

Pogled skozi okno • View through the window

Stanovanjska gradnja v Ljubljani / *Residential building in Ljubljana*

ab

arhitektov bilten • mednarodna revija za teorijo arhitekture

ab

arhitektov bilten / *Architect's Bulletin*
mednarodna revija za teorijo arhitekture /
International Magazine for Theory of Architecture

UDK 71/72

ISSN 0352-1982

številka / *Volume* 203 • 204

november 2015 / *November* 2015

letnik / *Anno* XLV

glavni in odgovorni urednik / *Editor in Chief* Miha Dešman
pomočnica urednika / *Assistant* Kristina Dešman
grafično oblikovanje in AD / *Graphic design and AD* Nena Gabrovec
slovenski jezikovni pregled / *Slovene proof reading* Inge Pangos
prevod / *Translation* Sašo Podobnik

uredniški odbor / *Editorial Board* Andrej Hrausky,

Jurij Kobe, Janez Koželj, Uroš Lobnik

prelom / *Typesetting* Nena Gabrovec

tisk / *Print* MatFormat, Ljubljana

naklada / *Copies* 500

cena / *Price* 20 EUR

letna naročnina / *Annual subscription* 30 EUR

naslov redakcije / *Editorial office*

ab, Židovska steza 4, 1000 Ljubljana, SI

tel: +386 1 2516 010, fax: +386 1 4217 975

e-mail: info@ab-magazine.com

www.ab-magazine.com

Izid publikacije je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz naslova razpisa za sofinanciranje domačih znanstvenih periodičnih publikacij.

Izid publikacije je finančno podprla Mestna občina Ljubljana.

Stališča, izražena v člankih posameznih avtorjev, ne izražajo nujno stališč uredništva.

klasifikacija / *classification* mag. Doris Dekleva-Smrekar CTK UL
revija je indeksirana: Cobiss, ICONDA

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE

Mestna občina
Ljubljana

Vsebina / Content

- 04** *Miha Dešman*
Uvodnik: Pogled skozi okno / View through the window

PREGLED

- 08** *Uroš Lobnik*
I kot izolirana inovativnost večstanovanjske arhitekture v Sloveniji (od A do Ž)

- 15** *Klemen Kušar, Ilka Čerpes*
Zgoščevanje enodružinske prostostoječe gradnje (EPG) kot potencial za trajnostni razvoj v prostoru

STANOVANJA V LJUBLJANI DANES

- 19** *Miha Dešman*
Stanovanjska soseska Brdo

- 23** *Tomaž Budkovič*
Lastovka na Pipanovi

- 26** *Maja Laurence Valič*
Življenje na robu mesta

- 30** *Maja Laurence Valič*
Hiše kot ozadje za življenje
Intervju z Matijo Bevkom in Vaso J. Perovičem

PERSPEKTIVE

- 32** *Blaž Habjan*
Oblikovanje vzdržne stanovanjske politike s stanovanjskimi kooperativami

- 35** *Tomaž Krištof*
Prenove večstanovanjskih objektov

- 40** *Alenka Korenjak, Zala Velkavrh*
Celovita urbana prenova

- 43** *Damjana Zaviršek Hudnik*
Skup(nost)ni prostori soseske Ruski car

- 45** *Anja Planinšček, Jurij Sadar, Aleš Vodopivec*
VIHARNIKI 01: Dom za odskok – stanovanja za mlade

ZGODOVINA

- 56** *Marija Režek Kambič*
Meščanska stanovanjska arhitektura v Ljubljani 1870–1914 (pozni historizem in secesija)

- 63** *Martina Malešič*
Nastanek in rast ljubljanskih stanovanjskih sosesk

- 67** *Nejc Černigoj*
Zupančičeva jama

- 71** *Andraž Keršič*
Bivanje kot eksperiment

TEORIJA

- 74** *Peter Šenk*
Okvir. Kapsula: tipologija druge arhitekture

- 76** *Miha Dešman*
Recenzija: Peter Šenk: *Kapsula: tipologija druge arhitekture*

- 77** *Uršula Koren*
Artefakt in narava. Aaltovi arhitekturni koncepti.

Pogled skozi okno / *View through the window*

Uvodnik / *Introduction*

Miha Dešman

Ena glavnih tem za prihodnost Ljubljane je kakovost bivanja, tema, ki se neposredno navezuje na stanovanja. Prostor, v katerem živimo in v katerem delamo, vpliva na to, kdo in kaj smo. In to tako fizični kot družbeni prostor, stanovanje kot dom, mesto kot kraj in država kot domovina.

Stanovanje je hkrati naš oblikovalec in naš portret. V odrasli dobi se ne moremo izogniti odločanju, kje in kako bomo stanovali. Vprašanje pa je, kakšne možnosti imamo pri tem odločanju!

Streha nad glavo je že od nekdaj človekova osnovna potreba in pravica. Bivanje ni zgolj individualni prostor in njegova uporaba, marveč je tudi družbeni proces. Kako in zakaj ljudje v določenem času in prostoru stanujejo, je v odločilni meri odvisno od družbeno-ekonomskih razmer in politike. Seveda pa tudi od kakovosti arhitekture, ki je investirana v načrt. Slovenci se žal ne moremo pohvaliti z izrazito visoko bivalno kulturo. Naš bivalni (avto)portret je ubožen. V zgodovini smo imeli nekaj vzponov¹, ki pa so jim sledile stagnacije ali celo padci. Enega takšnih padcev smo doživeli tudi v zadnjih letih.

Pri stanovanju gre za vprašanje odnosa med zasebnim in javnim. Individualizirana in hedonistična neoliberalna paradigma, ki prisega na moč zasebnega, je povzročila in povzroča demontažo javnega, celo njegovo demonizacijo. A bistvo problema je, da se brez družbene skrbi pojavijo anomalije, ki v zadnjih letih, obeleženih s krizo, naraščajo do neznosnosti. Vzrokov je več in so kompleksni, vendar v osnovi (kot vedno) temeljijo na denarju. V ZDA velja, da povprečna družina za stanovanje porabi približno tretjino prihodka. Revni porabijo večji delež, preko polovice, bogatejši seveda manj. Pri nas teh raziskav nisem zasledil, a verjetno je odstotek podoben. Najbrž pri mnogih še višji, pri tistih, ki plačujejo realno najemnino ali pa odplačujejo kredit za stanovanje. Slovenija ima izrazito visok odstotek stanovanj v zasebni lasti (90 %). To pomeni, da sta državna skrb in odgovornost bolj izjema kot pravilo. Tako visok delež zasebnega lastništva nosi s sabo veliko prikritih družbenih, okoljskih, prostorskih in finančnih stroškov.

Anomalije, ki v zadnjem času naraščajo, so se ukoreninile skozi desetletja slabih praks. Problem je tako kakovost kot dostopnost stanovanj. Čeprav je stanovanj glede na statistiko dovolj, obstajajo neskladja med potrebami prebivalstva po stanovanjih na določenih lokacijah, njihovo dejansko razpoložljivostjo in kakovostjo. Stanovanja so pri nas bistveno premajhna po kriteriju m²/stanovalca, še slabša je slika glede bivalne kakovosti, energetske učinkovitosti, dostopnosti, razmerja med ceno in kakovostjo itd. Imamo prenizko površino stanovanj pri družinah, ki živijo v blokkih, in na drugi strani pretirano površino v individualnih hišah. Prvo je dediščina stanovanjskega minimuma, lastninjenje javnega fonda in težav z revščino, drugo pa je posledica pretežnega reševanja stanovanjskega vprašanja s samograditeljstvom. Pri obeh skrajnostih je bila vzpostavljena izkrivljena racionalnost. Tako imamo v Sloveniji hkrati preveč in predraga stanovanja, preveč ljudi, zlasti mladih, pa nima stanovanj ali stanuje v stanovanjih, ki ne dosegajo sprejemljivega minimuma kakovosti in velikosti.

Stanovanjska gradnja ima velik pomen pri prostorskem načrtovanju. V Ljubljani se je število prebivalcev v zadnjem desetletju povečalo le za 1,8 %. Ta podatek govori o neuspehu nacionalne prostorske in stanovanjske politike, saj suburbanizacija povečuje promet in stroške. Potreba po stanovanjih je izkazana skozi bolj ali manj stanovitna demografska gibanja in ne more biti rezultat nihanj na stanovanjskem trgu. Suburbanizacija Ljubljane je pravo nasprotje trajnostne mobilnosti, ki je zapisana v ciljih mestne politike. Širša okolica mesta je poseljena z enormno količino in površino razpršene individualne gradnje, ki je slabo izkoriščena, nefunkcionalna in energetske potratna. Potrebno bi bilo obrniti trend in vrniti aktivno prebivalstvo, zlasti nove generacije, nazaj v mesto. Za ta obrat so seveda potrebni proaktivna stanovanjska politika in ustrezni ukrepi. Rabimo nove koncepte stanovanjske gradnje, politike in kulture, osnovane na solidarnosti in ne na tržnih mehanizmi. Predvsem gre za to, da moramo razvijati modele, ki niso podrejeni zasebnemu sektorju. Le-ta se absolutno ni izkazal pri gradnji stanovanj za trg. Učinkovita javna stanovanjska politika je ena od temeljnih sestavin pametnega in trajnostno uravnane mesta. In takšna politika lahko temelji le na solidarnosti in upoštevanju strokovnosti, torej kakovosti arhitekture.

Za uresničevanje pozitivne vizije je v prvi vrsti odgovorna mestna uprava. Postavlja se vprašanje, ali je Ljubljana že na poti v posthedonistično, solidarno mesto? Nekateri kazalci so pozitivni, nekateri še ne. Za razliko od večine slovenskih občin razvija Ljubljana posebne socialne oblike in programe, kot so bivalne enote, hospic, varovana stanovanja, varne hiše, stanovanjske sheme za mlade in podobno.

Ljubljanska stanovanjska politika je bila v preteklem obdobju uspešnejša od slovenske, saj je nastalo nekaj dobrih primerov kolektivne stanovanjske gradnje, nekateri med njimi so predstavljeni tudi v tej številki. Kljub temu pa je problemov in s tem prostora za inovacije še zelo veliko.

Najprej je tu potreba po cenovno dostopnih stanovanjih. Socialna, po novem neprofitna stanovanja so ključni instrument za ohranjanje socialne ravni družbe. Da je socialno stanovanje učinkovit ukrep, so dokaz čakalne vrste. Statistika pove, da je v Ljubljani zelo veliko povpraševanje po neprofitnih oblikah najemnih stanovanj. Mestni stanovanjski sklad je leta 2015 razpisal cca 400 stanovanj, na razpis se je prijavilo 3.441 prosilcev. To pomeni, da je bilo uspešnih le dobrih 10 % prosilcev.

Še pomembnejša je kakovost stanovanj, obstoječih in novih. Potrebna je celovita prenova obstoječega stanovanjskega fonda socialističnih blokov in stolpnic, naših sosesk. Pri tem je po mnenju francoskih arhitektov Lacaton & Vassal² potrebno slediti trem kriterijem: prostemu

One of the key topics regarding the future of Ljubljana is quality of habitation, which is directly related to housing. The space in which we live and in which we work affects who and what we are - the space being both physical and social, housing in as much it is a home, the city in as much it is a place, the country in as much it is a homeland. The flat shapes and reflects us simultaneously. When we becomes of age, the decision as to where and how we'll make our home is inevitable. The question is, though, just to what extent this decision is ours to make.

A roof over one's head has always been one of the basic human needs and rights. Habitation is more than individual space and its use, it is also a social process. How and why people dwell in a certain time and place crucially depends on socio-political circumstances and policies - and, clearly, also on the quality of architecture invested into the design. Slovenes cannot claim a particularly developed culture of habitation; our habitational (self-)portrait is pitiful. There have been a few high watermarks¹ in the past, but the have all been followed by stagnation or even setbacks. We have experienced one such setback in recent years.

Habitation gives rise to the question of the relationship between the private and the public. The individualised and hedonistic neoliberal paradigm which champions the power of the private caused and continues to cause the dismantling and demonising of anything public. But the crux of the problem is that an absence of public concern gives rise to anomalies, and these have become intolerably exacerbated in the recent crisis-stricken years. The causes are as manifold as they are complex, but fundamentally and inevitably, money proves the common denominator in the end. It is estimated that the average American family spends a third of its income on habitation. The proportion is higher for the poor, exceeding half of the income, and suitably lower for the rich. For Slovenia, the research in this area is lacking, but it's safe to assume that the ratio is similar, possibly even higher across the board, especially with those on commercial rent or paying off their mortgage.

In Slovenia, the share of privately-owned housing is disproportionately high, over 90%. As a result, concern and responsibility on part of the state are often an exception rather than the rule. Such a large share of private ownership also translates into considerable hidden social, environmental, spatial, and financial cost. The anomalies which have been on the rise lately were able to take root due to decade upon decade of poor practices. Both the quality and the accessibility of flats are problematic. According to statistics, the number of flats is sufficient, but there are imbalances regarding the needs of the population in various areas, the actual accessibility of housing, and the quality. Taking sqm-per-person as the criterion, flats in Slovenia are much too small; when it comes to quality of habitation, energy efficiency, accessibility, price-quality ratio etc., they fare worse yet. Families living in flats are faced with substandard square footage; there is an excess of space in single-family houses. The former is the legacy of ancient standards of minimally acceptable housing, mass privatisation of the public built stock, and increasing poverty; the latter is the consequence of self-build being the go-to solution for the housing problem. Both extremes are marked by a twisted rationality causing the housing in Slovenia to be over-abundant and overpriced at the same time, while too many people, especially young, don't have a flat or live in flats which fall below the acceptable standard of quality and size.

Residential development is a major factor in spatial planning. In Ljubljana, the number of inhabitants has risen by a mere 1.8% in the last decade. This is a testament to the failure of the national spatial and housing policy with the resulting suburbanisation contributing to increases in traffic and cost. The need for housing is based on the relatively stable demographic trends and cannot be dependent on the fluctuations inherent to the housing market. The suburbanisation of Ljubljana could not be further from sustainable mobility pledged as one of the city's policy goals. An enormous amount of dispersed, underused, unfunctional, and wasteful single-family residences generates sprawl in the city's outskirts. This trend should be reversed - the active population, especially new generations, should be led back to the city. To achieve such a turnaround, a proactive housing policy with adequate measures is a must. Also required are new concepts of residential development, policy, and culture, all based on solidarity rather than the ways of the market. Crucially, we need to continue to develop models which are not subordinate to the private sector, which has done curiously little for commercial residential development. Efficient public housing policy is one of the fundamentals for a smart city focused on sustainability, and such policy can only be based on solidarity, and only informed by professional criteria, i.e. the quality of the architecture.

The responsibility for enacting a positive vision lies with the city hall. There is no definitive answer to whether Ljubljana has already changed course for a post-hedonistic, solidary city. Some of the signs are positive, but others yet to become. Unlike most Slovene municipalities, Ljubljana does develop special social forms and programmes such as habitation units, the Hospice, assisted-living facilities, supportive housing, youth housing schemes, etc. In the past, Ljubljana's housing policy has been more successful than the rest of Slovenia's with some good examples of collective housing development having been realised; some of them are presented in the issue. Still, there is no shortage of remaining problems calling upon further innovation.

pogledu, ureditvi zelenih površin med objekti in povečanju stanovanjske površine. Predlagajo dve sistemski rešitvi: radikalno odprtje fasade in razširitev bivalnega prostora z balkoni, ki obdajajo celotni obod. Gre za preprost in cenovno nezahteven poseg. Na podoben način, kot da bi stavbi dodali gradbeni oder, so ob skeletno gradnjo iz zunanje strani dodani prefabricirani moduli obodnih balkonov. Primer: stanovanje, veliko 44 m², dobi dodatnih 26 m² površine in s tem popolnoma novo kakovost. Pogled uokvirjajo panoramska smučna okna v celotnem zunanjem obodu in svetli višini. Del oboda je 2 m širok zimski vrt, del pa 1 m širok balkon. S premikanjem smučnih oken se obod prilagaja osončenju in letnim časom. S tem se na pasivnih principih lovi in shranjuje sončna energija.

Poleg mestne uprave so za kakovost bivanja najbolj odgovorni sami stanovalci. Življenje v soseskah lahko, kot kažejo tudi nekateri v tej številki predstavljeni primeri, z uveljavljanjem principov samoorganizacije in družbenega aktivizma doseže bistveno višjo kakovostno raven. Brez stroke pa tudi ne gre. Pomembna je nova, drugačna, bolj družbeno odgovorna vloga arhitektov. Podobno je pri gradnji novih stanovanj. Model so neprofitne kooperative, za katere javni sektor preko stanovanjskih skladov zagotavlja ustrezno podporo. In pa stalna skrb za razvoj stroke, za nove tipologije, za nove modele implementacije vizij.

Tudi pri tem bi navedel primer, kako lahko ideje arhitektov inovativno rešujejo realne probleme. Arhitekturni biro Elemental³ iz Čila, ki ga vodi Alejandro Aravena (prihodnje leto bo direktor beneškega arhitekturnega bienala), je razvil »koncept zahtevnejše polovice«. Gre za preprosto strategijo neprofitne stanovanjske gradnje: arhitekt načrtuje, sklad ali neprofitna stanovanjska zadruga zgradi zahtevnejšo polovico stanovanj, poskrbi za parcelo in infrastrukturo, ostalo pa zgradijo stanovalci sami. Najbolj znan primer je naselje Quinta Monroy v kraju Iquique v Čilu, kjer so leta 2005 zgradili 96 socialnih stanovanj v 3-nadstropnih hišah v vrsti z vmesnimi odprtimi volumni. Do tretje gradbene faze zgrajenih 40 m² so si ljudje sami dogradili v stanovanja z 80 m² in s tem dosegli ustrezen bivalni standard s sredstvi (javnih le cca 10.000 usd na enoto), ki so jih imeli na voljo. Model: arhitektura in družba priskrbita okvir, od tam prevzamejo sami stanovalci! Podobno idejo je že leta 1944 razvijal Plečnik v študiji za »hiše pod občinsko streho« v Krakovem⁴.

Arhitektura ima, kot pravi Aravena, moč sinteze. Pomembno je, da so stanovanja kakovostno načrtovana – da izpolnjujejo načelo *value for money* (boljša kvaliteta za enak denar)⁵. Ne moremo si privoščiti niti poceni in zato slabih načrtov niti gradnje stanovanj. Z arhitekturo je podobno kot s hrano ali z avtomobili. Pri nekaterih avtomobilskih znamkah preplačamo ime, pri drugih pa dobimo več za enako denarja. A če kupimo poceni avto, je to pač poceni avto, ki če je dobro načrtovan in narejen, kljub temu dobro služi, ni potraten in je celo lep. Pri hrani je podobno. Jed iz kakovostnih sestavin, ki jo pripravi dober kuhar, je kreacija, je presežek in je lahko vredna več, kot je vanjo vloženo. Draga, a nedomiselnostna hrana je prevara. Vedeti moramo, kot potrošniki, kaj kupujemo in kakšne pravice imamo. Če se spoznamo na hrano, bo naše življenje kakovostnejše. Če se spoznamo na arhitekturo in jo znamo zahtevati, bomo bolje in lepše živeli. Tako preprosto je to.

1 Glej članek v tej številki/: Martina Malešič. / see article by Martina Malešič in this issue.

2 <http://www.lacatonvassal.com/>

3 <http://www.elementalchile.cl/en/>

4 <http://outsider.si/odprtokodna-arhitektura-jozeta-plecnika/>

5 <http://www.businessdictionary.com/definition/value-for-money-audit.html>

Firstly, there is the need for affordable housing with non-profit rent, which is a lynchpin of maintaining the level of social protection in the society. The waiting lists are in themselves a proof that social housing is an effective measure. Statistics show that there is great demand for various forms of non-profit housing in Ljubljana: for some 400 flats made available in 2015 by the city housing fund, there were 3441 applicants. Therefore, just over one in ten were successful in their application.

The quality of flats, both existing and new, is even more important. An comprehensive renovation of the existing built stock comprising mid-century blocks and towers, the elementary building blocks of Slovene neighbourhoods, is required. According to French architects Lacaton&Vassal², three criteria must be adhered to: an unobstructed view, green surfaces between buildings, and an increase in the total floor area. Lacaton&Vassal recommend two systemic solutions: a radical opening of the facade and an expansion of the habitation space achieved by adding balconies along the entire perimeter. This is a simple and cost-efficient intervention: similarly to attaching a scaffolding, prefabricated perimeter-balcony modules are added to the exterior skeletal construction. Thus, a 44 sqm flat gains an additional 26 sqm of surface, which gives it a whole new quality. The view is framed by panoramic floor-to-ceiling sliding windows along the entire exterior perimeter. One part of the perimeter features a 2 m wide winter garden, the rest is a 1 m wide balcony. By moving the sliding windows, the perimeter adapts to the sunlight and the changing of seasons, allowing solar energy to be captured and stored according to passive design principles.

Beside the city government, the other party most responsible for the quality of habitation are the residents themselves. As some of the examples presented in the issue show, life in a neighbourhood can improve dramatically when principles of self-organising and social activism are applied. Yet the architectural profession is still needed and a new, different, more socially responsible role of the architect required. New housing developments are in a similar situation: non-profit co-operatives represent the model to be applied with the public-sector support provided by the housing funds. Additionally, a concentrated effort for the development of the profession needs to be made in order for new typologies, new models, and new visions to be implemented.

Another example of architects' ideas solving real problems in an innovative way warrants a mention: architectural office ELEMENTAL³ from Chile, led by Alejandro Aravena, who has been chosen as director of next year's Venice Biennale of Architecture, has developed the concept of social housing development which he calls the "Concept of the difficult half". The name refers to a simple strategy of non-profit housing development. The architects designs the more difficult half of a housing unit, which then gets built by a fund or a non-profit housing co-operative. They also provide the plot and the infrastructure, while the rest is built by the residents themselves. The most famous example of this principle is the settlement of Quinta Monroy in Iquique, Chile, where in 2005, 96 social housing units were built as three-storey buildings interspersed with open volumes. After 40 sqm were developed up to construction phase III, the residents built 80 sqm homes by themselves. This way, they were able to achieve a suitable habitation standard with the funds they had available and with only \$10,000 per unit coming out of the public purse. The model is therefore as follows: architecture and the society provide the framework, and let the residents take it from there. A similar idea was being developed by Jože Plečnik in his study "Houses under the municipal roof" in Krakovo, Ljubljana⁴, as early as 1944.

Aravena says that architecture has the power of synthesis. It's important that housing is designed well so that the value-for-money criterion⁵ may be fulfilled. Cheap, and consequently poor-quality housing designs and housing development are something we cannot afford. Architecture isn't too different from food or cars. With some car brands, you pay for the name while others offer the same for less money. If we buy a cheap car, it's a cheap car that can still serve us well as long as it's been well designed and well built; it's economical and it may even look good. The same goes for food: a dish made of quality ingredients prepared by a good chef is a creation, an achievement, and may be worth more than what's been invested in it. Expensive but unimaginative food is a fraud. As consumers, we need to know what we buy and what rights we have. If we are knowledgeable about food, our quality of life improves. If we are knowledgeable about architecture and know how to demand it, we'll live better and more comfortable lives. It's as simple as that.

I kot izolirana inovativnost večstanovanjske arhitekture v Sloveniji (od A do Ž)

Uroš Lobnik

A kot Anemična distanca, **B** kot Birokracija objektivizira arhitekturo, **C** kot Centralni tloris, **D** kot Domino house is not a house, **E** kot Ekstaza samopromocije ogroža večstanovanjsko arhitekturo, **F** kot Fleksibilnost masivne forme, **G** kot Garsonjera je zajedalec, **H** kot Heterogena arhitektura, **I** kot Izolirana inovativnost (stroke, parcele, hiše), **J** kot Javna površina ni praznina prostora, **K** kot Kontinuiteta predoločene nedoločenosti, **L** kot Lepota nepopolnega, **M** kot Manj-še ni več, **N** kot (Ne)inovativna realnost natečaja, **O** kot Okultizem fasade, **P** kot Preurejanje modernosti, **R** kot Rezerve, **S** kot Slepota specializacije, **Š** kot Šepanje tlorisa, **T** kot Transport Oriented Development (TOD), **U** kot Uročenost forme, **V** kot Večgeneracijsko bivanje, **Z** kot Zdravilci prostora, **Ž** kot Živeti v ikoničnem ali Živo projektiranje

»Nikoli ni čas, da bi delali narobe, čeprav vemo, da še ni nastopil čas, ko bomo lahko delali prav.«

Nekaj let, neko krajše obdobje, je bilo načrtovanje večstanovanjske gradnje paradni konj novodobne slovenske arhitekture! Mlajše in srednje generacije arhitektov so generirale nove podobe večstanovanjske krajine, ki je predstavljala »show« teritorij najbolj propulzivnih arhitekturnih birojev. Ni bilo pomembno, kako smotno je načrtovano, odločala je forma, saj stavbe niso smele spominjati na socrealistične normativne klade – od tod barvita igrivost in razgibanost fasadne opne, izločanje iz ortogonalne ravnine ter paralele (na mizo položena ravnila). Nekatere večstanovanjske stavbe so bile tako drugačne, da so izstopale iz zahodnoevropskih normativov, bile opažene tudi zunaj domovine ter preoblekle naslovnice nekaterih tujih revij in knjig.

O potrebah, lokacijah in tipologijah večstanovanjske gradnje so odločali investitorji, arhitekti pa so (skoraj vsi) projektirali v skladu z željami naročnikov. Raznolikost podobe je prinašala maskiranje investicijske vrednosti ter promocijo. Konjunktura je hkrati pogojevala odzivno produciranje načrtov, zato ni bila ugoden čas za uveljavljanje prostorskih novosti in angažiran, celosten pristop arhitektov, kar je morda razlog, da slovenska večstanovanjska arhitektura od osamosvojitve naprej ni bila strokovno kompleksno ovrednotena. Arhitekturna stroka ni uspela vzpostaviti vrednostnega kritičnega sistema, kljub temu da je večina tistih arhitektov, ki so projektirali, zaznavala manjše ali večje anomalije, kot so npr. premajhni tlorisi z neustrezno orientacijo. Celosten načrtovalski pristop ni bil zelen, njegov razvoj je bil prepuščen »developerjem«, celo javni naročnik se je velikokrat obnašal kot nepremičninski agent in ne kot usmerjevalec stanovanjske politike na državni ravni. Trend nekritičnega odnosa arhitektov do samoregulacijskih tržnih procesov (in v šolah) je vodil v pretirano specializacijo in sekularizacijo poklica, kar je zavedlo tudi najbolj kreativni del arhitekturne stroke v pragmatično in normativizirano pohlevnost. Trenutno izjemno nizka tržna vrednost arhitekturnega projektiranja med drugim dokazuje, da arhitekti vse od osamosvojitve naprej niso našli ustreznega sogovornika, da bi skupaj vzpostavili stanovanjsko politiko, ki bi usmerjala in spodbujala kakovosten razvoj večstanovanjske gradnje.

Na vprašanje, kdo in kako naj bi usmerjal razvoj večstanovanjske gradnje v Sloveniji, še zmeraj nimamo odgovora. Manko vpliva na razvoj kreativnega potenciala sodobne slovenske arhitekture čutimo vsi. Stanje slovenske večstanovanjske gradnje bo potrebno raziskati od A do Ž.

A kot Anemična distanca

Slovenska arhitekturna stroka je ažurno ocenjevala kakovost načrtovanja večstanovanjskih stavb z organizacijo simpozijev in seminarjev, na katerih so kmalu več ali manj isti arhitekti nekritično promovirali večšino projektiranja »show« arhitekture. V raziskovanju sodobne forme in podobe (npr. fasada v podobi vstopnice za rave party ali mobilnega telefona) so bili izključeni nekateri ključni načrtovalski parametri večstanovanjske gradnje. Ko sem pred leti na nekem

simpoziju o večstanovanjski gradnji opozoril na neskladje med zavzetostjo arhitektov pri uvajanju novih form ter nezavzetostjo za ustrezen odnos do ne-kvalitetnih normativnih izhodišč (ki bi jih bilo smiselno spremeniti), mi je dal organizator vedeti (tudi s prosečim in pomilujočim pogledom), da danes pač tako je in da arhitekt nič ne more! Ni in ne bi smelo biti res! Za arhitekto ni nikoli čas, da bi delali narobe, čeprav še ni nastopil čas, ko bodo lahko delali prav.

B kot Birokracija objektivizira arhitekturo

Stroka in država težita k čim bolj natančno razdelanim zakonodajnim določilom, katerih cilj je prenesti kompleksnost odgovornosti na vse večjo množico specializiranih strokovnjakov. Arhitekt pa ni ozko specializiran strokovnjak. Arhitekt je generalist, ki povezuje znanja ozko specializiranih strokovnjakov. Zakonodajna določila so marsikje kontradiktorna, neuskaljena in se neprestano specializirajo, kar slovenske arhitekto spreminja iz generaliste v specialiste. Specializacija spreminja naravo arhitekturnega poklica, njena birokratska podlaga vodi arhitekturo v predoločeno nedoločenost, ki negativno vpliva na kreativnost arhitekta. Tveganje za celosten in razvojno naravnani pristop k projektiranju je previsoko. Stroka potrebuje nova očišča, nova izhodišča. Nedvomno se bo samoregulirala, tudi zaradi anemične srednje in starejše generacije arhitektov, ker nove generacije (tiste od generacije x naprej) ne bodo niti razumele niti zmoгле uporabljati neuskaljene birokratske mašinerije in se bodo preprosto uprle.

C kot Centralni tloris

Delež stanovanj s centralno tlorisno zasnovo v večstanovanjskih objektih je prenizek. Centralna tlorisna zasnova stanovanja ne pomeni centralne pozicije servisnega oz. mokrega jedra (kar je primerno za večje tlorisne površine), temveč osrednjo lego bivalnega prostora oz. osrednji, največji prostor bivanjske enote, na katerega so navezane ostale sobe. Takšnih tlorisnih zasnov v zadnjih dvajsetih letih sploh nismo gradili (čeprav smo ponovno uvedli zunanje hodnike). Nekaj večstanovanjskih objektov v Sloveniji s centralno tlorisno zasnovo sicer obstaja, vendar žal nimamo ustreznega novodobnega primera, ki bi pokazal prednosti takšnega prostorskega koncepta.

Centralna tlorisna zasnova z osrednjo bivalno sobo minimalizira delež površin za hodnike, omogoča pa tudi večjo prilagodljivost rabe manjših stanovanjskih enot. Centralni tloris naj postane epicenter renesanse slovenskega stanovanjskega tlorisa.

Č kot Čas za gruče, enklave, nove tipologije

Tako prostori mesta kot arhitekturna tipologija so neprestano v transformaciji. Vse višja hitrost transformacijskih procesov pogosto presega sposobnost mest, da jim sledijo. Na področju večstanovanjske gradnje je smiselno načrtovati gručaste, oblikovno zaključene enklave večstanovanjskih stavb, ki so sposobne generirati prepoznaven mikroambient. Združevanje večstanovanjskih enklav, ki so oblikovno različne (tudi zaradi raznolike uporabe tipologij) in zaradi tega prepoznavne, vodi v heterogenost strukturiranja urbanega prostora oz. v procese zviševanja deleža kakovostno oblikovanih in prepoznavnih urbanih struktur oz. stanovanjskih ambientov. Samo popolnoma zaključeno oblikovane in grajene skupine večstanovanjskih stavb so varne pred (samo)destrukcijo in le s svojimi ambientmi ter javnim programom (predvsem v pritličju) lahko učinkujejo kot povezovalci ter generatorji razvoja urbano prilagodljive in fleksibilne strukture. Mrtva morja velikih stanovanjskih sosesk so se posušila, procesi urbane regeneracije pogojujejo načrtovanje in gradnjo manjših, specifičnih večstanovanjskih ambientov, kot so gruče, enklave, nizi itn., z novimi tipologijami.

D kot Domino house is not a house

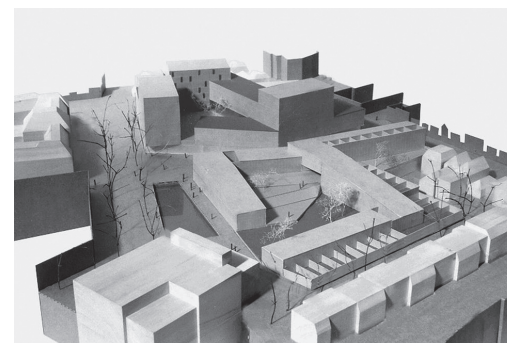
Le Corbusierjevo promoviranje hiše stroja je bilo izjemno učinkovito. Morda me je šele zato pred velikim lesenim modelom Domino Housa v Giradinih na zadnjem beneškem arhitekturnem bienalu (2014) prešinilo, da je ta koncept od vsega začetka v nasprotju z avtorjevimi izhodišči: minimalistična konstrukcijska zasnova, ki ponuja fleksibilnost rabe prostora, ima zaradi minimalističnega izhodišča minimalne možnosti za prilagajanje oz. kontinuiteto spremenljivih tlorisnih zasnov. Estetika stroja ima namreč tudi logiko stroja – zato hiše, načrtovane kot stroj, doživljajo enako usodo kot »mašina«. Ko se enkrat pokvari ali še preden postane neprimeren za uporabo, se stroj zavrže oz. predela. Arhitekti naj čim prej izdelajo predloge, kako predelati funkcionalistične stavbe, ki ne predstavljajo arhitekturnega presežka in ne ustrezajo več standardom rabe.

E kot Ekstaza samopromocije ogroža večstanovanjsko arhitekturo

Večstanovanjska arhitektura ne prenese lahkotnosti projektiranja, je izredno zahtevna in morda najtežja projektantska disciplina, kar razume vsak, ko se približa resnejšemu, bolj poglobljenemu načrtovanju. V obdobju slovenske konjunktore so arhitekti želeli uveljaviti čim več novih tipologij. To jim je v pretežni meri uspelo, toda nihče se ni želel pogovarjati o vseživljenjskem ciklu večstanovanjske stavbe, temveč predvsem o novi formi, kot o izkoriščeni priložnosti ter generatorju ideje za nove preizkuse. Lahkotnost vrednotenja večstanovanjske arhitekture je zadala vsakemu odgovornemu poskusu duhamorno težo. Šibka »ozaveščenost« arhitektov je v času konjunktore tradicionalna, predvsem kadar arhitekture ne generira skupnost, temveč posameznik, o čemer odlično piše Dayn Sudjic v svoji knjigi *The Edifice Complex, The Architecture of Power*. To nikakor ni pomenilo, da dialog o kvaliteti arhitekturnega načrtovanja ni bil potreben. Manko samokritičnega pogleda pri novodobnem formiranju arhitekture je morda eden od ključnih razlogov za nastanek eksplicitnih kriznih razmer (tudi v slovenski arhitekturi) in ne bi bilo dobro, da se kaj podobnega ponovi.

F kot Fleksibilnost masivne forme

Za umestitev stanovanj so izjemno zanimive in primerne številne strukture, ki niso bile načrtovane kot večstanovanjski objekt (tlorisi le-tega so funkcionalistično racionalizirani in načrtovani s standardiziranim minimumom) ter so bile masivno grajene (npr. poslovne stavbe, opuščeni tovarniški objekti, skladišča). Masivno grajene stavbe so zaradi svoje materialne ter prostorske strukture funkcionalno bolj prilagodljive, bolj programske fleksibilne in hkrati bolj mestotvorne. V masivno grajen objekt je mogoče dolbsti, gnesti, odvzeti in dodajati. Skeletna gradnja pa ponuja le okostje, v katerega ni mogoče posegati. Izkoristimo ponujeno priložnost, za spreminjanje namembnosti so najbolj fleksibilne masivno grajene stavbe (in neverjetno visoko število je praznih). Lahko jih obremenimo, nadgradimo, dopolnimo, vanje vsajamo začasne nove strukture in nove programe, in ponovimo. Ne pozabimo, najbolj prostorsko in programsko prilagodljive so masivno grajene stavbe. Najbolj fleksibilna forma je masivna forma.

Heterogeni habitati – prostori večstanovanjske tipologije, ki je razvita iz potreb po zagotavljanju čim bolj raznovrstnih bivalnih okolij za raznolike življenjske stile in katere cilj je zagotoviti izenačeno kakovost bivanja za vsako posamično enoto. Večina stanovanj ima veliko dnevno sobo, ki se odpira na teraso, balkon ali v vrt. Številna stanovanja so du- ali tripleksi. Primer: S 333, Architecture + Urbanism, Večstanovanjski kompleks, Groningen, Circus Ciboga, 1994–99)

Stanovanjski park – pogosto poimenovanje habitatov nizke in srednje gostote v naravnem okolju. Na območjih brez urbane rabe, kot so mestni robovi ali ambientmi v suburbanem prostoru, vzpostavljajo nove tipologije, gručasta naselja z gostotami pozidave, ki ohranjajo zaznavanje naravnega prostora. Večstanovanjske pozidave nizke gostote formirajo večstanovanjske otoke s skupnimi površinami, kot so ploščad, trg, vrtovi, parkirišče oz. garaže. Primer: Gigon Guyer, Večstanovanjsko naselje, Kilchberg, 1996.

Globoka balkonska loža je zaprta z vseh strani, navzgor pa se odpira skozi dve etaži. Stanovanjska enota v večstanovanjskem objektu ima tako zagotovljen zaseben zunanji prostor, ki mu škatlasta oblika in raba materialov lože dajeta lastnosti »stanovanjskega dvorišča«. Primer: Gmur & Steib, večstanovanjski kompleks na Paul-Clairmont Strasse, Zürich, 2006.

G kot Garsonjera je zajedavec

Preštevilni investitorji (gradbinci, nepremičninarji, samooklicani »developerji«) so stavili na garsonjero kot tisto prodajno enoto, ki pri investiciji večstanovanjskega objekta prinaša daleč največji dobiček. Ugodno za investitorja, nikakor pa ne za urbano okolje. Kljub nekaterim drastičnim spremembam socialne in starostne strukture kupcev (več ločitev, porast enogospodinjstev, ...) je ponudba na trgu v nekaj letih presegla povpraševanje po garsonjerah. Garsonjere so zasedle (pre)drage parcele, preveč centralna (prestižna) urbana območja, pričele so zniževati kakovost centralnih urbanih območij ter pretirano zviševale ceno stanovanjskega kvadratnega metra. Zahteva po manjših stanovanjskih enotah bo naraščala, predvsem po tistih, ki bodo lokacijsko ter prostorsko specializirane za posamezne skupine uporabnikov. Večina gradenj iz obdobja konjunktura ni bila orientirana v kupca, ki išče manjše stanovanje za tretje življenjsko obdobje (oz. se ni zanje načrtovala), ne za gibalno ovirane osebe (delež takšnih stanovanj je prenizek), ampak v kreditojemalca, ki bo garsonjero odplačal s pobiranjem najemnine. Paradoksalno, garsonjera je prostorsko preveč poratna. Normativno namreč zahteva še parkirno površino, toda primerjava 25 m² za bivanje in 25 m² za avtomobil ni vzdržna! Pri garsonjerah 25 ni enako 25. Sploh ne v mestnih sredicah. Ob upoštevanju paradoksa garsonjere se ponuja rešitev v pametnem načrtovanju oz. v specializaciji lociranja ter glede na lokacijo v normativnem prilagajanju kvadrature garsonjere.

H kot Heterogena arhitektura

Kakšen odnos ima stroka do novih tipologij in razvoja presežkov na področju večstanovanjske gradnje? Kdo jih vrednoti: profesorji na fakultetah, znanstveni delavci, raziskovalci, arhitekturni teoretiki in kritiki, urbani sociologi, umetnostni zgodovinarji, ...? Dejstvo je, da v Sloveniji vsekakor obstaja trend razvoja novih tipologij večstanovanjske gradnje – od nizke zgoščene gradnje v začetku 1990-ih (ko razen večstanovanjskih sosek, vrstnih hiš in vila blokov ni bilo druge tipologije) do vertikalnih stavb/stolpnic 20 let kasneje, ki pa ni prinesel veliko kvalitetnih urbanističnih ter arhitekturnih realizacij večstanovanjskih naselij). Če gledamo na Slovenijo kot na urbani kon-

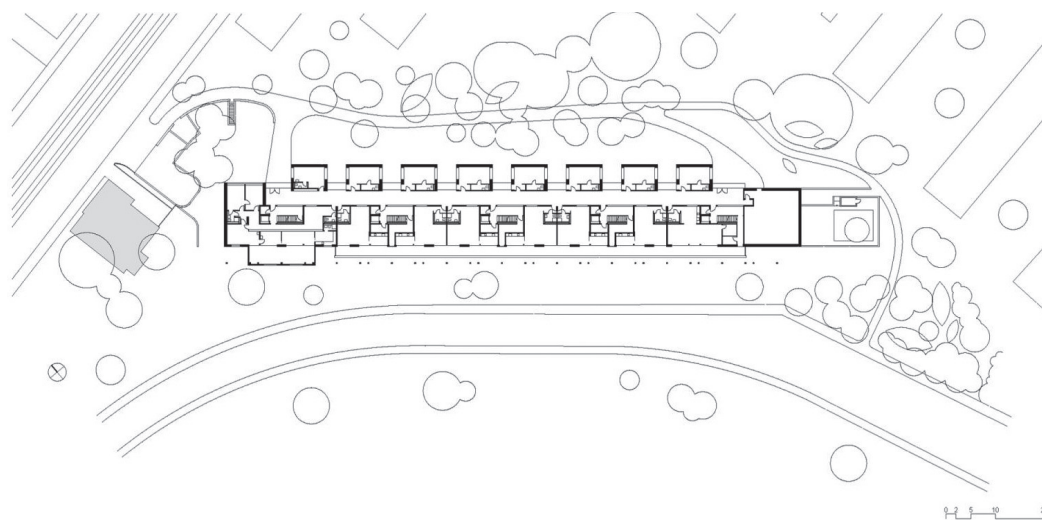
glomerat, regiopolis, potem je bila grajena zelo heterogena večstanovanjska arhitektura, vendar v precejšnem obsegu. Pavšalna ocena, ki izhaja iz tekočega spremljanja večstanovanjske gradnje (statistični podatki je ne omogočajo), daje vedeti, da v zadnjih dveh desetletjih v Sloveniji ne moremo govoriti o porastu deleža novih stanovanjskih tipologij, ki bi v primerjavi z individualno gradnjo soustvarjale kvalitetne bivalne površine urbanega okolja. Delež večstanovanjske gradnje z inovativnimi tlorisnimi zasnovami je minimalen, zato o trendu inovativne večstanovanjske arhitekture ni mogoče govoriti drugače kot o jagodnem izboru. Slovenija potrebuje večji delež heterogene stanovanjske tipologije, torej tudi arhitekta, da jo načrtujejo in razvijajo.

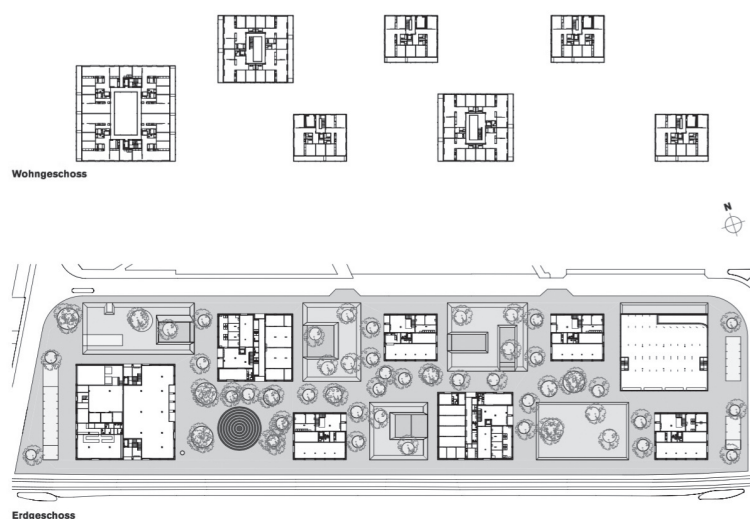
I kot Izolirana inovativnost (stroke, parcele, hiše)

Medtem ko najrazličnejši strokovnjaki, ki pokrivajo faze gradnje, predstavljajo, uvajajo in zagovarjajo novosti, ki jih ohranjajo v poslu, arhitekti močno zastajajo v ponujanju inovativnih rešitev. Normativizem tlorisov je slovensko arhitekturno stroko pripeljal v izolirano inovativnost, ki jo stroka kontinuirano izkazuje z vztrajanjem na estetski popolnosti. Ob realizacijah je dosežen občutek bivanja v renderjih, v fizični realnosti bivalnega prostora manjkajo samo photoshop manekeni. V večstanovanjskih stavbah ni naključnosti oz. je vloga načrtovane naključnosti (od Ruskina, prek C. Alexandra do npr. Sergison Bates) danes skoraj nična. Slovenska stroka je v strmenju k geometrizirani racionalizaciji estetike prišla do točke, ko se je smiselno od popolnosti vrniti k naključjem in manjšim prostorskim nepravilnostim, ki bodo stanovanjem zagotavljala specifično identiteto. Manko sinergije in interdisciplinarnega delovanja arhitektov, manko sodelovanja oz. vključevanja več akterjev vodi večstanovanjsko arhitekturo v visoko estetiziranje zunanjih površin (fasada, tlaki) s ciljem zviševanja vrednosti investicije – kar pa ni čisto nič drugega kot izolativna arhitektura. Večstanovanjska arhitektura mora biti bližje uporabnikom, za kar pa mora izstopiti iz samoizolacije.

J kot Javna površina ni praznina prostora

J. Gehl je v 1980-ih s svojimi terenskimi raziskavami dokazoval, da je več vreden (bolje in bolj uporabljen) meter poljavne površine tik ob večstanovanjskem

objektu, kot sto kvadratnih metrov javnega prostora za vogalom objekta. Do kvadratnega metra javne površine pred večstanovanjskim objektom prihajamo prepočasi in še zmeraj ga nimamo tam, kjer je zanj ustrezna lokacija. Čeprav oblikovanje zunanjih površin ni bilo strogo normativizirano (tako kot je bilo v socializmu) in čeprav postaja vse bolj specializirano, ostaja načrtovanje odprtega prostora in javnih površin togo, ker še zmeraj temelji na estetskih izhodiščih, kar nikoli ni in ne bo imelo smisla. Medtem ko arhitekti (s krajinskimi vred) tekmujejo v raznolikosti oblikovanja javnih in poljavnih površin večstanovanjskih enklav, pri nas še zmeraj ne moremo trditi, da je nastopil trend skrbno in premišljeno načrtovanega (pre)strukturiranja večstanovanjskega parterja. Večstanovanjska gradnja potrebuje načrtno strukturiran parter in ne kratkotrajno likovnost strukturne praznine prostora.

K kot Kontinuiteta predoločene nedoločenosti

V vsej svoji praksi v Sloveniji še nisem uspel načrtovati objekta tako, da ne bi bil z arhitekturo vsaj deloma v nasprotju z veljavno prostorsko dokumentacijo. V prid arhitekturne kvalitete sem moral zmeraj delno ali v celoti novelirati prostorske akte. Slovenski urbanizem je uročen. Uročeni urbanizem, ki ni pripravljen sprejemati novih tipologij in večplastnih prostorskih zasnov. Občinski podrobni prostorski načrti (večinoma »klonirani«) niso sposobni generirati ter uvajati novosti v segmentu večstanovanjske gradnje (ker je tisti, ki ji določajo lego in volumen, ne poznajo, saj se z njo tudi ne ukvarjajo). O umetnosti umeščanja objekta v prostor odločajo številni soglasodajalci, samo arhitekti ne. Arhitekti načrtujejo in dajejo predloge, o njihovem dosežku presojuje drugi. Do »prostora odgovorni« pripravljavci prostorskih aktov pišejo oblikovne pogoje (s pomočjo arhitektov) samo zato, da uradnike oborožijo z arsenalom slepih oblikovalskih (nabojev) pogojev – ti pa z njimi neuko streljajo v tarčo oblikovno predoločene nedoločenosti, kar vodi do tega, da je slaba rešitev zmeraj boljša od inovativne. Predoločena nedoločenost OPPN-jev kastrira kreativnega arhitekta in naročnika (če ne omaga arhitekt, omaga naročnik; ali oba odideta na drugo lokacijo ali pa si naročnik poišče manj trmastega in

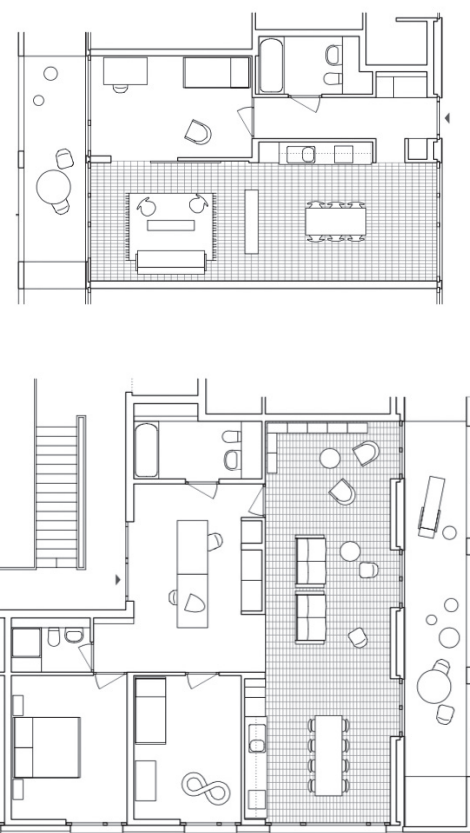
birokracije bolj večšega arhitekta). Kontinuiteta predoločene nedoločenosti zavira razvoj stavbnih tipologij in heterogenost urbanih struktur večstanovanjske arhitekture – prekinimo jo!

L kot Lepota nepopolnega

Večina najbolj kvalitetne večstanovanjske arhitekture v Sloveniji je popolna estetika. Estetika popolnosti, ki ne prenaša naključja. Živeti v izložbeni sobi ali na modni pisti ni najbolj prijetno (vsaj ne za večino). Wabi-sabi koncept japonskega gledanja na kulturo vrednosti lepote s kriterijem lepote nepopolnega. Kot lepo šteje tisto, kar z novim gledanjem na staro poraja nove oblike, nove možnosti uporabe. Možnost neke nove in dolgotrajnejše uporabe ponujajo samo nepopolne forme. Večstanovanjska arhitektura je v svojem bistvu zmeraj nepopolna – učinkovita je tista, ki prenese nove potrebe po spremembah, dopolnitvah, nadgradnjah, nove načine uporabe, obenem pa ohranja razumevanje prostora ter materialno vez s tradicionalnim. Tudi uporabniki stanovanj si bodo v bodočnosti najbrž kmalu s pomočjo 3d tiskalnikov sami oblikovali stavbno pohištvo in stanovanjsko opremo. Popolne prostorske zasnove ne prenesejo iniciative svojih uporabnikov, zato postajajo relikti. Arhitekti naj pričnejo raziskovati, kje v večstanovanjski arhitekturi je prostor za nepopolnost!

M kot Manj-še ni več

Stanovanja v večstanovanjskih objektih so premajhna in predraga, je že pred dvajsetimi leti opozarjal Wolf de Prix: »Točno vem, kakšni bodo ugovori, toda zdi se mi povsem neodgovorno tlačiti štiričlansko družino v stanovanje z osemdesetimi do devetdesetimi kvadratnimi metri.« Strinjam se. Stanovanja morajo biti večja in manj draga. Glede na slovenski popis (2011) je več kot polovica naseljenih stanovanj enostanovanjskih, gostota naseljenosti pa je večja kot v državah OECD. Povprečna uporabna površina je 27,4 m² ali 1,1 sobe (brez kuhinje), s kuhinjo pa je 1,4 sobe. Povprečna velikost stanovanjske enote je 93 m². Če upoštevamo in računamo razmerje med eno in večstanovanjskimi stavbami, se razmerje povprečne uporabne površine precej zmanjša in je daleč pod standardi OECD. Stanovanjske enote v večstanovanj-

Osrednji bivalni prostor z avlo - struktura stanovanjske enote povzema tlorisno dispozicijo meščanskega stanovanja iz začetka 20. stol. Bivalni prostor po celotni dolžini spremlja loža. Večja stanovanja imajo vhodno avlo, iz katere so izpeljani vstopi v vse prostore. Primer: Adrian Streich, večstanovanjski kompleks Werdweis, Zurich, 2007.

slih objektih slovenskih mest in drugih naselij so premajhne, ponujajo nizko kvaliteto in so predrage. Tudi to je razlog, da ljudje raje rešujejo vprašanje strehe nad glavo s samograditeljstvom, z motom za manj dobiti čim več. Ampak manj-še ni več!

N kot (Ne)inovativna realnost natečaja

Splošno prepričanje je, da zvedav naročnik, predvsem pa anonimni javni natečaj odpirata pot arhitektom, da uveljavljajo nove tipologije in smernice na področju večstanovanjske gradnje. To pa velja le do neke mere. Slovenski natečaji niso nikoli razpisani tako, da bi podpirali inovativnost. ZAPS veliko bolj od radovednosti arhitekta podpira interese natečaja kot instrumenta za pridobivanje najboljše rešitve, v upanju, da se bodo z odločitvami strokovnih žirij vzpostavili kriteriji, ki bodo spodbujali razvoj stroke. Pa temu seveda ni čisto tako. Gledano pod drobnogledom smo zamudili številne izzive, ki jih je pred nas postavljala predvsem zahodna Evropa, ki je večstanovanjsko arhitekturo razvijala iz arhitekturnega ter urbanističnega raziskovanja prostora. Natečajna praksa v Sloveniji je zaradi manka nekaterih ključnih dejavnikov za njen razvoj prehitro postala neinovativna realnost. V večini primerov se inventivnost na področju večstanovanjske gradnje izkaže za zelo problematično (ker pomeni odstopanje od ustaljenega), brez inventivnosti pa ne pride do spreminjanja togih normativov in njihovega prilagajanja človeku. Inventivno raziskovanje je potrebno podpreti (in seveda sprti vrednotiti) ter prepoznavati potenciale novitet, toda javni natečaji samo z odločitvami strokovnih žirij ne morejo biti instrument inovativnega in strokovnega raziskovanja. Čeprav zakonodaja določa v prostorskih aktih območja natečajev (v glavnem jih določajo arhitekti tam, kjer vidijo javen interes(?)), se tako zasebni kot javni naročniki izogibajo natečajem, morda tudi zato, ker večina natečajev prinaša »iste« arhitekture in »enako« arhitekturo. Kako narediti natečaje inovativne?

O kot Okultizem fasade

Čas projektiranja večstanovanjske stavbe se krajša in postaja absolutno prekratek. Naj se sliši še tako čudno, z možnostmi novih orodij, ki omogočajo generiranje povsem drugačnih form večstanovanjskega objekta, se je obrt oblikovanja večstanovanjske stavbe v Sloveniji skrčila na fasadni plašč. Arhitekti potrebujejo za kvalitetno večstanovanjsko stavbo več časa. Za in pred fasado, nad in pod streho, v coni stavbnega ovoja bi moralo čimprej priti do kompleksne prenove, tako tlorisov kot zunanjih površin večstanovanjske stavbe. Takšnih primerov v Sloveniji skoraj ni. Ovoj mora neizogibno postati eden od ključnih elementov večstanovanjske stavbne strukture in ne njena kulisa. Vsa neinventivnost in manko rizika inovativnega arhitekturnega snovanja večstanovanjskega objekta sta trenutno skrita za ekstravagantnimi oblikami in materiali opne, ki ni v funkciji tehnološko kvalitetne, kaj šele večfunkcionalno strukturirane stavbe. Praksa barvitega lepotečenja in oblačenja stavb v stiropor je izključila arhitekture. Morda je okultizem fasade sprožil proces arhitekturnega fasaderstva. Arhitekti so pozabili, da fasaderska dela izvajajo drugi strokovnjaki. Nikogar ne moti dovolj, da se modernistične večstanovanjske stavbe oblačijo v stiropor (vitke mladenke so postale starke, ki se zavijajo v deko in

zakrivajo propad svojega telesa), arhitekti se pritožujejo nad živimi barvami ali pa v zagotavljanju eksistence delajo izračune za izolacijske ovoje. Arhitekti morajo opozarjati in doseči zavedanje, da je pogoj za financiranje energetske sanacije celostna prenova večstanovanjskega fonda, načrtovana in koordinirana s pomočjo arhitektov.

P kot Preurejanje modernosti

O nuji, priložnostih in potencialih za celostno prenovu slovenskega večstanovanjskega fonda se skoraj ne govori. Če pa se, se na manj primeren način. Gluhonemost je povzročil t. i. Jazbinškov zakon, ki je stanovanjem omogočil poceni in večinski (skoraj vsi so postali lastniki) odkup stanovanj, tako da preurejanje večstanovanjskih objektov ni možno, dokler ni večinskega soglasja lastnikov. Če ga ni (tudi glede barve), ni prenove, kaj šele celostnega pristopa k prenovi. Toda, tako kot se je v 20. stoletju propagiral »moderen« človek za novo dobo, je smiselno, da se tudi v prvi polovici 21. stoletja promovira potreba po spremembi očič – družba potrebuje trajnostno osveščena človeka, ki lahko kompleksno trajnost doseže le s pomočjo strokovnjakov. Če bi prenova večstanovanjskih stavb pogojevala arhitekta, bi se lahko na prenovi gledalo precej širše. Izkazalo bi se, da je v preurejanju obstoječega stanovanjskega fonda izjemna priložnost: razširitev oboda, dodajanje novih bivanjskih in zunanjih površin (lože), nadzidave, s katerimi se lahko financira prenova (2–3 etaže so dovolj za nekajetažno stavbo). Nastane nova stavba, nova podoba, ki je iskrena in izraz trajnostnega načrtovanja.

R kot Rezerve

Prostor mesta oz. vsi prostori so neprestano spremenljivi, zato potrebujejo kreativnost tistih, ki odločajo o njihovi rabi, razvoju in oblikah! Kreativni potencial je najboljša rezerva. Med številnimi trendi, ki jih je prinesla plima konjunktura, je v neprestani želji po uveljavljanju novosti večkrat nastala kontraproduktivna situacija, ki je slonela na prepričanju, da je najboljše tisto, kar se najlažje proda. Ne drži, ker gre za inventivno neracionalnost. Inventivna neracionalnost zanika kontinuiteto procesov iskanja kreativnih prostorskih rešitev. Do inventivne neracionalnosti prihaja zaradi separtnih procesov specializacije in tudi zaradi prevzemanja forme brez razumevanja in možnosti vsebine. Vizualno posnemanje oz. le oblikovanje nove podobe, ki ima prednost pred tlorisno zasnovno, je inventivna neracionalnost. V prihodnje velja staviti na kompleksnejšo kreativnost arhitektov in tistih, ki bodo sodelovali z njimi. Rezervo predstavlja kompleksna kreativnost. Kompleksno kreativnost arhitektov je smiselno graditi na temeljih inventivne racionalnosti (zdravi pameti). Inventivna racionalnost zahteva kontinuiteto večsektorskega načrtovanja, sproti spremljanje in kolektivno usmerjanje številnih parametrov, ki vplivajo na načrtovanje večstanovanjske stavbe.

S kot Slepota specializacije

Danes je z ekonomskega vidika veliko bolj vrednoteno delo strokovnjakov specialistov kot strokovnjakov generalistov. Generalist ni strokovnjak – takšno vrednotenje je slepota procesa specializacije. Generalist je mojster! Arhitekturna stroka potrebuje moj-

stre. Mojstre, ki so sposobni generalistično, celostno (procesno, strukturno, oblikovno, razvojno, ...) kreirati arhitekturo, ki zagotavlja zviševanje bivalne kvalitete. A ker to ni »specialistično razmišljanje«, arhitekti pri nas ne najdejo ustreznih sogovornikov. Teh pa ni tudi zato, ker arhitekturna stroka v svoje delovanje ne uspe vključiti specializiranih strok, ki raziskujejo in sooblikujejo bivanjski prostor. Arhitekti se bodo morali rešiti slepe pege egocentrizma ter v prihodnje svoje delovanje razvijati v okviru sodelovanja s čim širšo paleto strokovnjakov specialistov, ki bodo pomagali pri zvišanju standardov načrtovanja bivalnih okolij (sociologi, kriminalisti, pediatri, ...).

Š kot Šepanje tlorisa

Pred dvajsetimi leti so si arhitekti z razvijanjem arhitekturnega tlorisa zagotavljali existenco, s prevlado 3-dimenzionalnega (kmalu še večdimenzionalnega) načrtovanja pa se skoraj noben arhitekt ne ukvarja več z optimiranjem tlorisov večstanovanjske arhitekture, kar pomeni, da forme ter tipologije objekta ne strukturira več iz tlorisa. Slovenski stanovanjski tlorisi so postali šepavi.

M. Steinman je v predstavitvi delovanja arhitekta Michaela Adlerja citiral njegovo pogumno misel: »Ko načrtujem hišo, pričem s sobami, pri tem pa ne opredeljujem njihove dokončne rabe: lahko so (bodo) uporabljane na različne načine in tisto, kar naredijo stanovalci iz njih, opredeljuje njihovo funkcijo. Živeti v sobah je del arhitekture!« Adler trdi, da sta razumevanje in raziskovanje tlorisa ključnega pomena za razvoj stanovanjskih tipologij. Kvaliteta strukturiranja tlorisov pogojuje razvoj stanovanjskih tipologij, raznovrstnost in kvaliteta stanovanjskih tipologij vplivata na razvoj kvalitetnih bivanjskih ambientov! V Sloveniji se nasprotno prav trudimo, da procesi strukturiranja stanovanjskih stavb ne izhajajo iz tlorisov. Načrtovalec stanovanjske arhitekture ne sme biti načrtovalec urbanistične zasnove večstanovanjskega kompleksa (razen če ni zmagovalec natečaja). Razmejitev arhitekta, ki dela iz forme, in arhitekta, ki dela z zakonodajnimi določili v prostoru, je pripeljala do nižjega in nekvadratnega oblikovanja bivalnega okolja. Še enkrat, kvaliteta strukturiranja tlorisov pogojuje razvoj stanovanjskih tipologij, raznovrstnost in kvaliteta stanovanjskih tipologij vpliva na razvoj kvalitetnih bivanjskih ambientov!

T kot Transport Oriented Development (TOD)

Ali bi Slovenija že imela drugi železniški tir, če bi vzporedno z načrtovanjem le-tega planirala pospeševanje urbanega razvoja, npr. po finskem vzorcu (gradnja centralnih polov) v bližini infrastrukturnih koridorjev? Že zdavnaj. Dejstvo je, da večstanovanjska gradnja sodi v bližino infrastrukturnih koridorjev, vendar v njihovo bližino ne more priti, ker načrtovanje prometne infrastrukture poteka ločeno od načrtovanja razvoja naselij. Zato javni potniški promet išče potnike na praznih postajališčih izpraznjenih naselij, nova naselja pa nastajajo tam, kjer javna potniška infrastruktura sploh ni predvidena. Slednje dokazuje tudi praksa načrtovanja obvoznic, ki se izogibajo vplivnim območjem naselij (kar je razumljivo) ter rovarijo po gozdnih in kmetijskih površinah samo zato, da ni potrebno načrtovati urbanega razvoja ali celo preverjati vplivov nanj. Če je razumljivo, da se obvoznice izogibajo naseljem, ne bi

smelo biti razumljivo, da se načrtovanje obvoznic izogiba urbanizmu (arhitektom, ki razmišljajo, kako se bo urbaniziral prostor ob obvoznicah). Načrtovanje stanovanjskih naselij in prometna infrastruktura se morata neločljivo povezati.

U kot Uročenost forme

Urbani objekt preseže svoje merilo in povabi k neki drugi dejavnosti. Večstanovanjska arhitektura mora biti v naseljih načrtovana kot urbani objekt, ki je marsikdaj sposoben preseči svoje merilo. Žal se večina arhitektov ukvarja z vprašanjem presejanja merila predvsem glede optimiranja volumna (maksimiziranje uporabnih površin) na parceli in s privlačnostjo estetiziranja fasadne opne ter nikakor ne opazi, da večstanovanjska arhitektura potrebuje zmeraj sveže in nove tipologije, plega tega pa celo zavrača tiste, ki so izkustveno preverjene. Slovenska arhitektura je na področju večstanovanjske gradnje uročena, ker je preslabo (ali sploh ni) pripravljena razvijati nove tipologije in večplastne prostorske zasnove. Koliko birojev lahko naštejemo, ki so prinesli poleg popolnega detajla specifične, slovenskemu potrošniku in prostoru prilagojene zasnove?

V kot Večgeneracijsko bivanje

V 20. stoletju smo Slovenci drastično spremenili svoje bivalne navade. Enega najbolj tenkočutnih opisov spreminjanja bivalne kulture je zapisala M. Haderlap v romanu *Angel pozabe*: babica se obupano bori za ohranitev domačije, na kateri je družina živela stoletja, njen sin pa želi, potem ko si zgradi sodobno škaflo z neuporabnimi balkoni, staro hišo podreti. V sto letih se je večina Slovencev poslovila od domačij. Dom predstavlja stanovanje. Ali lahko v večstanovanjski stavbi stanovanje postane dom? Dejstvo je, da je sodobno večstanovanjsko stavbo smiselno načrtovati kot večgeneracijsko hišo. Za več generacij in ne samo za »moderno družino«, ki je njen prvi in edini uporabnik. Glede na procese socialne transformacije potrebujejo večstanovanjski objekti stanovanja s sobami. S sobami, ki se lahko povezujejo in s povezavami funkcionalno prilagajajo potrebam uporabnikov. Stanovanje ni nikoli načrtovano za enega uporabnika ali le za nekaj desetletij. Le večfunkcionalno načrtovane strukture omogočajo večgeneracijsko bivanje, zato se bo moral delež stanovanj, načrtovanih za večgeneracijsko bivanje, v urbanih okoljih planirano povečevati. Arhitekti morajo nujno raziskovati možnosti za načrtovanje večgeneracijskih stanovanj.

Z kot Zdravilci prostora

Večstanovanjska gradnja je vzpostavila marsikateri urbani prostor, ki predstavlja antiurbano krajino. Še več, glede na izjemno specifične razmere (po osamosvojitvi je imelo več kot 90 % državljanov bivalno enoto, stanovanje ali hišo v zasebni lasti, enodružinske hiše pa krepko presejajo 70 % vseh stanovanj) je delež suburbanih površin precej večji od deleža urbanih površin. Suburbani prostor ne ponuja kvalitetnih urbanih ambientov, ki jih lahko npr. prinaša večstanovanjska gradnja. Še več, suburban prostor se brani pred urbanizacijo; ljudje varujejo naravne površine oz. se borijo proti temu, da negativni posegi stroke trajno poškodujejo ranljiv naravni ter ustvarjen grajeni prostor. Pri tem razumejo, da so prevzeli

stvari v roke, zato se najbrž čutijo tudi poklicane, da sami odločajo, kje, kaj in kako bodo gradili. V Sloveniji skoraj nič ni bilo narejenega na področju preprečevanja samograditeljstva in stanovanjske politike. Pobudo prevzemajo »zdravilci«. Pojavljajo se najrazličnejše skupine in posamezniki (tudi mnogi arhitekti mlajših generacij so med njimi), ki odreagirajo na aseptično urbano tvarino mest 20. stoletja in s svojim »zdravilstvom« učijo uporabnike rabe tako objektov kot nedefiniranih opustelih prostorov mest in suburbije (z metodo *from bottom to up*). Hkrati se borijo proti predoločenim funkcionalističnim ambientom, ki so nastali z metodo načrtovanja *from top to bottom*. Stanje je kaotično, ker zdravilci ne opazijo, da načrtovanja od zgoraj navzdol ne izvaja (samo) arhitekt, temveč predvsem birokracija (za katero se lahko skriva nekreativni arhitekt). Zdravilci prostora analizirajo stanje v prostoru, arhitekti jih lahko poslušajo in se odločijo, da v projektiranje vključijo nekatere njihove zahteve. In to bi bilo čisto dovolj.

Ž kot Živeti v ikoničnem ali Živo projektiranje

Stanovanjska arhitektura je arhitektura za ljudi. Pri načrtovanju večstanovanjske arhitekture imajo arhitekti precej več odgovornosti (večina bi jih raje gradila za bogate lastnike, ne pa za neznanega uporabnika), kot se je zavedajo ali so jo pripravljene sprejeti. Ikonična arhitektura pokriva potrebe naročnika in ne potreb uporabnikov (zato so le redke arhitekturne realizacije ikonično oblikovane večstanovanjske gradnje uspešne). Razvoj novih stavbnih tipologij ne more potekati skozi ikonično arhitekturo, tisto, kar ji manjka, je »živo projektiranje«. Projektiranje, ki ga prinesejo komune, zadruga, interesna društva, ... Arhitekturno načrtovanje za interesne skupine ne vodi v specializacijo, temveč v boljše razumevanje potreb in pričakovanj uporabnikov. Spodbujanje načrtovanja večstanovanjske arhitekture v skupinah podobno mislečih bo projektiranje večstanovanjske gradnje premaknilo na višjo raven: do dobrih rešitev se bo prihajalo tako, da arhitekt ne bo imel le načrtovalskih sposobnosti, ampak bo postal dejaven udeleženec načrtovalskega procesa, v katerega bodo vključeni uporabniki, investitorji, specialisti in ... »Arhitekt« bo končno usmerjal in izvajal »projektiranje v živo«.

Statična fleksibilnost - betonska gradnja vzpostavlja fluidno tlorisno strukturo, ki z nizanjem enokovrednih sob po obodu v sredici vzpostavlja servisni prostor, ki se prilagaja potrebam stanovalcev. Primer: Rigler Riewe, večstanovanjska stavba Gradec (A) - Strassgang, 1994.

"There is never a time to do it wrong, even if you know the time when you can do it right hasn't come yet."

by Uroš Lobnik

For a certain short period of a few years, designing multi-family residential was the flagship genre of Slovene architecture. The young and middle generations of architects were generating new images of the multi-residential landscape, which represented a kind of a shop window of the most ambitious architectural bureaux. It didn't matter how thought-out a design was - the decisive factor was the form, being that the building was not allowed in any way be reminiscent of the uncouth, standardised socialist-realist blocks. That is the motivation behind the colourful playfulness and excitement of the facade membrane, digressions from the orthogonal plainness and straightness (such as that of a ruler laid flat on a desk). Some multi-family buildings were so different that they stood out even from the Western Europe norm; they got noticed abroad and went on to adorn the cover pages of various foreign magazines and books.

The needs, sites, and typologies of multi-family residential construction were in the hands of the investors, while architects - almost all of them - designed according to the clients' wishes. The diversity of the appearance was a way to mask the investment value, as well as to promote the building. The strong economy of the time also required a responsive production of designs, so this wasn't a favourable time for promoting new spatial developments, or for a committed and integral approach of architects. This may be the reason why the Slovene multi-residential architecture has not yet seen a professional review for the entire time of our independence.

The professional architectural community has not been able to establish a value-based critical system despite the fact that most of the architects who did design work were aware of greater or smaller anomalies, such as undersized floorplans with unsuitable orientation. Any sort of a holistic design approach was frowned upon, the entire development was left to developers, and even public clients often acted like real-estate agents rather than shapers of the national housing policy. The mounting lack of critical attitude towards the self-regulating market processes on part of the architects (and schools) led to an undue specialisation and secularisation of the profession, which had even the most creative segment of the architectural community succumb to a pragmatic and normativistic meekness. The egregiously low market price of architectural designing proves, among other things, that ever since the early 1990s, the architects have not been able to find a partner who could use their help to set up a housing policy which would guide and encourage a quality development of multi-residential construction.

The question of who is to shape the development of multi-residential construction, and how, is still waiting to be answered. The lack of influence on the development of the creative potential of the contemporary Slovene architecture is felt by everyone. The state of the Slovene multi-residential construction will have to be researched from top to bottom.

Zgoščevanje enodružinske prostostoječe gradnje (EPG) kot potencial za trajnostni razvoj v prostoru

Klemen Kušar, Ilka Čerpes

Povzetek

V članku je opisana študija o možnostih zgoščevanja v območjih enodružinske prostostoječe gradnje. Razišče pogostost in osnovne tipološke vzorce te zazidave. Z namenom, da se ohrani kakovost bivalnega prostora ob zgoščanju, oblikuje parametre in kriterije. Ti spremljajo razmerje med gostoto in javnim prostorom, spremembo faktorja izrabe zemljišča, osončenosti, strukture zazidave, položaja slepih fasad in orientacije bivalnih prostorov v obstoječem grajenem prostoru. Model zgoščanja aplicira na 5 stanovanjskih sosesk z različnim tipološkim vzorcem enodružinske prostostoječe gradnje in poda ugotovitve o njegovi izvedljivosti.

Ključne besede

enodružinska prostostoječa gradnja, model zgoščanja, tipološki vzorci, trajnostni razvoj, osončenost, orientacija stanovanj, faktor izrabe zemljišča

Arhitekt in ekonomist
Klemen Kušar je diplomsko nalogo
Študija urbanistične zasnove
zgoščanja in gentrifikacije
stanovanjske soseske Galjevica v
Ljubljani izdelal na Fakulteti za
arhitekturo v Ljubljani
pod mentorstvom
doc. dr. Ilke Čerpes in
somentorstvom
izr. prof. dr. Andreje Cirman
ter zanj leta 2013 prejel
Študentsko Prešernovo nagrado
Univerze v Ljubljani.

1. Uvod

V odgovoru na vprašanje, v katerem od načinov bivanja bi najraje stanovali, je v večletni raziskavi (1968–90) v povprečju kar 91,2 % Slovencev in Slovenk izražalo željo po življenju v enodružinski prostostoječi hiši z vrtom (Toš, 1997).

Sanje in vrednote generacij, ki so skozi desetletja ustvarile območja enodružinske prostostoječe gradnje (EPG), so se v sodobnem okolju znašle v konfliktu z realnostjo, ki jo narekuje današnji družbeno-ekonomski razvoj. Okoljska bremena, skupaj z ekonomskimi, ki jih prinašajo dnevne migracije in vzdrževanje razpršene morfologije sosesk EPG, spreminjajo sanje preteklih generacij v izziv za urbanizem danes. Načela trajnostnega razvoja govorijo v prid zgoščevanju, a hkrati opozarjajo tudi na pomen kontinuitete, ki je del trajnostnega razvoja mesta in njegove identitete (Hester, 2006).

Študija o prostorskih značilnostih EPG v urbanem okolju je bila izvedena v okviru diplomske naloge *Študija urbanistične zasnove zgoščanja in gentrifikacije stanovanjske soseske na primeru Galjevica v Ljubljani* (Kušar, 2012). Namen študije je opredeliti bistvene lastnosti v prostoru EPG in na podlagi teh zasnovati model zgoščevanja, ki zagotavlja ali izboljšuje obstoječe bivanjske razmere. Študija prostora EPG se v diplomski nalogi opira na predhodno narejeno raziskavo (kot del diplomske naloge) vrednot Slovencev, podob o lastni identiteti, lastnostih prostorskega načrtovanja in regulative ter ekonomskih vzrokov za oblikovanje in razvoj vzorca EPG v Sloveniji.

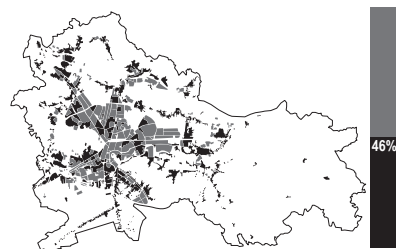
2. Pogostost in tipi EPG v Sloveniji

V študiji so analizirane površine 5-ih slovenskih mest. Z analizo ortofotografskih posnetkov je ugotovljeno, da deleži EPG glede na celotni grajeni prostor v slovenskih mestih znašajo od 45 % (najnižji delež v Ljubljani) navzgor. V skladu s predvidevanji se v grobem delež EPG povečuje obratno-sorazmerno z velikostjo mest. Tako je delež EPG v Mariboru 54 %, Celju 59 %, Kopru 61 % in Kranju 68 %. (slika 01)

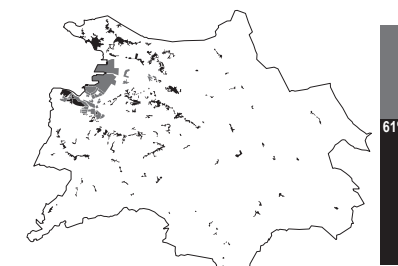
Delež posamezne vrste gradnje znotraj celotnega grajenega prostora v mestu:

ostala gradnja
enodružinska prostostoječa gradnja

LJUBLJANA

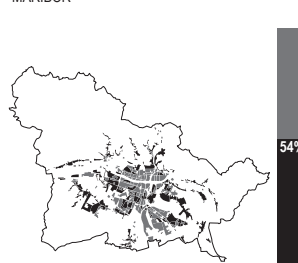
KOPER

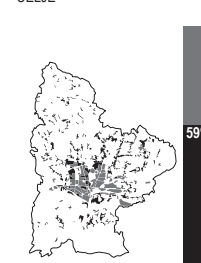
KRANJ

MARIBOR

CELJE

1

Poleg pogostosti pojava EPG so za namen izvedbe modela v študiji določeni tudi osnovni tipološki vzorci EPG. Izhajajoč iz metodologije za določitev tipologij stanovanjske gradnje (Čerpes, 2008) in analize ortofotografskih posnetkov, se je glede na kriterije iz modela zgoščevanja izoblikovalo 5 tipoloških vzorcev. Ti so vezani na obliko in orientacijo parcele ter položaj objekta na njej. (slika 02)

3. Model zgoščanja

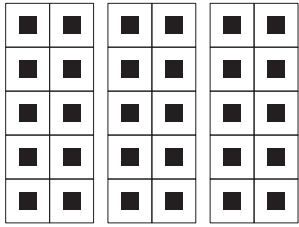
Model zgoščanja pojasnjuje osnovni koncept postopnega preoblikovanja soseske EPG v (za današnji čas) bolj trajnostno obliko bivanja. Skozi predhodno narejen simulacijski model se oblikujejo parametri,

ki so v fazi aplikacije modela zgoščanja vodilo pri zagotavljanju kakovosti bivanja.

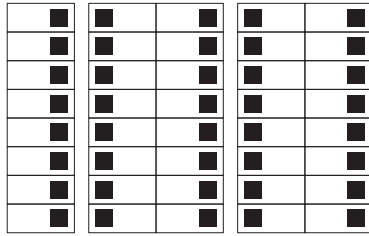
V simulacijskem modelu se kot glavni parameter izoblikuje krivulja, ki opisuje razmerje med gostoto pozidave (število prebivalcev na hektar) in deležem skupnih površin glede na celotno površino soseske. Namen glavnega parametra je zagotavljanje prostorskih kvalitiet. Ostali parametri merijo razmerje med novimi in obstoječimi objekti, faktor izrabe zemljišča (glede na celotno sosesko) in analiza polno-prazno, njihov namen pa je nadzorovan razvoj morfologije za ohranjanje določene mere kontinuitete v prostoru. (slika 03)

Proces postopnega preoblikovanja morfologije EPG

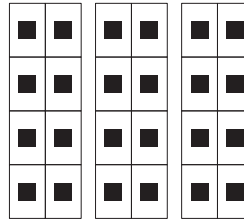
Primer VIŽMARJE; Kvadratna parcela z objektom na sredini parcele.

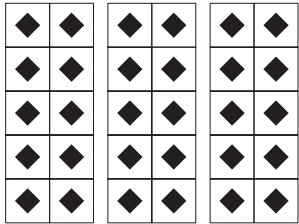
Primer ZELENA JAMA; Podolgovata ozka parcela pravokotna na ulico z objektom ob ulici.

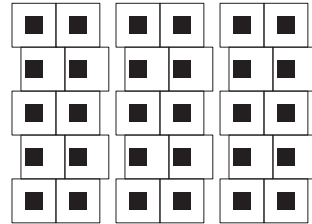
Primer BRINJE; Podolgovata parcela vzdolž ulice z objektom na sredini parcele.

Primer BROAD; Objekt z diagonalnim zamikom na kvadratni parceli.

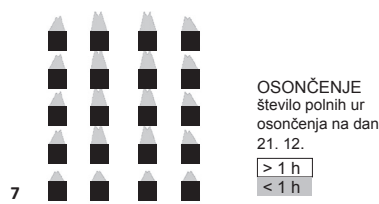
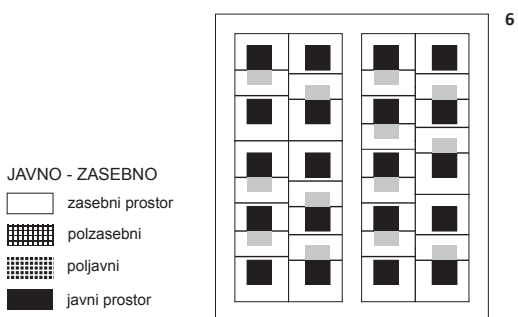
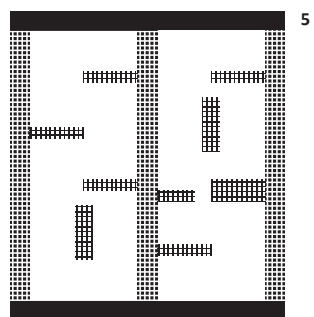
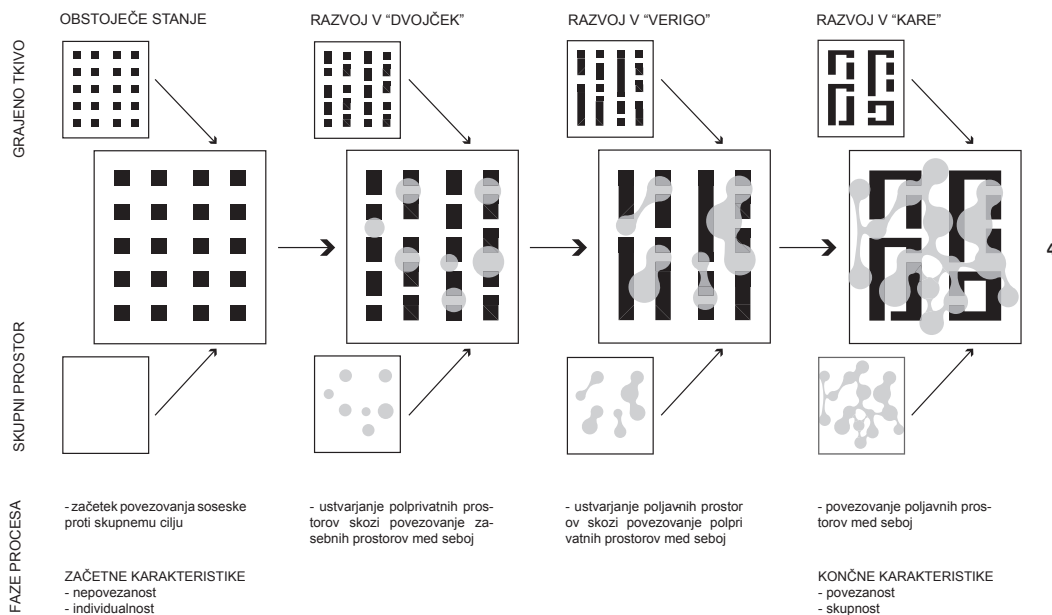

Primer GALJEVICA; Ozka ulica s parkirišči v zamaknjenih parcelah.

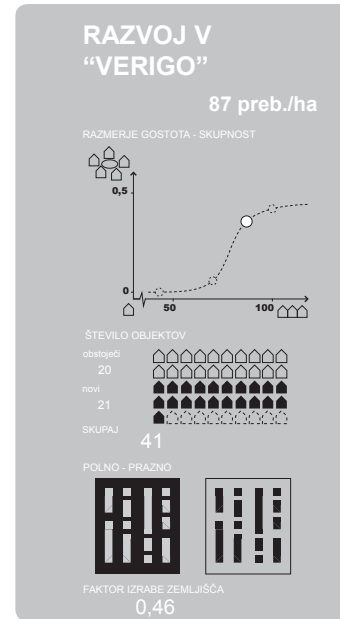
2

HEMA PROCESA ZGOŠČEVANJA

16

3

glede na pojavnost v prostoru poteka sočasno na nivoju razvoja grajenega tkiva in na nivoju oblikovanja skupnega prostora med objekti. Prvi je namenjen zgoščanju prostora, drugi ohranjanju obstoječih in vpeljavi novih kvalitativnih v prostoru. (slika 04)

3.1 Kriteriji za zgoščanje

Kriteriji so pridobljeni iz simulacijskega modela. Njihov namen je na eni strani ohranjanje osnovnih bivanjskih kvalitativnih, kot so osončenje, upoštevanje določil občinskih prostorskih načrtov in zagotavljanje pogledov na odprtih fasadah (orientacija bivalnih prostorov), na drugi strani pa z namenom merljivosti omogoča nadzorovan proces enakomernega razvoja odprtega in grajenega prostora.

3.1.1 Javno-zasebno

Kriterij meri površino javnih, poljavnih, polzasebnih in zasebnih površin v soseski. Razmerje javno-zasebno omogoča opazovanje in usmerjanje razvoja soseske od stroge delitve na javno in zasebno do oblikovanja poljavnih oz. polzasebnih površin. Ustrezno razmerje je ključno za zagotavljanje visoke bivanjske kakovosti kljub zgoščevanju. (slika 05)

3.1.2 Struktura zazidave

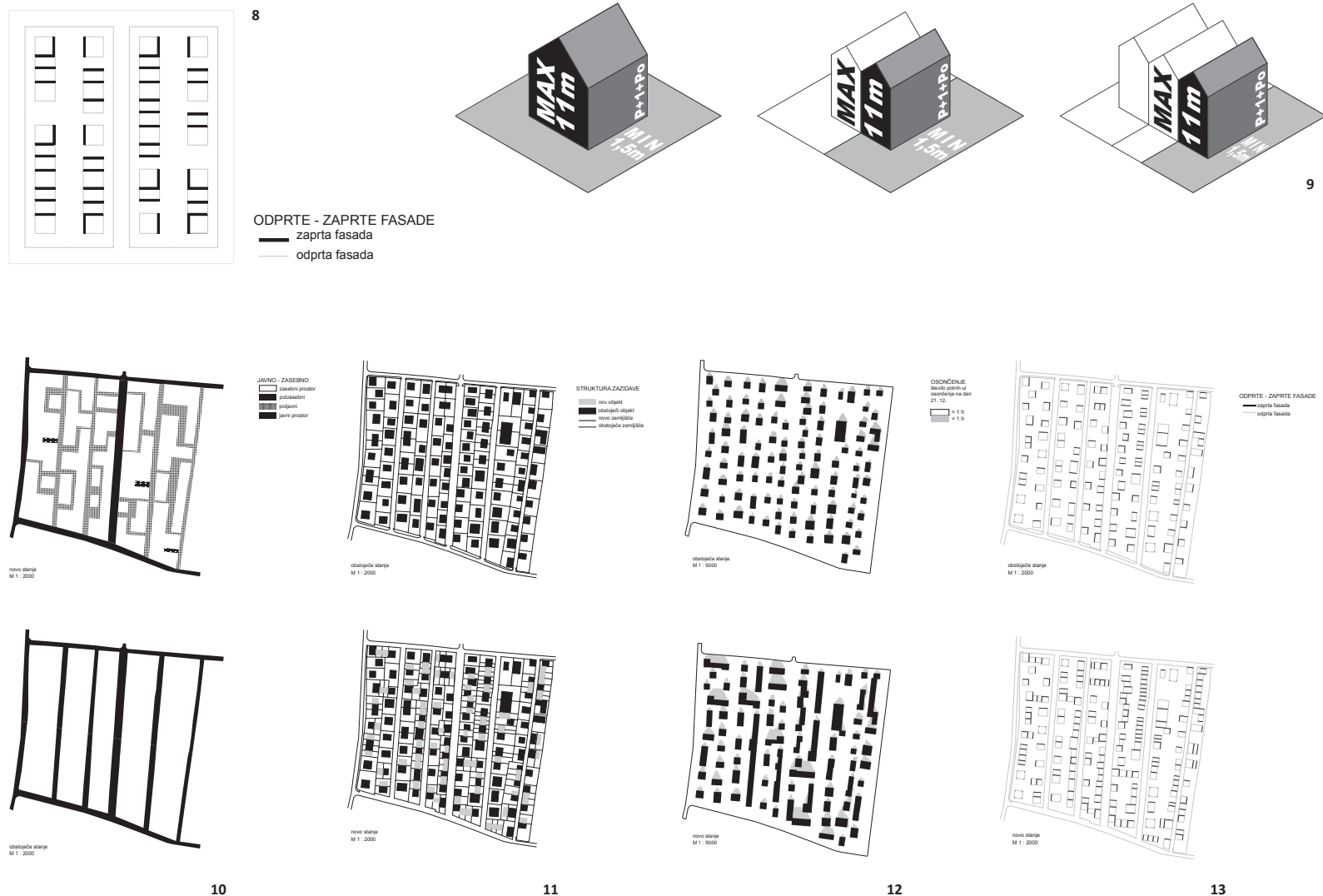
Struktura zazidave spremlja razvoj morfologije soseske od območja enodružinske gradnje do območja karejske zazidave, ki je teoretični cilj modela zgoščanja. Meri število in položaj novih objektov znotraj obstoječih objektov. Meri tudi velikost parcel, na katerih se gradijo novi objekti, in je s tem omejitveni kriterij v primeru prevelike gostote. (slika 06)

3.1.3 Osončenje

Kriterij označuje mesta, kjer je možno graditi nove stanovanjske enote, s pomočjo zemljevida osenčenja. Nove stanovanjske enote tako dobijo dovolj sončne svetlobe in hkrati ne poslabšajo osenčenja obstoječih objektov. (slika 07)

3.1.4 Odprte-zaprte fasade

Kriterij definira 2 tipa fasad. V odprtega sodijo fasa-

de, na katere so orientirani bivalni prostori, v zaprtega pa t. i. slepe fasade oz. fasade, na katere so v skrajni sili orientirani servisni prostori. Kot slepo se lahko določi tudi fasado, ki ima manjše število oken iz bivalnih prostorov in so ti prostori že zadostno osvetljeni z ostalih t. i. odprtih fasad. Na fasade zaprtega tipa je, ob zadostitvi ostalim kriterijem, možno umestiti nov objekt, medtem ko na fasade odprtega tipa to ni mogoče. (slika 08)

3.1.5 Normativni okvir

Kriterij, ki opisuje normativne okvire, se spreminja glede na prostorsko zakonodajo posamezne občine. V modelu so bili upoštevani osnovni kriteriji višine stavbe, odmikov od parcelnih mej in etažnosti za vsak tip zazidave. Pri simulacijskem modelu je bil povzet občinski prostorski načrt Ljubljane. (slika 09)

4. Aplikacija modela na lokacije

Pri aplikaciji modela petim osnovnim tipološkim vzorcem določimo enako število območij z različnimi karakteristikami tipologije EPG. V teh soseskah je pregledanih skupno 369 stanovanjskih objektov po naslednjih lastnostih: položaj objekta na parceli, velikost parcele, osončenost in orientacija prostorov v objektu. Sledi izris tematskih slojev za opazovanje kriterijev v vsaki soseski.

V izbranih soseskah se na podlagi ugotovitev model preveri z orodji za zgoščevanje, upoštevajoč dane kriterije in parametre. Na podlagi teh se določi možna mesta vzdav. Na grafikah 10–14 je prikazan primer zgoščanja na soseski Brinje v Ljubljani. (slika 10, 11, 12, 13, 14)

5. Ugotovitve

Po preveritvi modela v različne tipološke vzorce EPG je mogoče priti do ugotovitve, da je s prostorskega vidika model dovolj fleksibilen in ga je mogoče, z določenimi izjemami, prenesti v večino tipologij EPG.

5.1 Gostota

Z umeščanjem novih stanovanjskih enot v prostore med obstoječimi objekti se lahko gostota (izražena je v prebivalcih na hektar) tudi podvoji. Poleg samih omejitev, ki jih določajo kriteriji, je v prostor potrebno vpeljati tudi nove kvalitete in z njimi spodbuditi željo po spremembah pri prebivalcih ulice.

Izkazalo se je, da so za model zgoščevanja z EPG primernejše starejše soseske. Razloga sta dva. Prvi je v zasnovi tlorisov objektov v soseski: bivalni prostori v starejših so orientirani le v dve strani, medtem ko so v novjših v več smereh, kar otežuje umeščanje novih stanovanjskih enot. Drugi razlog so ožje ulice pri no-

vejših soseskah, ki dajejo manj možnosti za vpeljavo skupnih prostorov in s tem omejujejo prenovo javnega prostora v smeri izboljšanja kakovosti bivanja.

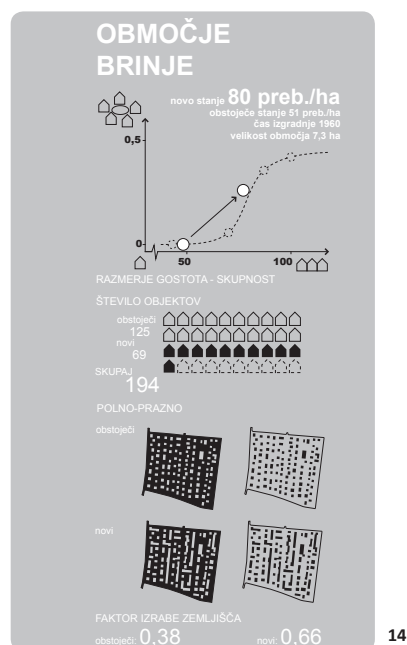
Primerjava sosesk, v katerih je bila izvedena simulacija, pokaže, da novejše omogočajo manjše zgostitve. V soseskah, zgrajenih pred letom 1970, možnosti zgostitve dosega 80 preb./ha, medtem ko pri tistih, zgrajenih po letu 1970, le do okoli 70 preb./ha.

Model se ni izkazal za primernege v soseski Brod. Zaradi usmerjenosti objektov, ki ležijo pod kotom 45° glede na robove parcel, pride pri zgoščevanju do neustrezne delitve parcel.

V soseskah EPG, zgrajenih po letu 1990, ravno tako ni mogoče izvesti modela zgostitve brez poslabšanja kakovosti bivanja. Te soseske zagotavljajo le minimalno potrebno zunanjo odprto površino, v kateri prevladujejo parkirni prostori. Vsako nadaljnje krčenje odprtega prostora bi zgolj poslabševalo bivanjski prostor.

5.2 Faktor izbire zemljišča

Glede na model se najlažje izvede razvoj iz obstoječe prostostoječe tipologije v tipologijo dvojčkov, saj se gostota prebivalcev sorazmerno hitro poveča glede na spremembe v prostoru. Nadaljnje stopnje razvoja so povezane z večjimi spremembami v prostoru, kar se lahko izkaže kot negativno v očeh stanovalcev, ki

14

že živijo v ulici. Tu se pokaže očitna potreba po stopnosti modela zgoščanja.

Pri sami umestitvi modela se je izkazalo, da so možne različne stopnje razvoja modela že v prvem koraku. Stopnja spremembe je odvisna od značilnosti prostora in od želje lastnikov po spremembah.

Značilnosti prostora narekujejo stopnjo zgoščanja. V nekaterih primerih je primernejši neposredni prehod iz prostostoječe zazidave v vrstno ali celo karejsko. Na to vplivajo kriteriji osončenosti, omogočanja pogledov in tudi zakonodaja. Prav slednja v mnogih primerih onemogoča postavitev dvojčkov, medtem ko dovoljuje postavitev vrstnih hiš. To se zgodi zaradi omejitev, kot so odmiki od parcelnih mej, faktor zazidanosti ali pa zahteva po enakih lastnostih obeh enot.

Za boljše delovanje modela bi bila potrebna fleksibilnejša zakonodaja, ki bi zagotavljala enotnost oz. estetski videz ulice na drugačen, bolj celosten način, npr. z zahtevo po enakih karakteristikah določenega števila oz. deleža novozgrajenih enot na ulici, in ne zgolj osredotočenje zakona na vsako parcelo posebej znotraj enote urejanja prostora.

5.3 Razmerje javno–zasebno

S pomikom karakteristik določenega dela prostora iz območja javnega v poljavni oz. polzasebni prostor bi se za prebivalce ustvarilo vmesno območje med javnim in zasebnim. Prostor bi bil namenjen stanovalcem soseske in ne avtomobilom.

Krivulja, ki se je oblikovala skozi teoretični model, se je skozi aplikacijo modela na lokacije izkazala kot ustrezna orientacija za določanje deleža polzasebnih oz. poljavnih prostorov na ulici.

V procesu spreminjanja javno–zasebno ne gre toliko za spreminjanje fizičnega prostora kot za krepitev socialnega kapitala. Slednji bi namreč postopno omogočil, da bi ulica delovala z manjšo potrebo po deležu javnega in zasebnega ter večjem deležu poljavnega oz. polzasebnega prostora. Podoben proces krepitve socialnega kapitala in posledična večja potreba po po-

	soseska				
	Vižmarje	Brinje	Galjevica	Zelena jama	Brod
čas izgradnje (leto)	1970	1960	1980	1930	1970
velikost območja (ha)	6,9	6,3	3,0	3,1	2,9
obstoječe št. preb./ha	38	51	45	60	53
novi št. preb./ha	74	80	63	80	71
št. obstoječih stavb	88	125	45	62	51
št. novih stavb	83	69	19	20	18
obstoječ FIZ	0,38	0,38	0,31	0,48	0,33
novi FIZ	0,58	0,66	0,49	0,62	0,44

Primerjava obstoječih in novih parametrov po soseskah

ljavnem prostoru se v zadnjih letih kažeta v projektih vedno večjega števila evropskih mest (Vauban, Malmö, Kopenhagen, Aalborg). Ob bolj podrobnem poznavanju se ugotovi, da ne gre toliko za pregovorni značaj določenih državljanov, ampak bolj za način, kako in kakšne stvari so bile vpeljane v prostor skozi določen proces, s postopno vedno boljšim sodelovanjem uporabnikov prostora, upoštevajoč medsebojne vrednote in individualne podobe lastne identitete.

5.4 Struktura zazidave

Z razširitvijo skupnega prostora so ustvarjeni pogoji za zgoščevanje ulice. Med obstoječe objekte se umešča nove stanovanjske enote. V želji po večji fleksibilnosti so te enote tudi odstranljive. V primeru drugačne organizacije prostora, ki bi se začela nakazovati kasneje, se vstavljenе objekte lahko odstrani ali premesti. Predviden življenjski cikel posameznega objekta je okoli 20 let. Po tem obdobju se na novo premisli potrebo oz. željo po njem. V 20-letnem obdobju je pričakovati tudi spremembe na obstoječih objektih glede orientacije dnevnih prostorov in osončenja, kar lahko nakaže nove možnosti zgoščanja in oblikovanja nove organizacije prostora.

5.5 Odprte–zaprte fasade

Skozi preveritev modela v različnih soseskah se je položaj stavbnih odprtih iz bivalnih prostorov obstoječih stavb izkazal za najpogostejšo omejitev, ki narekuje način zgoščanja. Skupaj s preverbo osončenosti sta kriterija določala gostoto nove stanovanjske soseske.

6. Zaključek

Študija je pokazala, da prostor EPG zgolj v svoji fizični obliki omogoča relativno enostaven in ekonomsko ugoden nadaljnji razvoj EPG v smeri zgoščevanja, brez rušenja stavb ali večjih gradbenih posegov v obstoječe grajeno tkivo. Preko modela je možno sprožiti naravni proces metabolizma mesta, ki je zmožen nadzo-

rovanega spreminjanja EPG v strnjeno tipologijo.

V okviru diplomske naloge je obravnavan tudi problem motivacije obstoječih stanovalcev za spremembe. Izpeljana simulacija delavnice aktivne participacije relativno uspešno pokaže, kako motivirati stanovalce, da se aktivno vključijo v proces in se tako ne čutijo kot žrtve sprememb, ampak kot načrtovalci izboljšav v soseski. Ugotovitev delavnice je tudi, da sta vsesplošna pasivnost in strah prebivalcev EPG pred spremembami zgolj rezultat izraza nemoči in odtujenosti, ki jo čutijo do svojega prostora bivanja. Kot najtrši oreh zgoščevanja se v študiji pokaže prostorska regulativa, ki prostor poskuša urejati na nivoju vsake stavbe in ne na nivoju soseske kot celote. Model se zato poskuša prilagoditi normativnim okvirom prostorskih aktov, vendar bi bile za izpeljavo modela potrebne manjše prilagoditve.

»V trajnostnem mestu se je vedno potrebno spraševati, ali in kako posamezna odločitev pripomore k ekonomskemu, socialnemu in okoljskemu razvoju mesta. Samo odločitve, ki pripomorejo k razvoju vseh treh so sprejemljive.« (Aalborg Charter, 1994)

Viri

Čerpes, I., Blejec G. in Koželj J. (2008). *Urbanistično načrtovanje*. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo.
 Toš, N. idr. (1997). *Vrednote v prehodu I. Slovensko javno mnenje 1968–1990*. Ljubljana: Present.
 Hester, R. T. (2006). *Design for Ecological Democracy*. Cambridge: MIT Press.
 Kušar, K. (2012). *Študija urbanistične zasnove zgoščanja in gentrifikacije stanovanjske soseske na primeru Galjevica v Ljubljani*. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.
 Aalborg Charter. (27. 5. 1994). *Aalborg: Charter of European Cities & Towns Towards Sustainability*, <http://www.sustainablecities.eu/home/welcome> [pridobljeno 7. 10. 2015].

Stanovanjska soseska Brdo

Miha Dešman

Uvod

V obdobju socializma je bila stanovanjska gradnja del sistemske skrbi družbe za ljudi. Gradile so se soseske, ki so izhajale iz urbanistične in arhitekturne doktrine ter planskih odločitev. Po osamosvojitvi pa je država stanovanja (raz)prodala in nehala skrbeti za zagotavljanje kakovostnega bivanja za vse. No, ni povsem nehala, le zmanjšala je svoj vložek na najnujnejše. Ustanovila je stanovanjske sklade na nivoju države in občin, ki naj bi skrbeli za uresničevanje *Nacionalnega stanovanjskega programa*. Projekt, razen izjem, ni zares zaživel v smeri izboljšanja kakovosti in dostopnosti stanovanj za vse. Vloga stanovanjskih skladov je nihala med podjetniškim in socialnim; v desetletjih od ustanovitve so gradili 10–15 % stanovanj. Državni sklad ni razvil učinkovitega modela, ki bi deloval celostno, morda bo drugače v prihodnosti. Pretežno je urejal »ugodne« stanovanjske kredite in delil neprofitna stanovanja socialno najšibkejšim. Velik del populacije je ostal prepuščen trgu. Ljubljano so preplavile zasebne špekulantske gradnje, deklarirane kot nadstandardne, v resnici pa so bile slabe urbanistične, arhitekturne in gradbene kakovosti. Enega od vrhov tega trenda predstavlja soseska Celovski dvori, ki je »potopila« Vegrad in prispevala k bančni luknji. Državni in občinski skladi so pokupili nekaj teh stanovanj, a bolj reševali nasedle investicije in banke, kot pa zagotavljali kakovostno bivanje ljudem. Skladi se vključujejo tudi v gradnjo za trg, kjer naj bi ponujali boljšo kakovost za enako ali nižjo ceno.

A pri gradnji za trg gre za privilegirani prostor. Ne rešuje vseh, je za tiste, ki imajo denar. Kljub deklarativni opredeljenosti sklada za višanje deleža neprofitnih najemnih stanovanj in drugih shem za ranljive skupine na le-te še čakamo. Trenutno imamo sistem, ki skrbi za manjši, na neki način privilegirani segment ljudi, ogromno socialno najšibkejših pa pušča na cedilu.

Je pa v Ljubljani tudi po osamosvojitvi nastalo par stanovanjskih naselij, ki izstopajo iz splošne povprečnosti. Nekatera med njimi so bile zasebne investicije: stanovanjska zazidava Tabor, Bežigranski dvor, Nove Poljane, Agrostroj itd. Mestni stanovanjski sklad je zgradil in še gradi epohalno nadaljevanko Polje 1, 2, 3, 4 ..., državni sklad pa ima svoj presežek v stanovanjski soseski Brdo.

Kdo pravi, da ne moreš imeti hiše ali idiličnega stanovanja, obkroženega z nedotaknjeno naravo in izoliranega od vsakršnega hrupa in hkrati blizu mesta? Soseska Brdo dokazuje, da je s pomočjo kakovostne arhitekture to mogoče in celo finančno vzdržno.

Na zemljišču, velikem 62.000 m², bo v več časovnih fazah kupcem, med katerimi imajo prednost mlade družine, namenjenih okoli 650 stanovanj, v prvi fazi pa je zgrajenih 402 stanovanj. Trenutno je v sklepni fazi izvedbe vzorčni stanovanjski blok, ki ima delno leseno konstrukcijo in je grajen v pasivnem standardu. V nadaljevanju izgradnje soseske so načrtovana tudi cenejša neprofitna stanovanja.

Dekleva Gregorič arhitekti:

Opečna soseska, Ljubljana

Kako vzpostaviti jasno prostorsko, materialno in socialno skladnost soseske? To vprašanje je bilo temeljno vodilo razvoja zasnove objektov in njihove zunanje ureditve, katere namen je globlje povezovanje bodočih stanovalcev z njihovim bivalnim okoljem.

Prostorsko svojskost stavb smo zagotovili z odvzemanjem oz. razjedanjem volumnov, določenih v urbanističnem načrtu. Koncept odvzemanja se kaže tudi v dvojni materialni podobi objektov: osnovi zunanji ovoj volumna je opečnat, izrezi z balkoni in terasami so ometeni.

Rumeno opeko smo za osnovni fasadni material izbrali zaradi glinene sestave zemljine mikrolokacije in spomina na preteklost – nekdanjo opekarno. Opečni ovoj razumemo kot jasno izrazno sredstvo, ki vzpostavlja potrebno identiteto soseske: opečna soseska. Izraža ekološko ozaveščeno uporabo naravnih materialov, trajnostno rešitev fasade, ki zagotavlja kakovostne mikroklimatske pogoje bodočih stanovanj.

Raznolikost življenjskega stila zahteva več tipov stanovanj, tako glede velikosti kot notranji organizaciji prostorov, zato smo sistemsko razvili 17 različic, ki sta jim skupna robna pozicija servisnega dela (kopalnice, kuhinje, predprostora) in velik svetel dnevni bivalni prostor. Naravna osvetlitev in barvna obdelava skupnih komunikacij vzpostavljata kakovostno okolje srečevanja. Socialno povezovanje stanovalcev je dopolnjeno z umestitvijo skupnega prostora nad vsak posamezni vhod v objekt – pozimi je lahko notranje otroško igrišče, sicer pa je namenjen popoldanskim dejavnostim, npr. jogi, neformalnemu učenju tujih jezikov, likovnim delavnicam, druženju ali posebnim dogodkom, npr. otroškimi rojstnodnevnimi praznovanjem. Na steklenih stenah vsakega skupnega prostora vsake stanovanjske skupnosti so zapisani verzi določene/ga slovenske/ga pesnice/ika. Ta vsebinska in pomenška nadgradnja arhitekture omogoča stanovalki/cu dodatno poistovetenje z okoljem in jo/ga istočasno kulturno bogati. »Mi stanujemo pri Pavčku, sosednji vhod pa pri Prešernu.«

Multiplan arhitekti: Stanovanjska soseska Brdo, funkcionalna enota F5

Nova soseska je razpoznavna, ambientalno skladna celota v zelenem predelu mesta Ljubljane, za katero velja, da je splošna kakovost bivalnega standarda znotraj tovrstnih urejenih sistemov sosesk in naselij temeljna vrednota.

Današnji čas zaznamuje paleta tehnoloških, informacijskih ter drugih pridobitev, kar korenito vpliva na zaznavanje tako posameznikovega kot družinskega načina življenja, v glavnem zaznamovanega z raznoliko naravo sodobnih poklicev. Poleg lokacije bivanja postaja vse bolj pomemben dejavnik tudi kakovost bivanja. Kako preživimo dan, kako opredelimo svoj prosti čas, kakšno je naše delo in kakšno je razmerje med prostim časom in delom, so ključna vprašanja za zasnovo sodobnih konceptov bivanja. Kot odgovor na raznolikost povpraševanja se posledično pojavljajo novi tipi koncipiranja bivanja – skupna lastnost jim je odprtost sistema, njegova zmožnost spreminjanja in prilagajanja. Skladno s tem se skuša zagotoviti tiste parametre, ki primarno omogočajo stanovalcu prijazno in kakovostno bivanje znotraj tovrstnih bivalnih sistemov večjega merila (ovrednotenje »optimalnih« kakovostnih razmejitev med individualnim in kolektivnim, primerno merilo in artikulacija stavbnih mas, pravilna orientacija stanovanjskih enot, zagotavljanje pogledov (vizur) in zasebnosti), hkrati pa ponuditi celovit sistem bivalnih zasnov, primernih za široko paleto uporabnikov. Trije, po velikosti raznoliki tipi zazidave celostno, z modifikacijami definirajo tipologijo funkcionalne enote osmih paralelnih objektov. Bivalna tipologija je usmerjena v model, ki skuša v največji možni meri zagotoviti socialno prijaznejša razmerja: manjša koncentracija enot, vezanih na skupne vhode, parameter zasebnosti/bivalna intimnost (dvostransko orientirana stanovanja), velika strukturna raznolikost stanovanj (od najmanjših enot do razgibanih vrhnjih stanovanj, t. i. penthouse), ki vključujejo po enega od tipov zunanjih površin (balkon, loža, terasa).

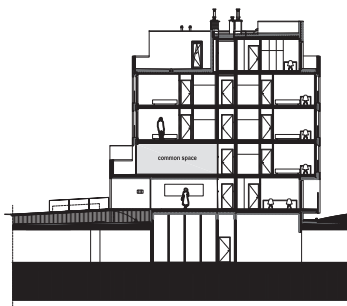
Racionalno, ekonomično organizacijo notranjosti prekriva zunanja razgibana zasnova oboda, katere glavna značilnost je likovna igra balkonov in lož. Sodobno stanovanje? Odnos med ponudnikom graditeljem in uporabnikom kupcem je skrbno načrtovan, grajen predvsem na pojmovanju kakovosti bivanja; stanovanje že dolgo ni več le pravica, temveč »elementarna« vrednota posameznika/družine, s katero se identificiramo v družbi in življenju.

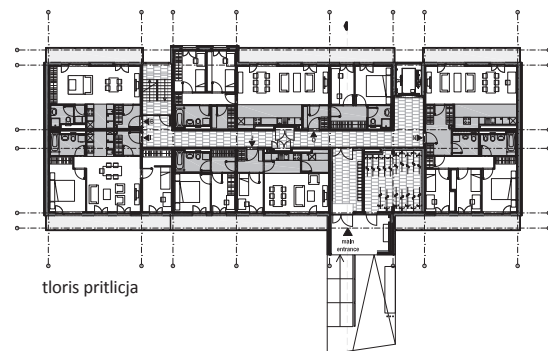
Dekleva Gregorič arhitekti

Stanovajska soseska Brdo, funkcionalna enota F4

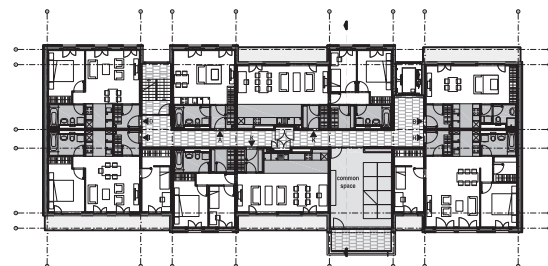
lokacija: Ulica Ivane Kobilca, Ljubljana, Slovenija
avtorji: Dekleva Gregorič arhitekti
natečajna skupina: Aljoša Dekleva, Tina Gregorič, Lea Kovič, Flavio Coddou
projektna skupina: Aljoša Dekleva, Tina Gregorič, Lea Kovič, Martina Marčan, Andi Koder, Tea Smrke, Daniel Schwartz, Simon Vrščaj
naročnik: Stanovajski sklad Republike Slovenije, javni sklad
vir: javni natečaj, 1. nagrada
zazidalni načrt: LUZ d. d.
arhitektura: Dekleva Gregorič arhitekti
krajinska arhitektura: Dekleva Gregorič arhitekti
krajinska arhitektura (zazelenitev): Bruto
število objektov: 5
število stanovanj: 185
površina objektov: 20.185 m²
leto projekta: 2005–11
leto izgradnje: 2014
fotograf: Miran Kambič

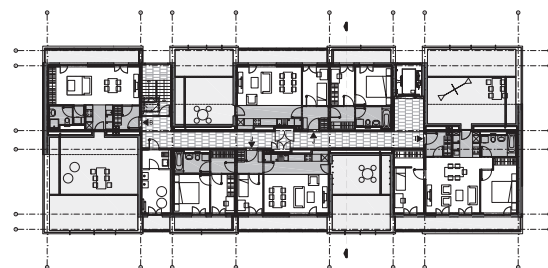
prečni prerez

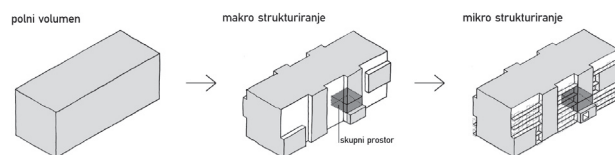
tloris pritličja

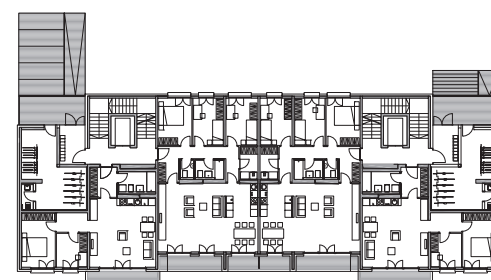
tloris 1. nadstropja

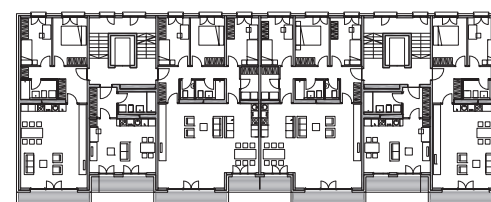
tloris terasne etaže

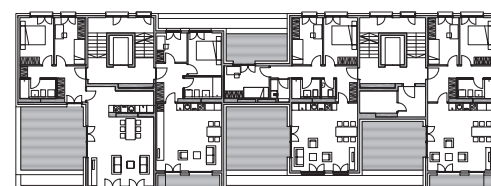
"Volumski in materialni koncept"

tloris pritličja

tloris tipične etaže

tloris terasne etaže

Multiplan arhitekti

Stanovanjska soseska Brdo, funkcionalna enota F5

lokacija: Ulica Angele Vode, Ljubljana, Slovenija

avtorji: Multiplan arhitekti

projektna skupina: Aleš Žnidaršič, Katja Žlajpah,

Vesna Vraničar, Petra Marinšek

naročnik: Stanovanjski sklad Republike Slovenije, javni sklad

vir: javni natečaj, 1. nagrada

zazidalni načrt: LUZ d. d.

krajinska arhitektura: Dekleva Gregorič arhitekti

krajinska arhitektura (zazelenitev): Bruto

število objektov: 8 + poslovna lamela

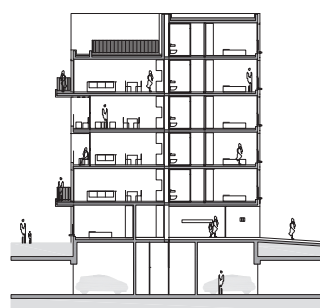
število stanovanj: 272

površina objektov: 28.000 m²

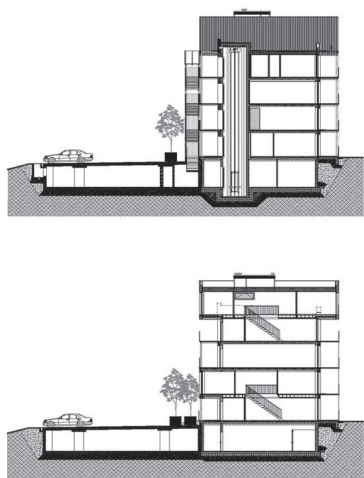
leto projekta: 2005–11

leto izgradnje: 2014 (F5.1), 2016 (F5.2)

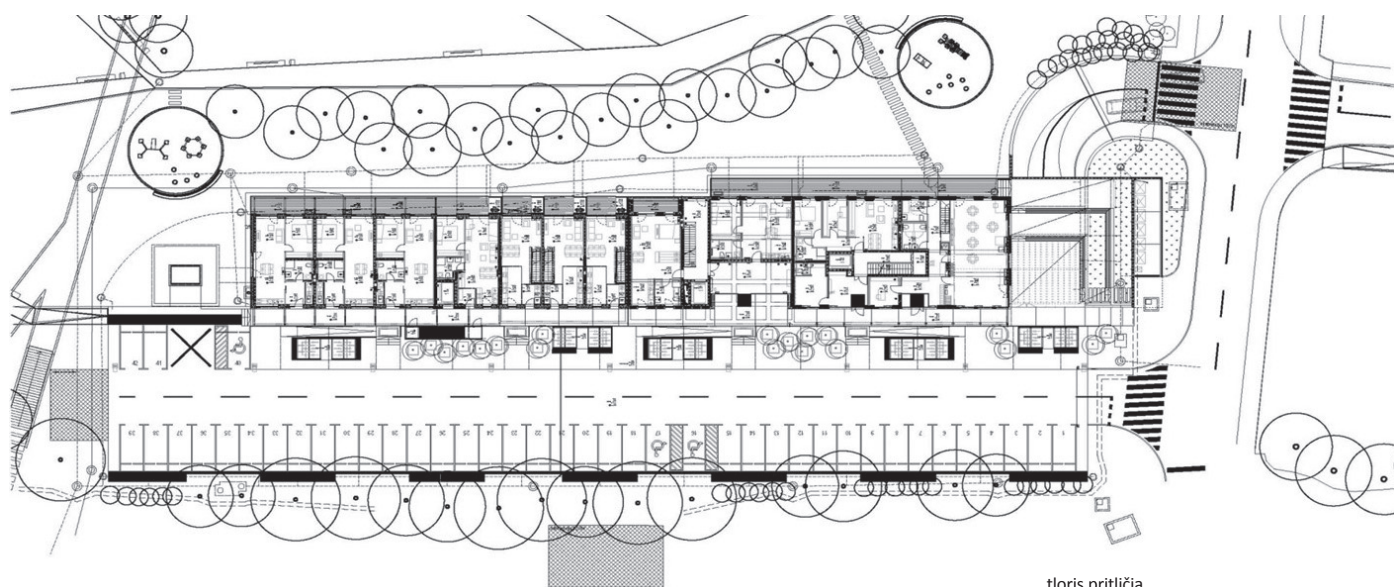
fotograf: Miran Kambič

prečni prerez

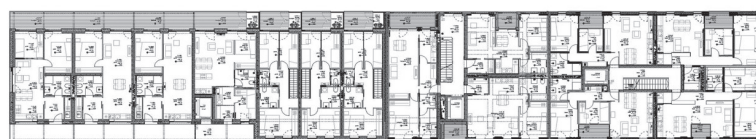
prečna prereza

tloris prilježja

Stanovanjska soseka Brdo, funkcionalna enota F3 vzorčni objekt

lokacija: Brdo, Ljubljana
tipologija: večstanovanjska stavba
arhitekturna zasnova: Tadej Glažar, Jurij Kobe, Janez Koželj, dr. Aleš Vodopivec, Uniarnh
zasnova konstrukcije: dr. Vojko Kilar, Uniarnh
energetska zasnova: dr. Sašo Medved, FS UL
izvedbeni projekt arhitekture: David Kozamernik, RAP-ing
izvedbeni projekt konstrukcij: dr. Bruno Dujčić, CBD
izvedbeni projekt strojnih inštalacij: Jože Oblak, ISP
izvedbeni projekt električnih inštalacij: Boris Glavnik, Eldata
naročnik: Stanovanjski sklad Republike Slovenije, javni sklad
zazidalni načrt: LUZ d. d.
krajinska arhitektura: Dekleva Gregorič arhitekti, Bruto
število objektov: 1
število stanovanj: A lamela: 13 stanovanj, B lamela: 13 stanovanj, C lamela: 11 stanovanj, D lamela: 15 stanovanj, vrtec in poslovni prostor
etažnost: K+P+3+T
neto tlorisna površina: 7.301,36 m²
leto projekta: 2004–12
leto izgradnje: 2014–16

tloris 1. nadstropja

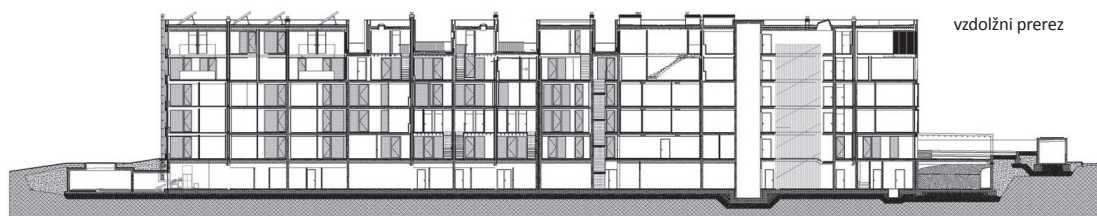
tloris 2. nadstropja

tloris 3. nadstropja

tloris terasne etaže

vzdolžni prerez

Namen projekta vzorčne hiše je preizkusiti čim več izvedljivih rešitev, ki naj bi bile alternativa običajni večstanovanjski arhitekturi. Različne projektne rešitve naj bi omogočile primerjalno analizo uporabnosti in ovrednotenje rezultatov. Projektne rešitve naj bi zasledovale: inovativno zasnovo stanovanj, nevtralnno konstrukcijo inovativen izbor trajnostnih materialov, inovativno uporabo razpoložljive zelene tehnologije in dostopno ceno v razmerju do uporabnosti stanovanj. Podolgovata večstanovanjska stavba ima obliko sestavljenega bloka, postavljenega z daljšo stranico vzpore-

dno s preoblikovano brežino hriba in novo povezovalno cesto soseke. Stavba je sestavljena iz štirih (A, B, C, D) enot, ki se med seboj razlikujejo po funkcionalni, konstrukcijski, tehnološki in oblikovni zasnovi. Različno rešena (vzdolžno, prečno) in različno postavljena stopnišča (sredinsko, notranje, zunanje) omogočajo zasnovo stanovanj različnih oblik in značilnosti. Z rešitvami stopnišč je povezana zasnova konstrukcije, ki z neenakimi razponi nosilnih delov (zidov) zagotavlja različne možnosti za delitve in preurejanje osnovnih stanovanjskih enot. Zunanji hodnik omogoča zasnovo različno velikih preč-

nih stanovanj, vzdolžno stopnišče enoprostornih stanovanj, prečno postavljeno stopnišče pa pogoje za zasnovo krožnega stanovanja. V pritličju so predvidena posebna stanovanja za gibalno ovirane in hišni vrtec, v obeh nadstropjih so tipična stanovanja in v obeh mansardnih etažah dvoetažna stanovanja s terasami. Mansardna stanovanja imajo bolj individualen izraz in lastnosti družinske hiše. V kleti so tehnični prostori in kletne shrambe, ki jih je mogoče kupiti ali najeti v različnih velikostih. Med stavbo in povezovalno cesto je v kleti garaža za stanovalce, na njej parkirišče za obiskovalce in dostavo.

Lastovka na Pipanovi

Tomaž Budkovič

DANS arhitekti

Stanovanjska stavba z bivalnimi enotami na Pipanovi v Ljubljani

lokacija: Pipanova pot 28, Ljubljana

tip objekta: večstanovanjska stavba, v pasivnem standardu

vabljeni natečaj / projekti / leto izgradnje: 2007 / 2007–09 / 2012

avtorji: dans arhitekti - Rok Bogataj, Mihael Dešman, Eva Fišer Berlot,

Vlatka Ljubanovič, Katarina Pirkmajer Dešman

projektivno podjetje: Arhe d. o. o., Dans arhitekti d. o. o.

naročnik: Javni stanovanjski sklad MOL

projektna skupina: Veronika Ule, Katja Gavran (arhitektura),

Franc Žugel (gradbene konstrukcije), Bojan Mehle (strojne

instalacije), Tomi Križaj (električne instalacije),

Bojc Jerman (nizkoenergijska zasnova)

krovni izvajalec: Givo d. o. o.

neto površina objekta: 647 m²

fotograf: Miran Kambič

Neprofitna najemna večstanovanjska gradnja je v Ljubljani po letu 2000 doživela razcvet. V režiji Javnega stanovanjskega sklada Mestne občine Ljubljana (JSS MOL) so bile s pomočjo sistema javnih arhitekturnih natečajev izbrane in uresničene nekatere zazidave, ki po kakovosti arhitekturnih rešitev in po visokem nivoju bivanjske kulture prekašajo večino sočasnih komercialnih projektov. Tako so bili denimo projekti v Polju (Bevk Perovič arhitekti) predstavljeni v velikem delu svetovnega arhitekturnega tiska in so postali del globalnega nabora najboljših rešitev večstanovanjske gradnje zadnjih let.

Hitro spreminjajoče se družbene razmere in ekonomska kriza (tej se v zadnjem času pridružuje še begunska) pa so razgalile dejstvo, da poleg »klasičnih« neprofitnih najemnih stanovanj JSS MOL nujno potrebuje bivalne enote, namenjene začasnemu bivanju socialno najbolj ogroženih, ki iz različnih vzrokov (npr. deložacija) potrebujejo takojšnjo rešitev stanovanjskega problema. Ti uporabniki ne morejo čakati, da se bo sprostilo eno od obstoječih skladovih stanovanj oz. da bo dokončana katera od predvidenih novogradenj.

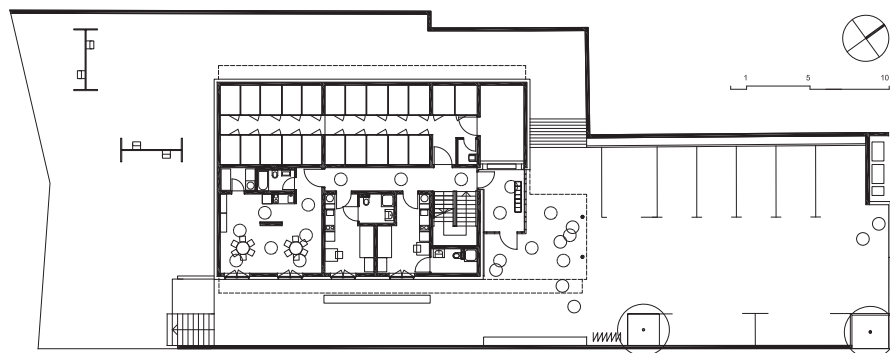
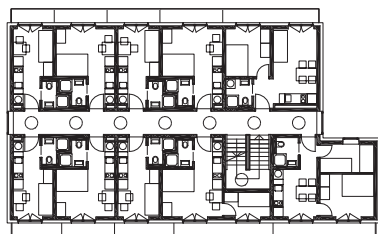
JSS MOL se je tako odločil, da bo v okviru evropskega projekta REBEECE na Pipanovi ulici v Ljubljani zgradil stavbo z 22 enotami, namenjenimi začasnemu najemu (maksimalno eno leto). Organizirali so vabljen arhitekturni natečaj, na katerem je zmagala ekipa Dans arhitekti.

Zaradi finančnih zapletov se je gradnja začela šele 2011., stavba pa je bila dokončana v dobrem letu. Sredstva, predvidena za gradnjo, so bila sorazmerno omejena. Zaradi skrbnega načrtovanja in dobro pripravljene projektna dokumentacije so vsa dela potekala brez večjih zapletov in znotraj predvidenih finančnih okvirjev. K temu je veliko pripomoglo tudi dejstvo, da je na strani JSS MOL za projekt skrbela arhitektka Tonka Grgič, ki je kot izkušena predstavnica stroke dobro poznala problematiko kolektivne gradnje in je znala projekt v vseh fazah dobro voditi. Objekt je na obrobju Ljubljane. Parcela, na kateri stoji, meji na severu na ulico, na jugu pa na železniško progo.

Izbrana lokacija je glede na predviden program nekoliko nenavadna, saj gre za območje enodružinskih hiš, ki praviloma niso višje od enega nadstropja, v neposredni bližini pa ni večstanovanjskih stavb. Pri načrtovanju so se arhitekti tako znašli pred zahtevno nalogo: kako umestiti objekt z velikim številom bivalnih enot in relativno veliko površino na majhno parcelo v predmestno okolje drobnih in nizkih stavb.

Naloge so se lotili premišljeno in sistematično. Parcelo so razdelili na tri dele. Severni del, ki je bil zaradi ozkosti za gradnjo manj primeren, so namenili parkirišču, samo stavbo postavili na osrednji del, na južnem delu, v varovalnem pasu železnice, pa predvideli zelene površine z otroškimi igriščem. Stavbo so oblikovali kot lamelo, katere daljša stranica je vzporedna z vzdolžno stranico parcele.

Problem merila so izvirno rešili: 3-etažni objekt z ravno streho so delno vkopali v zemljo, teren pa preoblikovali tako, da vkopani del, čeprav gre dejansko za (pol)klet, deluje kot pritličje. Samo stavbno telo so artikulirali tako, da deluje enovito, a ne monolitno. S svojo višino (K+P+1) in premišljenim oblikovanjem zgradba v okolju višinsko in volumnsko ne izstopa.

Vstop v stavbo je z vhodne ploščadi na severni strani, na nivoju (pol)kleti. Ker je parkirišče pred vhodno ploščadjo izvedeno v rahlem padcu, se občutek, da vstopamo pod nivojem okoliškega terena, izgubi. V severnem delu (pol)kleti so shrambe in servisni prostori, v južnem dve bivalni enoti za gibalno ovirane in večji večnamenski prostor, namenjen druženju in skupnim aktivnostim stanovalcev. Po potrebi je mogoče večnamenski prostor preurediti tako, da opravlja različne funkcije – v njem je lahko npr. vrtec ali dodatni bivalni enoti (na ta način je bil preurejen v času pisanja pričujočega članka).

V pritličju in nadstropju so samo bivalne enote. Ker so te namenjene zgolj začasnemu, prehodnemu reševanju stanovanjskega problema, so njihove površine minimalne, manjše od tistih, ki jih za takšno število uporabnikov predvideva *Pravilnik o minimalnih tehničnih zahtevah za graditev stanovanjskih stavb in stanovanj*. Kljub temu so zaradi skrbnega in premišljenega načrtovanja zasnovane in opremljene tako, da stanovalcem omogočajo visoko kakovost bivanja. Deset enot je 1-posteljnih, šest 2-posteljnih, štiri 3-posteljne in dve 4-posteljne. Vsaki enoti pripada shramba v (pol)kleti in pokrit zunanji prostor v obliki terase v (pol)kleti oz. balkonov v pritličju in nadstropjih.

Arhitekti so se zavedali, da so ob skromno odmerjenih površinah bivalnih enot izredno pomembni skupni prostori, saj ti kompenzirajo manko površin v samih enotah, hkrati pa uporabnike spodbujajo k druženju in medsebojnim interakcijam. Te so za stanovalce, ki so se znašli v hudih življenjskih preizkušnjah, zelo pomembne. Poleg že omenjenega večnamenskega prostora v (pol)kleti so zato vsi prehodni prostori oblikovani tako, da je presežen goli utilitarni vidik in da omogočajo prijetno okolje za vzpostavljanje socialnih stikov. Tako so veža, hodniki in stopnišče ustrezno dimenzionirani in preko celostenskih zasteklitev osvetljeni z dnevno svetlobo.

Podobno skrbno kot notranji so zasnovani tudi zunanji skupni prostori, predvsem vhodna ploščad. Volumen stavbe je izoblikovan tako, da se nad ploščadjo ustvari velik nadstrešek, podprt s tankima kovinskima stebroma. Ploščad, ki je opremljena z značilnimi okroglimi klopmi, se na zahodni strani izteče v široko, z lesom obloženo tribuno, namenjeno posedanju in druženju, na vzhodni strani pa jo zaključuje dolga klopa, konzolno vpeta v oporni zid.

Čeprav so bili materiali in zaključni sloji stavbe izbrani skladno z relativno skromnimi finančnimi okviri projekta, končni izdelek tega ne kaže, kar je posledica dobro premišljenega izbora materialov, skrbnega načrtovanja in solidne izvedbe.

Vse fasade so obložene s sivorjavim tankoslojnim ometom. Temnorjava barva stavbnega pohištva je usklajena z odtenkom ometa.

Glavni poudarek in identitetni element stavbe so balkoni, pripeti na severno in južno pročelje ter zastrti z opno iz panelov bele kovinske čipke. Opna za-

gotavlja stanovalcem potrebno stopnjo intimne, hkrati pa zaradi nje objekt na pogled deluje enovito in ne daje vtisa, da gre za večstanovanjsko stavbo. Vizualna prehodnost čipke je odvisna od kota, pod katerim jo opazujemo.

Za potrebe dodatnega senčenja (večje zasebnosti) so na notranji strani balkonov neposredno za opno montirana vodila z zavesami, ki jih je možno po potrebi zagniti.

Velika pozornost je posvečena oblikovanju vhoda. Ta je označen z grafiko vertikalnih črt različnih odtenkov modre in temnorjave barve, enake barvi stavbenega pohištva. Ritem rjavih vertikal iz grafike je preslikan na vertikalne delitve celostenske zasteklitve veže, tako da zasteklitve skupaj z grafiko tvori koherentno celoto. Glavni poudarek veže je kvader z nabiralniki in napisom Pipanova 28.

Vse zunanje povozne in pohodne površine so izvedene v asfaltu. Poleg prihranka, ki ga ta rešitev prinaša, zaradi enotne obdelave vsi sklopi (parkirišče, vhodna ploščad, ...) delujejo kot enovita celota, s čimer se prostor okoli stavbe optično poveča. Vsi oporni zidovi, klopi in zunanje stopnice so iz vidnega betona. Kot talna obloga je v notranjosti v skupnih prostorih uporabljena enotna temnosiva keramika, v bivalnih enotah pa svetlosiv linolej.

Arhitekti so zasnovali precejšen del notranje opreme, saj bi s standardnimi, velikoserijskimi kosi pohištva v tako majhnih enotah zelo težko dosegli dober prostorski izkoristek. Med unikatno opremo izstopajo kuhinje, ki so izjemno kompaktne in na minimalni površini združujejo vso za kuhanje potrebno opremo (hladilnik, korito, kuhališče, napa, pečica). Domiselni sistem dvojnih visečih omaric zagotavlja dovolj prostora za shranjevanje, hkrati pa ustvari zanimivo likovno igro med temnorjavim obodom globljih in zelenomodrim vstavkom plitvejših elementov.

Povezovalni člen in rdeča nit projekta je motiv kroga. Ta se v stavbi in pod nadstreškom nad vhodom manifestira v okroglih stropnih izrezih za luči, ki so v notranjosti poudarjeni z živo rumeno barvo. V zunanosti motiv kroga povzemajo že omenjene klopi, predpražnik pred vhodom in velika svetila, vgrajena v oporne zidove.

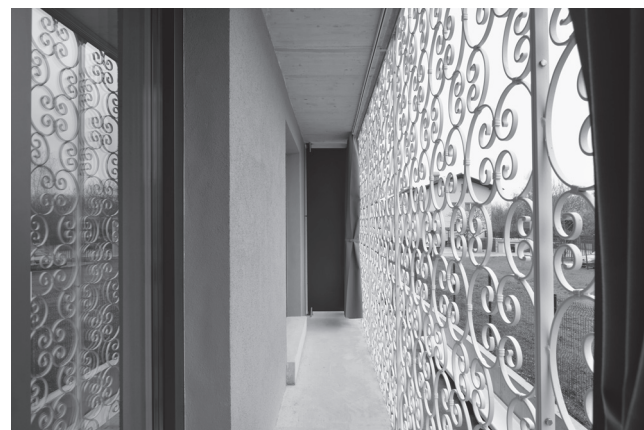
Projekt na Pipanovi znotraj stanovanjskega fonda, s katerim razpolaga JSS MOL, ne predstavlja zgolj novosti glede namembnosti in tipa bivalnih enot, temveč pomeni velik preskok tudi po tehnološki plati. In to ne samo na nivoju JSS MOL, ampak tudi Ljubljane, Slovenije. Za družine in posameznike, ki so (skoraj) brez prihodkov in brez socialne mreže, ki bi jim pomagala prebroditi težak ekonomski položaj, je najemnina, četudi neprofitna, velik finančni zalogaj, prav tako so zanje zelo obremenjujoči obratovalni stroški stavbe. Na drugi strani so lahko izdatki, potrebni za vzdrževanje in obratovanje v primeru, da stanovalci ne zmorejo pokrivati osnovne režije, za lastnika (občino ali državo) najemnih stavb (pre)veliko finančno breme. Tega problema se je MO Ljubljana zavedla sorazmerno zgodaj, tako da so se že leta 2007 na SSJ MOL odločili, da bodo vse nove objekte gradili v nizkoenergijskem oz. pasivnem standardu. Tovrstna gradnja ob nekoliko večjem začetnem vložku prinaša velike prihranke pri obratovanju stavb, kar za stanovalce pomeni nižje najemnine in nižje stroške (predvsem ogrevanja in hlajenja). Hkrati tovrstne zgradbe

uporabnikom zagotavljajo večje bivanjsko udobje. Objekt na Pipanovi je zgrajen v pasivnem standardu in je bil ob izgradnji verjetno prva pasivna večstanovanjska stavba v Sloveniji. Pasivni način gradnje je za arhitekta predstavljal precejšen izziv, saj so bili v času nastajanja projektne dokumentacije v Sloveniji na ta način zgrajeni le nekateri manjši objekti. Tako lahko rečemo, da so arhitekti v nacionalnem merilu na področju kolektivne pasivne gradnje orali ledino. Kot je za tak tip gradnje običajno, so vsi sloji izolacije debeli vsaj 20 cm, v stavbi praktično ni toplotnih mostov, stavbno pohištvo pa je vgrajeno v cono izolacije (t. i. RAL montaža). Prezračevanje je prisilno, zrak v stavbo potuje preko vodnega zemeljskega prenosnika toplote in rekuperatorja. Poleg prihranka energije prisilno prezračevanje za uporabnike pomeni, da klasično prezračevanje preko oken ni potrebno, kakovost zraka v prostorih pa je kljub temu konstantno dobra. Na strehi je montirana sončna elektrarna, ki preko sistema prodaje pridobljene električne energije v omrežje stanovalcem zagotavlja znižanje že tako nizkih najemnin in obratovalnih stroškov.

Večstanovanjski blok na Pipanovi je tipološko in tehnološko gledano ob izgradnji predstavljal veliko novost na področju neprofitne večstanovanjske gradnje v Ljubljani in širše. Leta 2012, ko je bila stavba dokončana, so pristojni ocenili, da bi v Sloveniji potrebovali vsaj 3000 enot za začasno bivanje. Danes, ko se je še ne povsem končani ekonomski pridružila še begunska kriza, je verjetno številka še večja. Kljub temu na nacionalnem nivoju ni opaziti pretirane vneme, da bi ponudbo teh enot vsaj približno uskladili s potrebami, saj razen izgradnje nekaj manjših projektov v večjih mestnih občinah ni bilo storjenega prav veliko.

Morda je najpomembnejši doprinos predstavljenega projekta prav prelom z načinom razmišljanja, ki se pri nas (pre)pogosto pojavlja pri načrtovanju in gradnji stavb, katerih investitor so občine oz. država. Gre za kratkovidno razmišljanje, ki v ospredje postavlja nizko investicijsko vrednost, upoštevanje zgolj minimalnih tehničnih zahtev in čim nižjo ceno projektne dokumentacije, ne oziraje se na to, kako se bo takšno ravnanje odrazilo na dolgoročni finančni in ekološki sliki stavbe, zadovoljstvu njenih uporabnikov ter na podobi naselij in krajine. Tako razmišljanje se je žal v zadnjih letih s praktično ukinitvijo sistema javnih natečajev še okrepilo, posledice pa so za arhitekturno stroko že zdaj pogubne in se bodo v prihodnjih letih odrazile v dramatičnem upadu kakovosti arhitekturne produkcije.

Je torej blok na Pipanovi tista lastovka, ki bo v sistem gradnje stavb (to tako ali drugače financiram(j)o vsi državljani) prinesel pomlad, tj. strateško, v prihodnost usmerjeno razmišljanje ter iskanje arhitekturne in tehnološke odličnosti? Upajmo, da ne bo (p) ostal zgolj torzo, ki nas bo vedno znova opominjal, da se da stvari narediti tudi drugače, boljše, bolj inovativno in uporabnikom prijazno ter dolgoročno gledano ekološko in ekonomsko vzdržnejše, pa tega zaradi različnih vzrokov ne znamo, zmoremo ali nočemo.

Življenje na robu mesta

Maja Laurence Valič

Povzetek

Naročnik, arhitekt in uporabnik. Trije močni člani prostorskega oblikovanja. Za dobre rešitve so pomembni odgovornost in strokovnost prvih dveh ter velika mera zmožnosti gledanja v prihodnost in osmišljanje konteksta. Uporabnik pa je tisti, ki preizkuša ponujene rešitve. S svojim življenjem vdahne praznemu prostoru utrip. Preko njega lahko kasneje vidimo, kako se odločitve obnašajo v praksi.

V članku želimo pogledati, kako stanovalci stanovanjskih sosesk Polje v Ljubljani sprejemajo arhitekturo, ki jo je po naročilu Javnega stanovanjskega sklada Mestne občine Ljubljana (JSS MOL) zasnoval biro Bevk Perović arhitekti. Arhitekti so želeli oblikovati soseske, ki dajejo velik pomen tudi vmesnemu socialnemu prostoru.

Ključne besede

stanovanjske soseske v Polju, osebni vtis, stanovalci, arhitekti, naročnik

Skozi okno

Gledam skozi veliko okno svoje dnevne sobe. Opazujem urejen trg, na katerem se tako kot vsako leto poleti igrajo otroci. Preko njih se, kot na italijanskih trgih, pogovarjajo ženske in izmenjujejo dnevne novice. Z vseh koncev se mešajo zvoki življenja, eni so blizu, drugi bolj oddaljeni, skupaj gradijo spreminjajoč organizem, v katerem ni nikoli dolgčas.

Trg je večinoma živ in se umiri šele v poznih nočnih urah, ko noč osvetljujejo visoke ulične svetilke. Takrat so hiše v naši soseski najlepše. Elegantno stojijo v poltemi in čakajo na nov dan.

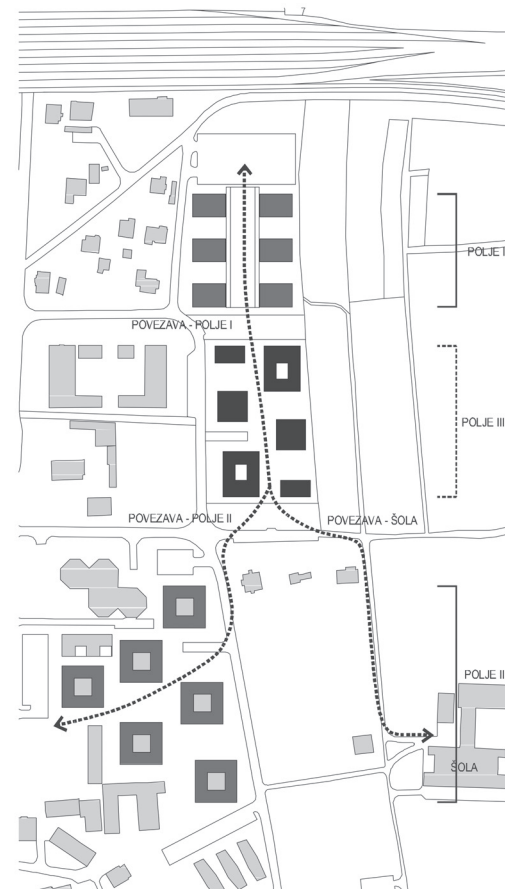
Sprašujem se, ali lahko preišljena arhitektura spremeni tok nekega življenja, ga nadgradi, spodbudi rast kulture in vrednot?

Ko dokonča objekt, arhitekt sklene aktivno fazo, ki vpliva na življenje neke zazidave. Hiše so zgrajene in novi lastniki dobijo v uporabo ideje in misli, ki so nekoč drsele po papirju in arhitektovi glavi.

Življenje v enem od objektov, zgrajenih v soseskah Polje, mi dovoljuje vpogled v vsakdan stanovalcev. Kako so zadovoljni z življenjem v soseskah? Kakšen odnos imajo do zgrajenega? Kako se lahko poistovetijo z rešitvami, ki so jim bile dane v uporabo?

Hkrati me zanima odnos avtorjev do projekta in proces, povezan z nastajanjem. Katere so glavne teme, ki so narekemale nastanek posamezne soseske? Kaj je vplivalo na njihovo zasnovano in podobo? Katere izkušnje lahko izpostavijo?

Lastnemu opazovanju življenja v soseskah želim dodati tudi odzive stanovalcev. Zasnujem spletni vprašalnik, ki skuša zajeti občutke posameznikov glede vizualne podobe, uporabnosti in kakovosti življenja v posamezni soseski. Hkrati dobim v pogovoru z arhitektoma boljši vpogled v samo projektiranje.

Investitor: Javni stanovanjski sklad Mestne občine Ljubljana

Stanovanjska soseska Polje 1

Leto projekta: 2001–03

Leto gradnje: 2003–05

Arhitektura: Bevk Perović arhitekti

Matija Bevk, Vasa J. Perović, Mitja Zorc, Davorin Počivašek

Konstrukcija: Elea ic d. o. o.

Strojne instalacije: Celarc d. o. o.

Elektroinstalacije: Eldata d. o. o.

Grabena fizika: Polytechnic d. o. o.

Stanovanjska soseska Polje 2

Leto projekta: 2006–10

Leto gradnje: 2010–11

Arhitektura: Bevk Perović arhitekti

Matija Bevk, Vasa J. Perović, Davorin Počivašek,

Christophe Riss, Blaž Hartman, Jozef Kalcik, Jure Kozin

Konstrukcija: HP d. o. o.

Strojne instalacije: ISP d. o. o.

Elektroinstalacije: Eldata d. o. o.

Grabena fizika: Polytechnic d. o. o.

Stanovanjska soseska Polje 3

Leto projekta: 2012–14

Leto gradnje: 2014–15

Arhitektura: Bevk Perović arhitekti

Matija Bevk, Vasa J. Perović, Davorin Počivašek,

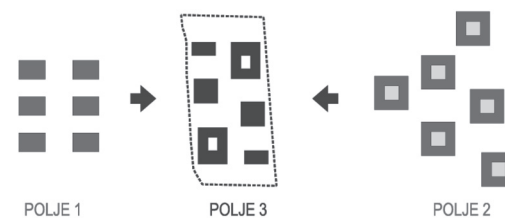
Irene Salord, Ida Sedušak, Christophe Riss

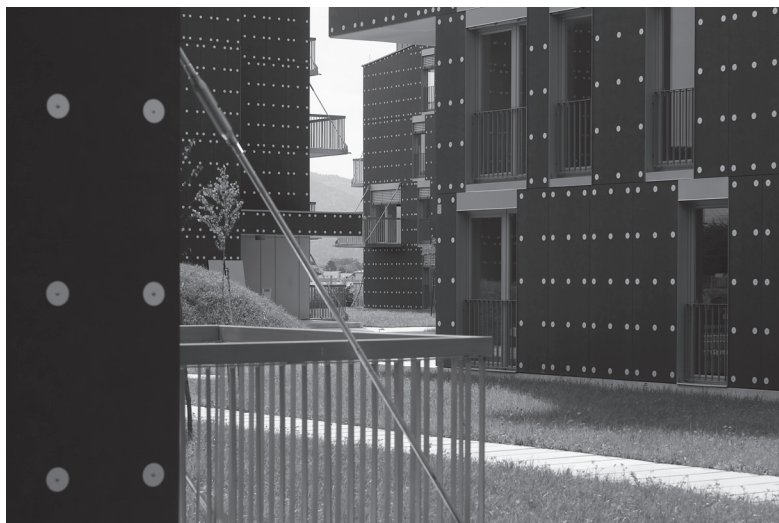
Konstrukcija: Gravitass d. o. o.

Strojne instalacije: ISP d. o. o.

Elektroinstalacije: Profi K2 d. o. o.

Grabena fizika: Polytechnic d. o. o.

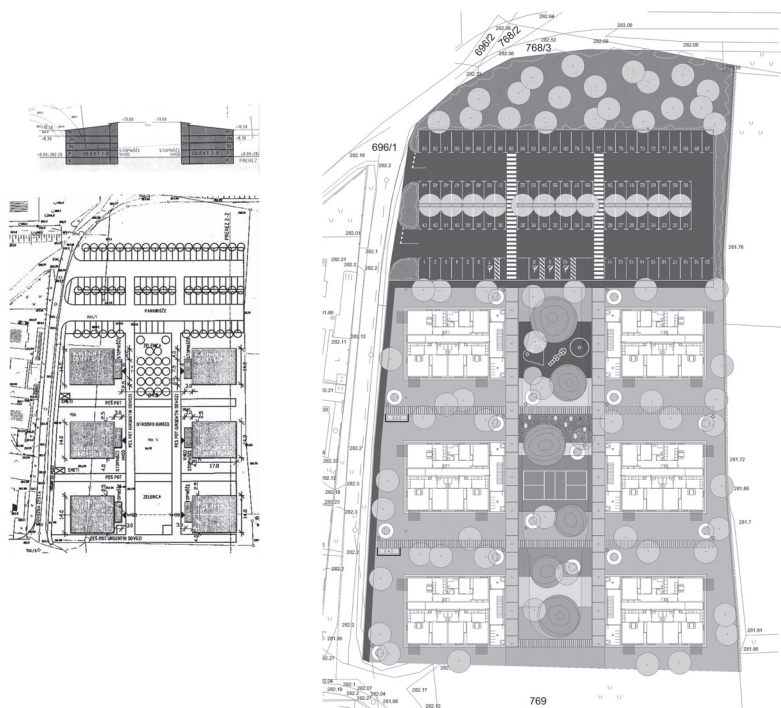

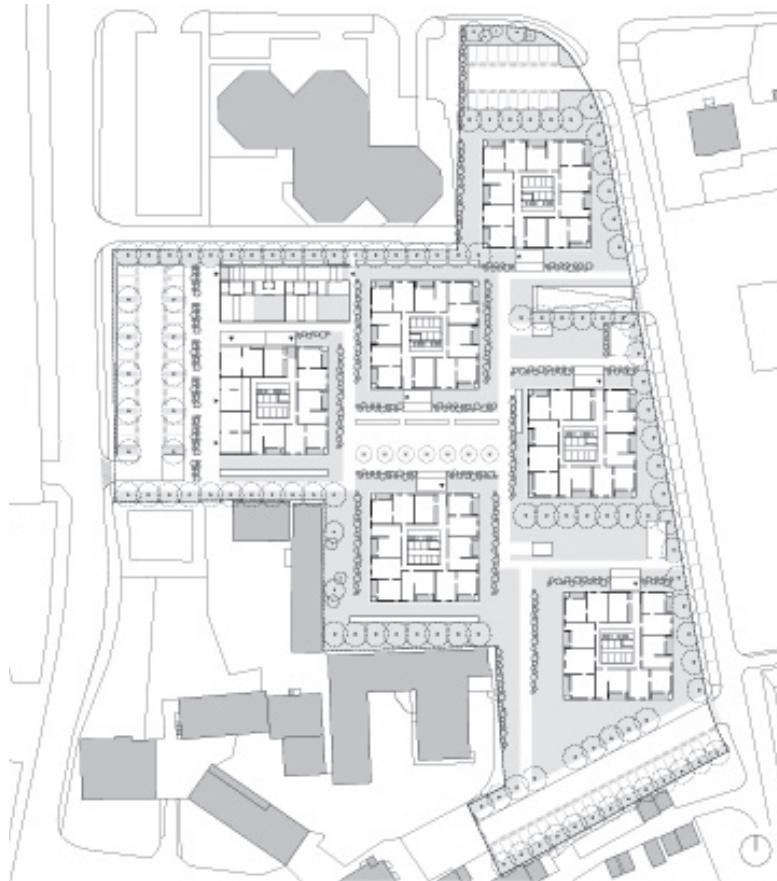
Polje I

Polje II

Polje I

Polje II

Vzhodno od središča mesta

Na vzhodnem robu Ljubljane je bila pravkar odprta že tretja soseska s stanovanji, ki jih JSS MOL oddaja v neprofitni najem. Struktura stanovanj je predpisana z arhitekturnimi natečaji in se glede na potrebe prosilcev vsakič spreminja in podreja povpraševanju ter družbenim in finančnim spremembam. Cilj naročnika je »prilagajanje uporabnikom skozi izkušnjo«. ¹ Stanovanjska zazidava v Polju raste na zemljiščih, ki jih je JSS MOL pridobil od MO Ljubljana. Oddelek za urejanje prostora je zanje določil pogoj: večstanovanjska zidava. Edinstvenost projekta predstavlja pozidava sosesk neposredno ena ob drugi. Obsežna, v večini stanovanjska zazidava je nekdanje degradirano območje ob železniški progi prelevila v urejeno poseljeno strukturo. Biro Bevk Perovič arhitekti je z udeležbo na razpisanih arhitekturnih natečajih 2002–12 dobil možnost realizirati tri stanovanjske soseske za istega naročnika. Med naročnikom, projektanti in uporabniki so se tako spletle vezi, ki so narekemale razvoj idej, arhitekturnih rešitev in realizacij.

Polje 1 (2001–05) je soseska, postavljena ob železniški progi Ljubljana–Zidani Most. Tvori jo 6 blokov s skupno 78 stanovanji. Urbanizem poznih 1980-ih je natančno določal pozicijo in velikost objektov v soseski. Arhitekturna rešitev jih umešča na ozelenjeno podlago, preko katere, kot hrbtnica, leži vzdolžni trg z razgibanim terenom in v pasove razporejenimi dejavnostmi za stanovalce. Na vsaki strani so v vrsto postavljeni trije enaki objekti. Prepoznavni so po rjasto rdeči fasadi, s srebrnimi pikami, na jeklenice obešenimi konzolnimi balkoni in po razgibani peti fasadi, strehi, ki razbija monotonost volumnov.

Polje 2 (2006–11) je soseska, postavljena južneje, na zahtevnejšo lokacijo, ki se vpenja med različno velike in programske raznolike sosednje stavbe. Tvori jo 6 objektov s 183 stanovanji. En objekt ima v pritličju storitveni program. K ureditvi pripada tudi manjša enota vrtca. Ti objekti vizualno povzemajo idejo tople rjave fasade, tokrat v temnejšem tonu, ki je v pasovih ujet med horizontale iz vidnega betona. Soseska deluje bolj strukturirano in se dobro prilega na robne pogoje lokacije. Hiše so urejeno razmetane po zelenem tepihu in med sabo povezane s potmi in trgi. Barvni odtenki v tlakih dodajajo zunanji ureditvi teksturo, s katero podlaga pridobi, večinoma spregledan, pomen.

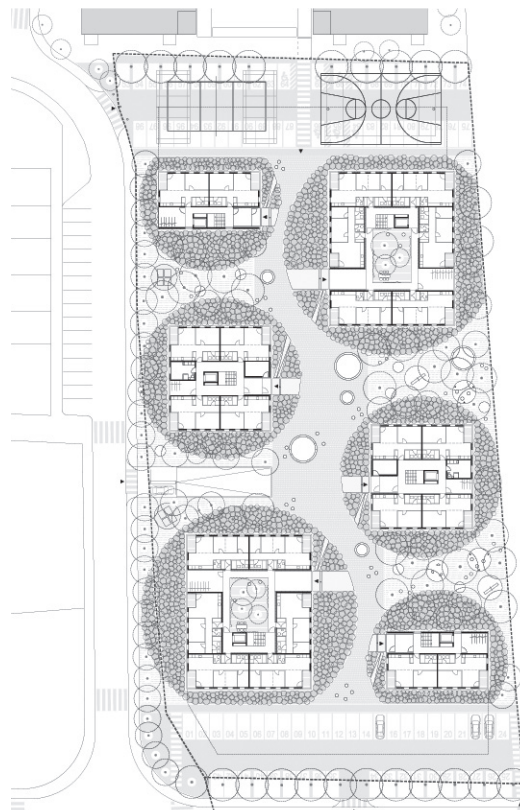
Polje III

Polje 3 (2012–15) ima 96 stanovanj in 52 bivalnih enot ter logično zapolnjuje prazni prostor, ki je nastal med prej zgrajenima soseskama. V njej se prepletajo lastnosti prvih dveh. To je vidno v mešanju različno velikih volumnov, povzemanju oblikovanja streh oz. pete fasade iz Polja 1 in barvnemu navezovanju, tokrat je fasada še temnejša, skoraj črna. Zunanja ureditev v največji meri ohranja postavitev objektov v zeleno okolje. Tlakovanje je zreducirano na tkanje betonskih robnikov v travnato podlago. Ideja hrbtenice, ki nosi sosesko, se tokrat zlije skozi prostor v organsko formo, nanjo se z vsake strani priključijo po trije objekti. Med njimi so zalivi s programom za preživljanje prostega časa zunaj. Posebnost so notranji atriji, ki stanovalcem ponujajo poljaven zunanji prostor. Hiše so subtilno prekrite s polprosojnim tekstilom iz kovinskih barvanih profilov, preluknjanim le, kjer so vhodi, okna ali balkonske odprtine.

Soseske v Polju s svojo zasnovo in izvedbo zvišujejo nivo gradnje socialnih stanovanjskih zgradb v Sloveniji. Uporabljeni so kvalitetni, a preprosti materiali. Vgrajeni so po strogo načrtovanih detajlih. Kot del celote so oblikovani skupni prostori in zunanje ureditve. Trajnostni vidik v gradnji nakazuje, da bodo hiše živele dolgo. Vse to so bila izhodišča naročnika. Njegovo mnenje je, da »urejen prostor oblikuje vse nas«, saj s takimi posegi »nenazadnje gradiš mesto«. ⁽¹⁾ Trije karakterji z očitnimi sorodstvenimi vezmi, drugačnimi, a med seboj povezani, tako kot njihovi prebivalci.

Z mojimi očmi od znotraj

Premišljevanje o lastnem ugodju v okolju, v katerem živim in delam, mojim arhitekturnim pogledom privablja le pozitivne občutke. Prostori v stanovanju so svetli, odprti in v njih ni nelogičnih in neuporabnih površin. Zasnova se odlično ujema z mojim življenjskim stilom in predstavami o kakovostnem bivanjskem okolju. Postavitev objektov v soseski Polje 2, kljub neposredni bližini posameznih hiš, omogoča stanovanjem, da dihajo in ne dajejo občutka utesnenosti. Med opazovanjem soseske je zapaziti, da se vsi ne poistovetijo s prostorom v tolikšni meri. Logično. Stanovanja se podeljujejo v najem brez možnosti izbire in predstave o idealnem bivanjskem prostoru so pri marsikomu že v zagonu zabrisane. Kljub vsemu se

Polje III

zdi, da si več ali manj uspešno, znotraj skupnosti in skozi čas vsak najde svojo obliko in podobo. Z njima lahko zadovoljno shaja. Tisti, ki si želijo intimne, zastrejo velika okna in balkonske ograje. V velike prostore se nameščajo pregrade in dodatne stene. Željo po stiku z naravo potešijo cvetlična korita. Zunanja podoba dovoljuje malo možnosti za ponastavitev stanovanjskih enot po lastnih željah. Večinoma so stanovalci udeleženi željo po večji zaprtosti z namestitvijo zunanjih senčil in zastiranjem balkonskih ograj. V začetku kar s prvim primerno velikim tekstilom, danes pa je opaziti večje poenotenje, s tekstilom, ki posnema barvo fasadnih panelov. Na ta način so objekti uspeli ohraniti urejeno podobo. Morda je tukaj še najbolj vidno, da lahko dobra rešitev spodbudi posnemanje.

Struktura stanovalcev je izjemno raznolika tako glede starosti in narodnosti kot oblike družin. Različnost se kaže na vsakem koraku, pa vendar med stanovalci ni večje nestrpnosti ali kakšnih drugih oblik neodobranja. Morda je bilo več nesoglasij v prvem letu po naselitvi, danes pa drug z drugim shajamo spoštljivo in vljudno.

Oči soseske

V spletni anketi sem preverjala vzdušje v soseskah Polje 1 in 2. Za sosesko Polje 3, ki je bila pravkar vseljena, je težko pričakovati, da bi stanovalci lahko, razen zunanje vtisa, ocenili še kaj več, zato jih nisem anketirala.

Stanovalci občutijo podobo objektov večinoma kot moderno, veliko jih meni, da je neobičajna. Skupni notranji prostori po objektih se zdijo veliki večini neobičajni. Pogrešajo predvsem urejene in večje prostore za shranjevanje koles (Polje 2) in ureditev shramb ter vhodov, zlasti za invalidne osebe (Polje 1). Zunanje ureditve so bile največkrat ocenjene kot

povprečne. V vprašanju, kjer sem jim ponudila dodatne, bolj opisne komentarje, je večina poudarila pomanjkanje večjega otroškega igrišča, dreves in klopi. Zunanjemu prostoru večina pripisuje velik pomen za kakovost bivanja.

Stanovanja v soseski Polje 1 so po mnenju stanovalcev glede kakovosti precej raznolika. Nekaj stanovanj ima težave s prilagajanjem tlorisa potrebam družine. Podobno opazim tudi pri stanovalcih v Polju 2. Čeprav večina meni, da je razporeditev prostorov v stanovanjih ustrezna ali celo zelo ustrezna. Od vseh litve večina anketirancev v svojih stanovanjih ni spremenila skoraj nič.

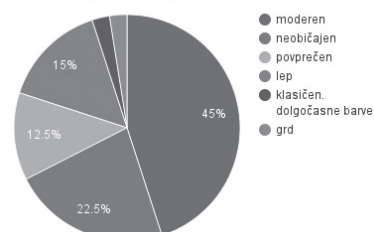
Splošno kakovost življenja v soseskah Polje 1 in 2 večina ocenjuje kot povprečno, na drugem mestu kot dobro, le nekaj posameznikov kot slabo (večinoma Polje 1). Veliko stanovalcev je mnenja, da se jim je kakovost življenja z bivanjem v soseskah spremenila malo ali zelo na bolje.

Splošni vtis ob analiziranju odgovorov je, da stanovanja in zunanje ureditve sprejemajo za svoje. V njih se počutijo dobro. Kakovost življenja znotraj skupnosti dosega pričakovanja posameznikov in njihovih družin.

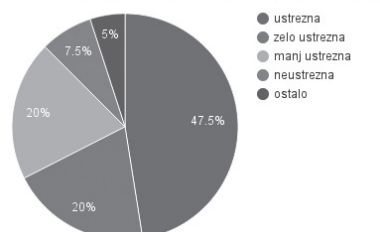
Skozi arhitekturna očala

Pogovor z arhitektoma Matjivo Bevkom in Vasom J. Perovičem se je dotaknil glavnih tem, ki so narekvale nastanek treh sosesk. Poudarila sta izkušnjo sodelovanja z naročnikom, ki je od začetka do konca pravilno razumel svojo vlogo pri oblikovanju nekega dela mesta. V procesu nastajanja je sodeloval kot aktivni član, ki ima svoje zahteve in merila, pripravljen pa je poslušati in razumeti arhitekturne predloge in argumente. Tako so lahko nastale stanovanjske soseske, ki združujejo oblikovanje stanovanjskih enot in njihovih sestavnih delov, kot to na-

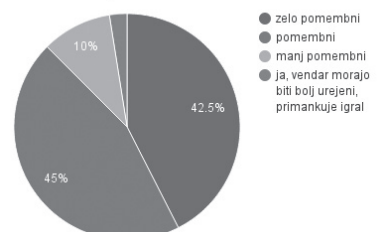
Kakšen se vam je zdel izgled soseske, ko ste se vselili vanjo? (objekti)

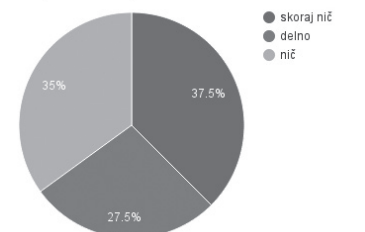
Kakšna se vam je zdela razporeditev prostorov v stanovanju? (dnevni prostor, sobe, kopalnica,....)

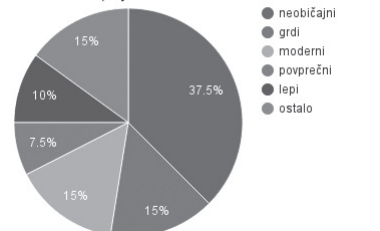
Se vam zdijo skupni zunanji prostori pomemben del stanovanjske soseske?

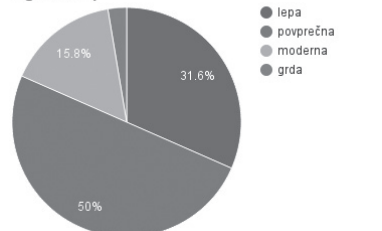
Ste v času, ko živite tukaj kakorkoli spremenili svoje stanovanje?

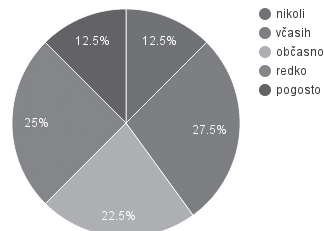
Kakšni so se vam zdeli skupni prostori v objektu? (vhod, hodniki s stopniščem, shrambe, kolesarnica,....)

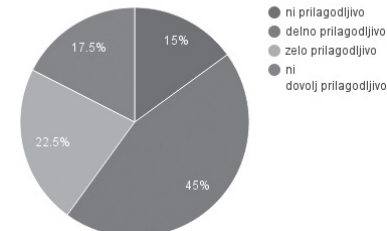
Kakšna se vam je zdela zunanja ureditev? (zazelenitev, klopi, tlakovanje, smetarniki, dostopi v garažo,....)

Ali uporabljate skupne zunanje prostore?

Se vam zdi, da je vaše stanovanje dovolj prilagodljivo za potrebe vaše družine?

rekujejo družbene potrebe in pravilniki, z nedeljivo celoto oblikovanja pripadajočega zunanjega socialnega prostora. Snovanje vsake od treh sosesk je pomenilo nadaljevanje izkušenj ter učenje skozi proces in spoznavanje uporabnika. Gradnja socialnih sosesk ali podobnih zazidav arhitekta vsakokrat znova pomeni raziskovanje predvsem vmesnega, povezovalnega socialnega prostora. Z njim lahko stanovalci omejenost, ki bi jo lahko narekovala velikost bivalne površine ali pa zgolj organizacija posamezne družinske skupnosti, (nevede) razširijo, odprejo lastne komunikacijske sposobnosti in povezave. Togost pravilnikov o stanovanjski gradnji arhitektom (zaenkrat še ne) dopušča veliko prostora za načrtovanje bolj sodobnih bivanjskih oblik. Rdeča nit sosesk v Polju je zato v veliki meri oblikovanje prostora vmes. Menita tudi, da lahko podobne zazidave sprožijo val sprememb, ki posamezne, morda pozabljene dele mesta zbujajo, jim vdahnejo novo, bolj aktivno življenje. Zavedata se, da s svojimi rešitvami ne moreta zadovoljiti vseh želja in predstav posameznika o dobrem življenjskem okolju, pa vendar upata, da bodo vplivi podanih arhitekturnih rešitev pripomogli k socialno in družbeno bolj kakovostnem življenju stanovalcev.

Roleta so spuščene

Preden sem se lotila pisanja o soseskah v Polju, sem prebrala nekaj raziskav o vplivu okolja na ljudi in njihovo življenje.⁽²⁾ Konkretno rezultate večina težka prikaže, saj so kompleksnost tematike in odločujoči akterji težko izmerljivi. Videti je, da o okolje kot tako, s svojimi fizičnimi in naravnimi elementi, ne more zares spremeniti posameznikove osebnosti, obstajajo pa močni pokazatelji, da soočenje z različnimi fizičnimi spremenljivkami v okolju lahko vpliva na počutje, delo in odnos do življenja.

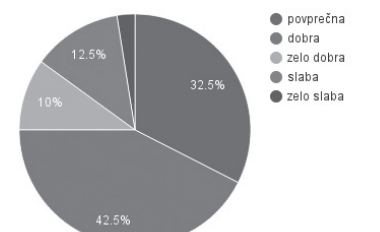
Težnja po boljši kakovosti bivanja, po izpolnjujočem in navdihujočem okolju zagotovo obstaja. Prostor, v katerem bivamo, delamo, se učimo, zabavamo in še kaj, zelo vpliva na to, kdo smo in kako smo. Vsak od nas nosi v sebi spomin na hišo, gozd, silhueto ali igrišče, ki jo/ga je nekje videl in zaznal, morda ko je bil še mlad. Zakaj je prav ta spomin ohranjen, ostali pa so odšli? Najbrž zato, da nam vedno znova, ko ga potrebujemo, priskoči na pomoč in vpliva na nek drug življenjski dogodek.

Kako bodo stanovanjske soseske Polje vplivale na svoje stanovalce? Ne vem. Na podlagi lastnih izkušenj lahko rečem, da vzorci iz mladosti lahko oblikujejo predstavo o prostoru, ki daje občutek ugodja, domačnosti. Jaz recimo iščem zračne in svetle bivanjske prostore, ki me obkrožajo od rojstva. Na podlagi tega lahko pričakujemo, da bo lahko vsaj del današnjih stanovalcev sosesk Polje to izkušnjo v prihodnosti vgradil v odločitve o izbiri družbeno strukturno pestrega, povezovalnega bivanjskega prostora. Takega, ki kot del celote in povezave upošteva tudi prostor vmes. Morda pa bodo ugotovili le, da jim tako življenje ne ustreza. In si našli kaj povsem drugačnega. Tudi ta izkušnja šteje.

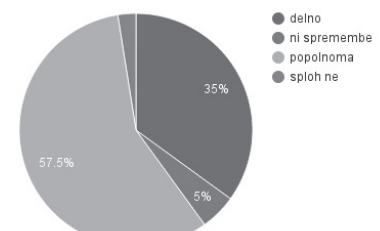
Opombi

- 1 Pogovor o gradnji stanovanjskih sosesk v Polju s predstavnico JSS MOL, Tonko Grgič, Ljubljana, 11. 9. 2015.
- 2 http://www.di.net/articles/the_social_responsibility_architects [junij 2011], <https://www.psychologytoday.com/blog/mind-wandering/201508/does-where-you-live-make-you-you-are> [avgust 2015].

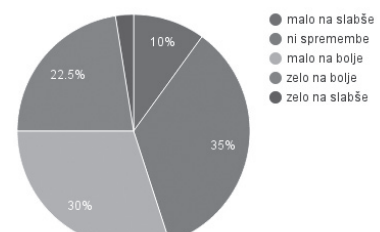
Kakšna se vam zdi splošna kvaliteta življenja v soseski?

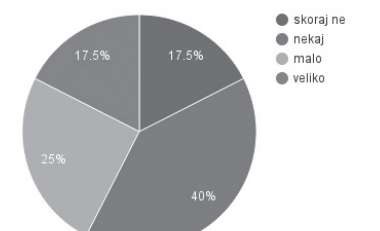
Ste se sčasoma navadili na izgled vaše soseske?

Imate občutek, da se je kvaliteta vašega življenja spremenila, odkar živite tukaj?

Ste med bivanjem v soseski pridobili nova poznanstva in prijateljske vezi?

Hiše kot ozadje za življenje

Maja Laurence Valič

Z Matijo Bevkom in Vasom J. Perovičem, vodilnima pri Bevk Perović arhitektih, smo se pogovarjali o nastanku stanovanjskih sosesk v ljubljanskem Polju. Dotaknili smo se procesa dela, nastajanja projekta in razvoja idej, (ne)spremenljivosti izražanja v stanovanjski gradnji, sodelovanja z istim naročnikom in možnostih, ki se ob takšnih posegih pojavljajo za mesto.

Tri soseske so zgrajene. Iz vajinih skic so zrasle žive hiše, ki zaznamujejo del mesta in njegovega prebivalstva. Kako je vse skupaj potekalo?

Matija Bevk (MB): Ko je nastajala prva soseska, tam ni bilo nič, le polja in železnica. Postavili smo se skoraj na *tabula rasa*. Oblikovno bi lahko nastalo karkoli. Po drugi strani pa je bil podani urbanizem zelo močan. Sčasoma so projekti sami sebe postavili v kontekst. Mogoče je bil ta proces za projekte zanimiv.

Vasa J. Perović (VJP): Soseske so postale rob Ljubljane. Vsaka ima svoj močan karakter. Mogoče prva še najbolj. Arhitekturno nas je zanimala ideja o začetku mesta, o čuvajih na vhodu v mesto. Ostali dve soseski sta bili že razvoj mestnih situacij. Prva je nastala na urbanizmu iz leta 1987, ki ni bil naš in znotraj katerega smo morali najti neki izraz. Naslednji dve sta nastali z našim urbanizmom, torej sta bolj integralni. V vseh treh je osnovna tema, pa ne ker gre za neprofitno gradnjo, socialno življenje soseske. Danes arhitekturni kritiki gledajo arhitekturni izraz teh hiš. V bistvu pa je arhitekturni izraz posledica procesa in ne izhodišče. Sledili smo socialnim vsebinam, ki se v soseski lahko razvijejo, in načinu, kako vzpostaviti socialno življenje. Smo uspeli? Prebivalci bolj vedo. Socialno življenje v soseski v bistvu zahteva, da se iz njega izhaja in da se to ocenjuje.

MB: Prvi projekt je bil urbanistično zelo omejen, a se je na koncu izkazalo, da lahko s posegi v osrednji skupni prostor ustvarimo nekaj bolj domiselnega. Ta »rešilna bilka« je skozi drugo in tretjo ponovitev postala tema: socialni prostor povezuje vse tri soseske. In socialni prostor me zanima precej bolj kot arhitekturni izraz. Hiše so postale ozadje za življenje.

VJP: V Polju 1 se seveda še vedno govori o pikah na fasadah, a konec koncev ima vsaka hiša arhitekturni izraz, saj ji arhitekt skuša, enkrat bolj, drugič manj uspešno, vdahiniti, kar ga v tistem trenutku obseda. Ta arhitekturna obsesija ne vpliva na življenje, vpliva pa na prepoznavnost, istovetenje uporabnika s sosesko. Arhitekturni izraz je del procesa, a daleč od tega, da bi bil najbolj pomemben.

Gradnja za Stanovanjski sklad je precej normirana; stanovanja so zelo omejena s kvadraturu, pravilniki strogo regulirajo notranjo organizacijo stanovanjske enote. Kar ostane neregulirano in še kar zanimivo, je javni

prostor. Ta prostor vmes, torej nearhitektura, je relativno svoboden, odprt za raziskovanje.

MB: Kar seveda hkrati pomeni, da bi bil javni prostor ob še ostrejši regulaciji mnogo bolj tog in nezanimiv.

VJP: Vrnimo se k soseskam. Predvsem v prvi, relativno najmanjši so stanovanja po regulativi zelo majhna, tudi za zelo velike družine. Socialni prostor zunaj tako logično postane dnevna soba. V njem se socialne interakcije omogoči, ker ga nujno potrebujejo, ne zato, ker je pač na voljo. Je logični in nujni podaljšek stanovanj.

Kje vidita med soseskami povezave in razlike?

VJP: Mogoče vse tri, vsaka na svoj način, prikazujejo financiranje arhitekture v zadnjih 15 letih. Prva je urbanizem iz prejšnjega političnega obdobja; njegova rigidnost, neživljenjskost in poskus, da se to skozi projekt spremeni. Druga označuje razcvet Slovenije; stanovanja so večja, več jih je, bistveno večja je površina celotne soseske. Tretja, s praktično enakim številom stanovanj na polovični površini druge, kaže sliko Slovenije danes, ko so finančne zmožnosti zmanjšujejo, socialne potrebe pa zvišujejo. Soseske so si sicer podobne, so sestre ali bratje, ampak vsaka ima jasen družbeni karakter svojega časa.

MB: Po moje jih uporabnik še vedno dojame kot malo stanovanjsko skupnost. Kot naselje, ki ni tako veliko, da bi bilo nepregledno. Občutek skupnosti je pomemben, prvič na nivoju male soseske, drugič na nivoju posamezne hiše. Že v Polju 2 obstaja tip hiše, ki ima notranji skupni prostor, razširjeno stopnišče, v Polju 3 pa so objekti, ki imajo notranji atrij. Izkušnja iz Polja 2 je prenesena v Polje 3. Projekti imajo srečo, da so nastajali po delih; v eni veliki potezi bi lahko prišlo do občutka razpršenosti, izgubljenosti.

VJP: Verjetno bi bil naš projekt popolnoma drugačen.

MB: Mogoče je to zanimiva šola, tako za arhitekto kot tudi za planerje in naročnike, kaj je primerno merilo za sosesko, v kateri lahko skoraj vsakega stanovalca na videz poznaš.

VJP: Soseske iz 1970-ih, recimo BS3, Ruski car, so bistveno večje, a zaradi načina financiranja in pridobivanja zemljišča so bile obsojene na parcialne male intervencije. A to ima tudi lepšo plat – prebivalcem omogoča minimalno identifikacijo z okoljem. Naše soseske se sicer imenujejo Polje 1, 2, 3, a vsaka ima avtonomni značaj javnega prostora in nenazadnje tipologijo stanovanj. Vsaka izhaja iz druge raziskave prostora. Prva je glede javnega prostora vztrajala na enem centralnem; okrog njega je postavljena celotna

soseska. Polje 2 je šahovnica; razen centralnega ni hierarhije prostorov, vsi so relativno enako veliki in se poselijo bolj kot teritorij. V tretji soseski, ki je spet zelo prostorsko omejena, postane prehod med javnim in zasebnim prostorom bolj zanimiv – z notranjimi atriji.

Kakšna je izkušnja projektiranja treh sosesk v Polju z vidika spoznavanja njenih uporabnikov in naročnika?

VJP: Ves čas smo delali za istega naročnika, to je bila za nas velika sreča in dobra popotnica za naprej. Z naročnikom smo se lahko pogovorili o vseh arhitekturnih izhodiščih, dilemah in problemih, kar je izredno pomembno in za nas edinstven primer.

MB: Vsi naročniki bi morali biti taki. Vedeli so, kaj hočejo, pripravljeni pa so bili tudi poslušati arhitekturne in druge argumente.

VJP: Hoteli so zadostiti socialnemu poslanstvu Sklada glede števila stanovanj, hkrati pa ustvariti mestno kvaliteto.

Vsi, posebej pa javni naročniki, bi morali svojo nalogo razumeti na podoben način: kot dejavno sodelovanje z jasnimi projektnimi ciljem. V primeru naših sosesk je to bivalna kvaliteta. Za vsa javne, mestne naložbe bi moralo veljati, da z investicijo oz. koncentracijo javnih financ v nekem delu mesta, v našem primeru perifernem, ne ustvarijo le določenega števila stanovanj, ampak skušajo spremeniti kakovost življenja v celotni soseski.

Polje je bilo prej zaspano, periferno, praktično vaško, brez kakršnekoli fiziognomije, priključeno k Ljubljani. Te tri soseske, ne oziraje se na njihove arhitekturne kvalitete, so mu dale neko nadgradnjo.

MB: S socialnim stanovanjskim programom se je revitaliziral del mesta. Če se bodo dodali še drugi servisi, vrtci, šole, igrišča, bo postal del mesta s samostojnim življenjem.

VJP: Mestni javni skladi izvajajo investicije, za katere se na prvi pogled zdi, da zadostijo le določenim potrebam, vendar z njimi dejansko razvijajo mesto, njegovo fizionomijo, kakovost življenja v mestu. V primeru Polja je JSS MOL svoje poslanstvo dobro uresničil. Naložba ni bila namenjena zgolj socialnemu programu, posegla je tudi v izboljšanje kakovosti bivanja v določenem mestnem okolju.

Je tak projekt lahko testni laboratorij/poligon za preizkušanje novih oblik (so)bivanja? Se je na podlagi izkušnje v Polju razvila drugačna tipologija stanovanja?

MB: Določene namere seveda so. Vsakemu stanovanju smo želeli priboriti košček zasebnega prostora. V Polju 1 recimo balkone, ki sploh niso bili predvideni in smo jih izvlekli ven, v Polju 2 terase ali občutek terase, v Polju 3 pa lože, skrite v volumen. Ampak velikopoteznih rešitev projekti niso dopuščali.

VJP: No, vsa stanovanja odslikavajo, kot sem že rekel, finančne trenutke v Sloveniji: začetek, obdobje razcveta in današnja negotovost. Kažejo se na predvidenem številu enot in njihovi velikosti, na naraščajoči potrebi po socialni gradnji. Slovenija je še kar uspešna v proizvodnji predpisov (to si celo šteje za enega največjih uspehov), ki pa so v primerjavi s predpisi v ostalih evropskih državah z razvito socialno gradnjo izjemno omejujoči. Znotraj enote tako ostane zelo malo prostora za raziskave.

Tudi v okviru socialne gradnje se lahko z razumno interpretacijo zakonodaje in pravilnikov omogoči dejansko bolj družbeno življenje, kar potrjuje tudi primera iz tujine, Jean Nouvel v Niemesu pred 20 leti in projekti Lacaton & Vassal v Franciji danes. Življenje se pogosto ne odvija več, kakor je

bilo predvideno (dnevna soba, spalnica, še pol spalnice, ...). Tudi organizacija družine se je spremenila. Način bivanja, posebej z majhnimi otroki, in občutek skupnosti, družine sta danes lahko precej drugačna.

Projektirata tudi za naročnike v tujini. Ali občutita odsotnost poznavanja končnega uporabnika?

MB: Za razliko od individualne gradnje so stanovanjske vedno takšne, da ne poznaš končnega uporabnika.

VJP: V bistvu moraš abstraktno premisliti o uporabniku in najti sistem.

MB: Seveda je lažje, če delaš v poznanem okolju. Na tujem se trudimo okolje kar najbolje doumeti, razumeti.

VJP: Pravilniki, enote, družine se razlikujejo, a so tudi podobnosti, saj je vodilni, kohezijski element projekta še vedno skupni prostor.

MB: Razumevanje pomena zunanjega prostora je podobno.

Kako spremljata spreminjanje sosesk skozi čas in kako ga komentirata?

VJP: Hiše imajo svoje življenje in kot arhitekti moramo dovoliti, da si jih ljudje prilagodijo. A ne povsem svobodno. Ne moti nas, da se skrivajo s senčili, ne bomo pa, recimo, privolili v zasteklitev balkonov v Polju 2. Gre za odprt prostor, ne ozko bivanjski. V Polju 1 ne dovolimo strehe na balkonih. Vedno pač obstajajo omejitve, popolna svoboda hitro preide v kaos. Samo pomislite, kako bi bilo videti Polje 3, kjer je relativno veliko število stanovanjskih enot, če bi vsak urejal po svoje. Jasno, uporabnik si stanovanje prilagodi; arhitekt ne more poznati vseh njegovih želja in potreb.

MB: Do težav pride, ker včasih kljub dobri volji naročnika ni dovolj jasno vnaprej, kakšni bodo uporabniki, kakšne zahteve imajo. Nekatere so se pojavile naknadno in po najboljših močeh smo jih skušali rešiti, se prilagoditi. Manjše intervencije, na primer dosaditve v zunanji ureditvi Polja 1, so do neke mere prav simpatične in prinesejo življenje v prostor.

VJP: Arhitekt mora dopustiti, da si znotraj njegovega projekta uporabniki ustvarijo svoje življenje. Diktatura arhitekture, vsaj v stanovanjskih soseskah, ne more obstajati. Obstajati pa morajo omejitve. Ne dovolimo, recimo, poseljevanja pritličnih prostorov v Polju 1. Tudi v drugih soseskah ne delamo zasebnih prostorov v pritličju, saj je izhodiščna pozicija kolektivno, ne individualno bivanje znotraj kolektivne forme. Prisvajanje zelenih prostorov bi pomenilo vse manj in manj zelenja za ostale, za skupnost, in to je glede na velikost odprtih površin neprimerno. A fizično tega ne moremo preprečiti. Sklad zasnovano stanje vzdržuje relativno učinkovito.

Lahko kakovostno zasnovano okolje vpliva na estetsko zavest ali kulturno rast posameznika, mu zariše vzorce, ki ga kasneje v življenju peljejo po drugi poti?

VJP: Vsekakor.

MB: Pomaga mu, da si zgradi življenje, strnjeno z okoljem. In seveda je lahko osnova osebne uspešnosti.

VJP: Želimo si, da ima arhitekturni projekt takšne posledice. Pogosto skrajda ne opazimo, ampak ja, urejeno okolje, socialno okolje, omogoča kakovosten razvoj v skupnosti, širši od družine. Enako kot vrtci, šole, ostale institucije. V tako urejenem okolju se lahko vzpostavi nivo socialnih stikov, za starejše, za otroke edince ...

Hvala za pogovor in še veliko uspehov.

Oblikovanje vzdržne stanovanjske politike s stanovanjskimi kooperativami

Blaž Habjan

koordinator delovne skupine za stanovanjsko politiko pri Mreži za prostor

Povzetek

Delež Slovencev, ki čutimo preveliko obremenjenost družinskega proračuna za stanovanje, je pol nižji od povprečja v EU, kaže pet let stara statistika. Na račun lastnine stanovanj smo razmeroma bogati (kar 90 % prebivalcev). Ta ugodna statistika pa ima tudi negativno plat, tako na stanovanjskem kot na družbenem, ekonomskem in okoljskem področju. Povečan delež BDP za spodbudo najemanja stanovanj bi pomembno prispeval k vzdržnosti sistema stanovanjske politike in k izboljšanju kulture bivanja pri nas.

Kooperativno oz. zadružno stanovanje v Ženevi

Oliver in Virginie sta se našla v Ženevi, kjer je ona odraščala, on pa se je tja preselil kot študent in kasneje našel tudi službo profesorja geografije. Sprva sta živela v Oliverjevem študentskem stanovanju, ko pa se je približevalo rojstvo hčerke Maje, sta v lepem, osrednjem koncu Ženeve najela 90 m² veliko, starejše, 3-sobno stanovanje. Najela sta ga preko agencije. Lastnika stavbe ter vseh stanovanj v njej sta videla le, ko je z delavci prišel pobelit hodnik oz. ko je v sosednjem vhodu nadzoroval delo pri gradnji dvigala. Cena je bila ugodna, saj stanovanje ni bilo renovirano, ni imelo centralnega ogrevanja, stavba je bila še brez dvigala in tudi balkona ni bilo. Kljub temu je družina imela varen dom po sprejemljivi ceni in omislila sta si še Alice – razlog, da razmislita o še kakšni sobi.

Rešitev jim je ponudil prijatelj Jullian, ki je s somišljeniki že ustanovil zadrugo in začel projektirati nov blok. Na drugem koncu mesta, vendar še vedno v

središču. Postala sta zadružnika, kar pomeni solastnika bloka in najemnika stanovanja po zmerni (neprofitni) ceni. Skupaj z ostalimi bodočimi sostanovalci so se v štirih letih večkrat dobili, da so skupaj sprejeli odločitve, povezane z investicijo in s samo organizacijo zadruge. Še preden so postali sosede, so bili že skupnost.

Ravno ob vpisu Alice v prvi razred osnovne šole, pri njenih rosnih štirih letih (tako je to v Ženevi), se je družina preselila v nov zadružni blok. Pripadlo ji je 120 m², razdeljenih v pet sob, kuhinjo, dve kopalnici in dva balkona. Čeprav sta imela oba solidni službi – tudi Virginie, politologinja, je zaposlena za 60 % delovnega časa na občini –, sta bila upravičena tudi do 10-odstotne stanovanjske subvencije. Družinski proračun zato ni nič bolj obremenjen kot prej, čeprav je stanovanje večje, sodobnejše in najemnina še vedno predstavlja okoli 17 % družinskih prihodkov. Dolgov za stanovanje družina nima, tudi če kdo od njiju izgubi službo, težav z najemnino ne bo, saj se subvencija lahko dvigne do polovice najemnine. Prav tako ne bo dodatnih stroškov s stanovanjem, ker najemnina vključuje realne stroške upravljanja, vzdrževanja in amortizacije. Za večja obnovitvena dela pa bo zadruga najela nov kredit, saj bo do takrat del investicijskega že pokrit.

Zagotavljanje zadružnih oz. kooperativnih najemnih stanovanj podpirata tudi država in lokalna skupnost. V Ženevi poseben sklad odkupuje zemljišča in jih kooperativam daje v ugoden, dolgoročen najem, kooperativam jamči del hipotekarnega kredita in omogoči kratkoročnega za pripravo projekta. Kot omejeno, so stanovalci upravičeni tudi do stanovanjskih subvencij, če njihovi prihodki tako narekujejo, kooperativa pa prvih 20 let ne plačuje nepremičninskega davka.

V kooperativnih stanovanjih danes živi 20 % Švicarjev, ki bivajo v mestih, oz. 5 % vseh prebivalcev Švice. Poleg te oblike stanovanj po zmerni najemnini zagotavljajo stanovanja za neprofitno najemnino tudi javni stanovanjski skladi.

Stanovanja z neprofitno najemnino v Sloveniji

Na podoben način kot v Ženevi so mlade družine nekoč prihajale do doma tudi v Sloveniji. Veliko je bilo tudi lastniških stanovanj in predvsem hiš, a na zalogi je bilo vsaj okoli 35 % stanovanjskih enot za najem.

Takrat se je s stanovanjsko politiko država ukvarjala in partiji, ki je to politiko vodila, je bilo jasno, da je varna in dostojna streha nad glavo državljanov, poleg polnega želodca in dostopnih zdravnikov, eden glavnih resnih razlogov za njen obstoj in obstoj države nasploh.

In kako družina pride do svojega doma v Sloveniji danes? Neprofitne ali zmerne najemnine zagotavljajo le javni stanovanjski skladi. Že v prejšnjem *Nacionalnem stanovanjskem programu 2000–2009* je bil eden od glavnih prednostnih ciljev povečanje ponudbe neprofitnih stanovanj. Načrtovali so izgradnjo 22.250 enot, realiziranih pa je bilo 4.897 enot oz. 22 %, hkrati pa so jih v istem času 5.000 tudi odprodali. Do neprofitnega najemnega stanovanja je na zadnjem razpisu v Ljubljani prišlo 11,66 % prosilcev. Jasno je, da se odstotek najmanj prepolovi, če bi vsi, ki potrebujejo in želijo takšno stanovanje, oddali vlogo. Mnogi se namreč tej poti odrečejo, ker nimajo upanja, ne zadostujejo formalnim pogojem (npr. stalno bivališče) ali pa niso dovolj socialno ogroženi. Po drugih občinah je dostopnost stanovanj za neprofitno najemnino še slabša. Alternative, ki iskalcem ostanejo, so najemno ali lastniško stanovanje ali življenje pri starših.

Trg najemnih stanovanj

Mlada družina lahko najemno stanovanje poišče na trgu, kjer pa je varnost najema šibka. Za vse je najem začasna rešitev, čeprav se mnogim vleče dolga leta. Oddaja stanovanj je v večini primerov zgolj dodatna dejavnost lastnikov, ki niso eksistenčno odvisni od nje. To ni resna gospodarska dejavnost in ni ga podjetnika, ki bi vložil denar v gradnjo ali nakup stanovanjskega bloka z namenom kasnejše oddaje stanovanj. Stanovanja oddajajo v glavnem posamezniki, ki so prišli do poceni stanovanj med eno od »akcijskih ponudb« v zadnjih 25 letih. Teh akcij je bilo kar nekaj, od Jazbinškovega zakona, denacionalizacije, gradnje avtocest ..., vseskozi pa poteka tudi »razprodaja« skozi samogradnjo. Kupljena stanovanja za lastnike niso kapital, temveč zgolj varno shranjevanje privarčevanih ali dobljenih sredstev. Napihovanje nepremičninskega balona, ki je premoženju dalo lastnosti kapitala, je bila le jagoda na torti tem zdravorazumskim odločitvam lastnikov, ki bi se v vsakem primeru zgodile.

Ker lastnike neaktivno nepremičninsko premoženje ne bremenijo pretirano (davčna zakonodaja je do njih zelo prijazna), mnogi pustijo stanovanje celo prazno. Drugi, nekoliko bolj podjetni, se le odločijo za oddajo oz. lahko rečemo za začasno rabo. Najemne pogodbe so v večini primerov kratkoročne, saj stanovanje v izhodišču ni bilo kupljeno za oddajo. Zakaj bi se vezali dolgoročno, če ni treba? Pogosto so na stanovanja tudi čustveno vezani, saj je bilo nekoč morda njihov dom ali pa so ga kupili za otroke. Zato jim ni vseeno, kdo bo v njih stanoval. Kaj je lahko večja nesreča za poštenega lastnika, kot da je njegovo stanovanje stigmatizirano za črnsko, gejevsko, lezbično, narkomansko ..., on sam pa kot podpornik teh nebodijihhtreba? Pa otroci, pa domače živali, pa neredno zaposleni, ... vsi predstavljajo tveganje, ki se mu z arbitrarnim »ne oddam« ali s kratkoročno pogodbo delno izognejo. Po drugi strani se lastniki pogosto upravičeno pritožujejo, da najemnikov, ki kršijo pogodbene dogovo-

re, ne uspejo izseliti iz stanovanja oz. da je postopek drag in dolgotrajen. V veliki meri je to posledica neučinkovitosti drugih podsistemov (sodstvo, socialno varstvo), prav tako pomanjkanja mehanizmov za minimaliziranje tovrstne škode, ki bi jih moral producirati razviti trg (npr. zavarovanja).

Življenje v lastniškem stanovanju

Nakup lastne nepremičnine oz. gradnja v lastni režiji je vse od osamosvojitve najbolj razumen način zagotavljanja strehe nad glavo. Edina težava za bodočega lastnika so za to potrebna sredstva. K sreči je večina prebivalcev Slovenije tudi do lastnih stanovanj prišla s pomočjo države. Omenili smo že zgodovinske »akcijske ponudbe«, mnogi pa so zgolj izkoristil manire divjega zahoda pri pridobivanju stavbnih zemljišč in sivo ekonomijo. Pri zagotavljanju vseeno precejšnjih sredstev za nakup ali gradnjo so večini s prihranki priskočili na pomoč starši, v določenem obdobju tudi banke, polne »poceni« denarja. Zato so se mnogi ob pomanjkanju drugih opcij zagotavljanja varnega doma in ponudbi mamljivih ponudb (npr. krediti v chf) podali v tvegan nakup, ki je bistveno presegel njihove zmožnosti. Kriza je anomalijo razgalila in bančni krediti so postali zanje nočna mora.

Življenje pri starših

Redno lahko beremo, da je Slovenija ena od treh držav v Evropi z največjim deležem mladih, ki živijo pri starših. Do 35. leta jih približno polovica živi pri starših. To dejstvo najpogosteje navajamo z negativnim prizvokom, do pred kratkim največkrat v povezavi z razvajenostjo mladih (mama hotel), danes pa vseeno vse pogosteje s pomankanjem stanovanjskih rešitev za mlade. Zelo redko se pojavi v kontekstu avtonomne odločitve za tovrsten način bivanja, ki bi izkoristil in krepil pozitivne elemente medgeneracijskega sobivanja, čeprav mogoče ne gre za tako redek pojav. Kakorkoli, lahko se strinjamo, da je velik delež teh prebivalcev Slovenije v svoji najbolj aktivni dobi prisiljenih živeti doma s starši. Zaradi premajhnih dohodkov in pomanjkanja primernih najemnih stanovanj nimajo možnosti zaživeti »na svojem«.

Najemniki nosijo nesorazmerno breme

Prvi vtis ob pogledu na stanovanjsko področje v Sloveniji, s tako majhnim deležem najemnikov stanovanj, slika podoba raja na Zemlji. Praktično 90 % prebivalcev živi v stanovanju, ki si ga lasti – bodisi je res lastnik ali pa neposredni dedič. Gre za premoženje, zato lahko sklepamo, da je 90 % prebivalcev Slovenije premožnih. Ob upoštevanju, da je povprečna velikost stanovanjske površine 25 m²/osebo¹ in če vzamemo za povprečno ceno m² v krizi 1.460 eur², izračun pokaže, da ima samo iz naslova stanovanjske površine, na kateri biva, v povprečju 1,6 milijona prebivalcev 36.500 evrov premoženja. Devet desetih slovenskih družin s tremi člani (povprečje) ima tako 109.500 evrov premoženja samo v nepremičnini, v kateri biva. Verjetno je mediana nekoliko drugačna, v vsakem primeru pa ima 90 % prebivalcev nekaj premoženja iz naslova stanovanja, kar jih uvršča med sorazmerno premožne tudi v evropskih razmerah. Takšno, prijazno sliko kaže tudi statistika Eurostata. Delež prebivalcev Slovenije, ki jih stroški stanovanja preobremenjujejo, je v vseh skupinah (spol, starost,

lastništvo stanovanja) precej nižja od povprečja v Evropi. Izjema je skupina najemnikov tržnih stanovanj, kjer je preobremenjenost višja od povprečja. Tudi od evropskega povprečja najbolj odstopa skupina v tržnem najemu, vendar je ta odstotek le dobrih 2-krat višji, v Sloveniji pa dobrih 4-krat. Skratka, breme nastanitve je pri nas nesorazmerno na strani skupine slabih 5 % prebivalstva, ki biva v tržnem najemu.

Najslabši stanovanjski fond v Evropi

Če bi stanju na stanovanjskem področju lahko očitali le omenjeno, bi bila Slovenija lahko še vedno zgled za reševanje stanovanjskega vprašanja tako v EU kot širše. Vendar statistika kaže tudi, da so v povprečju stanovanja v Sloveniji med najslabšimi in najmanjšimi v Evropi. Eurostat iz leta 2011 pravi, da imamo Slovenci najmanjše število sob na prebivalca. V prenaseljenih stanovanjih stanuje prek 40 % Slovencev. Po kvadraturi na prebivalca smo s 25 m² pod EU povprečjem, ki je 35 m². Po kakovosti stanovanj smo ravnako tako na samem repu EU držav. To pomeni, po Eurostat 2012, da je med državami evroregije Slovenija tista z največ stanovanj, ki so vlažna, jim pušča/zamaka streha, imajo premalo svetlobe ali/in pregrnite okenske okvire. Več o slabih straneh stanovanjske prikrajšanosti v Sloveniji si lahko preberemo v že omenjenem članku¹.

Učinki aktualnih stanovanjskih razmer

Sodobna stanovanja niso poceni. Sploh pa ne takšna, ki prinašajo tudi maksimalne družbene, okoljske in ekonomske koristi širši skupnosti. Zato si je težko predstavljati *vzdržno* družbo, v kateri bi vsak lahko ustvaril toliko, da si kupi in vzdržuje stanovanje, po velikosti ustrezno potrebam obdobja v življenju, ko so te največje. Slovenija je v prezezu takšna, vendar vidimo, da to prinaša tudi veliko škode vsem vpletenim, še slabše pa je, če si zamislimo trende, ki sledijo takšni dinamiki.

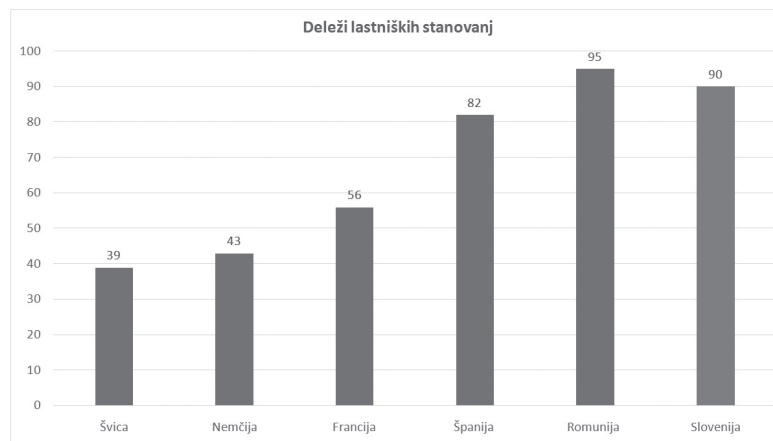
Zagotovo je v povprečju najslabše vzdrževani stanovanjski fond v Evropi posledica naše stanovanjske »nepolitike«. Tudi brez točnega podatka smo lahko precej gotovi, da temu ni bilo tako v začetku 1990-ih. Številni socialno podhranjeni lastniki nepremičnin niso sposobni vzdrževati svoje lastnine. Tukaj pride mo do absurda, ki se je v realnosti odrazil v polemiki varstvenega dodatka, ko je treba s socialno pomočjo, kar varstven dodatek je, intervenirati pri ljudeh, »težkih« 100 ali več tisoč evrov – resda v nepremičninah. Zaradi razpršene etažne lastnine so v tako mešani strukturi stanovalcev redno vzdrževanje in prenove stanovanj nemogoče misije.

Premajhna stanovanja so v veliki meri posledica dejstva, da so se mnogi pred odločitvijo, ali stanovanje najeti na tem neurejenem trgu ali kupiti, odločili za slednje, čeprav premajhno. Je tudi posledica normativov, ki urejajo tistih nekaj neprofitnih stanovanj. Kot družba, ki brez težav prenaša prevelike individualne gradnje, si menda ne moremo privoščiti višjega standarda.

Zaradi spodbujanja takšne lastniške strukture trpijo tudi druga področja. Gradnja individualnih hiš vsepovprek res rešuje stanovanjske težave posameznikov, vendar trajno kviri kulturno krajino in ogromno stroškov prenaša na ramena vseh državljanov. Kot pravi arhitekt Marko Peterlin⁴: »Na široko raztresene

Delovanje kooperative je utemeljeno na socialni vključenosti, transparentnosti gradnje in upravljanja in trajnostnem razvoju. Objekt na fotografiji je prva novogradnja ženevske stanovanjske kooperative Codha, s katero sodeluje Mreža za prostor. Leta 2004 je bila to prva stanovanjska stavba v Ženevi zgrajena po standardu Minergie, ki temelji na principu določitve zgornje meje porabe neobnovljive energije. Od ustanovitve kooperative leta 1994 do prve stavbe je minilo desetletje (foto: Philipp Stucki).

Deleži lastniških stanovanj po državah

V nobeni državi, ki si jih postavljamo za vzor (in so vse bistveno bogatejše od naše), ni takšnega razmerja med najemnim in lastniškim fondom kot v Sloveniji. Vir: Office federal du logement (Švicarski stanovanjski urad), Slovenija – Stanovanje v Sloveniji 2005 (33–34).

hiše prinašajo izjemno visoke stroške gradnje in vzdrževanja infrastrukture, od cest do kanalizacije, vodovoda, elektrike in drugih virov energije.«

Logično bi bilo, da je zaradi ekonomije obsega gradnja večstanovanjskih hiš cenejša od individualne. Vendar Peterlin delno pojasni, zakaj pri nas ni tako: »... zato je z vidika posameznika razumno izsiliti od občine spremembo namenske rabe svojega zemljišča, čeprav to traja precej dlje. Tako ali tako se od občine pričakuje, da bo slej ko prej poskrbela tudi za komunalno infrastrukturo, strošek komunalnega opremljanja pa vsaj deloma razporedila med vse občane, ne le med tiste, ki so ga povzročili.«⁴

Tako prevladujoč delež lastniških stanovanj povzroča tudi šibko mobilnost prebivalstva. Obvezno izplačevanje potnih stroškov za prihod na delo to statičnost prebivalcev še utrjuje. Ker je zaradi razpršenosti nemogoče organizirati uporabni javni potniški promet, so osebni avtomobili nuja, kar povzroča nepotrebne izpuste CO₂. Spet strošek za družbo, ki ni nikjer pribeležen.

Kako naprej?

Skratka, tudi v Sloveniji veljajo vsi naravni zakoni. Stanje, ko je velika večina prebivalcev lastnik svojih domov, tudi pri nas ni vzdržno. V bistvu visoke, vendar prikrite stroške plačujemo vsi.

V Mreži za prostor združene nevladne organizacije si prizadevamo, da bi razmerje med lastniškimi in najemnimi stanovanji začeli zares spreminjati. Predvsem si prizadevamo, da bi politika spoznala prednost oblikovanja skupnosti skozi stanovanjske kooperative in zato ustrezno podprla njihovo oblikovanje ter v uvodu zapisani »ženevski« način reševanja stanovanjskega problema posameznikov. Pri tem ne bi smela zanemariti gradnje neprofitnih stanovanj v režiji javnih stanovanjskih skladov.

Tomaž Banovec, upokojeni direktor Statističnega urada RS, danes pa aktivni član civilne družbe (Združenje društev upokojencev Slovenije) na področju stanovanjske politike stalno poudarja, da bi morali v Sloveniji postopoma priti na EU povprečje javnih izdatkov za najemnost oz. do leta 2022 vsaj v višino 0,4 % BDP, kar znaša okoli 140 milijonov Evrov.

Za ta sredstva ne bi bilo potrebno bremeniti obstoječega proračuna. Samo prerazporediti bi jih morali v okviru nepremičninskega oz. stanovanjskega področja. Iz naslova nepremičnin bi morali pobrati več davka, kot ga sedaj, in ga nameniti za »najemnost«, v neprofitnih stanovanjih pa obračunavati najemnine, ki bi realno pokrivalo stroške upravljanja, vzdrževanja, financiranja in amortizacije, ter stanovanjske subvencije obračunavati individualno glede na letne prihodke stanovalcev. Ob zaostreni politiki sprememb namenske rabe zemljišč in resnem preganjanju sive ekonomije v gradbeništvu uspeh ne bi smel izostati. O navedenih ukrepih govori tudi aktualni Nacionalni stanovanjski program, ki bi moral biti v kratkem sprejet tudi v Državnem zboru. Vendar je za optimizem prezgodaj, saj vemo, da papir prenese vse, in tudi, kako uspešno je bil uresničen prejšnji s podobnimi cilji. Upanje pa vseeno ostane.

- 1 Janja Brodar: *Boj za stanovanje mladim krade življenje*, Pogle-di, 13. 10. 2015.
- 2 Poročilo o slovenskem trgu nepremičnin za leto 2014.
- 3 Eurostat: *Housing cost overburden rate by sex, age and tenure status*, Tab 1, 2012.
- 4 Marko Peterlin: *Med mitom in dejstvi*, Mladina, 25. 9. 2015.

Prenove večstanovanjskih objektov

Tomaž Krištof

Povzetek

Večina sedanjih prenov večstanovanjskih objektov v Sloveniji se izvaja kot energetska sanacija, kar pomeni zgolj dodajanje novega fasadnega plašča dotrajanemu objektu – avtor jih poimenuje Potemkinove preнове. Analiza fonda večstanovanjskih stavb pri nas pokaže, da je njegovo stanje v povprečju in v primerjavi z drugimi državami EU zelo slabo. Poleg nizke energetske varčnosti članek opozarja tudi na ostale pomanjkljivosti stavb: nizko potresno varnost, zdravju škodljive prostore in utesnenost stanovanj. Kot dopolnitev energetskim sanacijam zato avtor kot nov gradbeni projekt Slovenije predlaga veliko ambicioznejšo celovito prenovu starejših večstanovanjskih stavb.

Ključne besede

večstanovanjski objekti, preнове, celovite preнове, Potemkinove preнове, energetske sanacije, protipotresne sanacije, rekonstrukcije

Prve množične gradnje stanovanjskih naselij so se v Sloveniji začele v obdobju po drugi svetovni vojni, gnane s pospešeno industrializacijo in urbanizacijo takratne družbe, v manjši meri pa tudi z obnovo v vojni porušeni mest. Danes je tako skoraj polovica (44 %) večstanovanjskih stavb starejših od 50 let, kar pomeni, da se približuje ali celo presega starost 60 let, ki velja za teoretično obdobje uporabnosti stavbe¹. Po tej starosti so stavbe, še posebej tiste, grajene na način in v kakovosti povojnega obdobja, potrebne korenite preнове oz. porušitve in izgradnje nadomestne stavbe.

V Sloveniji je zaradi visokega deleža lastniških stanovanj in posledično razpršenega lastništva večstanovanjskih stavb njihovo porušitev in gradnjo nadomestnih stavb praktično nemogoče izpeljati. Ostaja nam torej zgolj korenita prenova večstanovanjskih objektov. Ta se mora, kot smo že rekli, izvršiti približno šest desetletij po izgradnji stavbe. Če si lahko privoščimo nekaj posplošenja, smo sedaj v desetletju, ko bi morali prenavljati stavbe, nastale v 50-ih letih prejšnjega stoletja. V naslednjem desetletju bomo morali prenavljati stavbe iz 60-ih, še v naslednjem iz 70-ih let prejšnjega stoletja, in tako naprej.

Ta, recimo mu naraven tok prenov se zaenkrat ni zgodil zaradi več dejavnikov, predvsem bi omenili tri: socialna struktura prebivalstva, ki je običajno v najstarejših objektih najnižja in najmanj sposobna financiranja korenitejših prenov; že omenjeno razpršeno lastništvo, ki onemogoča dogovor o prenovi; neosveženost prebivalstva, ki potrebe po prenovah niti ne čuti ali razume.

Ob tem pa so v naravno sosledje korenitejših prenov v zadnjem desetletju zarezale energetske sanacije objektov. Spodbujene z državnimi subvencijami se večinoma izvajajo zgolj kot nalaganje nove plasti izolacije na obstoječo fasado, s čimer rešujejo le površino kompleksnih prostorskih in tehničnih problemov dotrajanih objektov. Zaradi tega jih lahko imenujemo tudi Potemkinove preнове.

Potemkinove preнове

Potemkinove preнове so tiste vrste prenov, pri katerih v več ozirih dotrajano stavbo zgolj prekrijemo z novo fasadno oblogo, brez premisleka, kakšne pomanjkljivosti stavba dejansko ima. Težav, z izjemo toplotnih izgub, s tem nismo rešili, ampak samo zakrili. Stavba navzven postane kot nova, navznoter ostaja dotrajana še naprej. Razpoke na fasadi, ki najavljajo potrebo po potresni sanaciji, se skrijejo, a objekt zato ni nič bolj potresno varen (pravzaprav se varnost še zmanjša, saj izgubimo možnost opazovanja stabilnosti teh razpok). Okna so morda nova, a v stanovanje še vedno prepuščajo premalo sončne svetlobe. Fasada je sodobnejša, a življenje za njo še vedno omejujejo stanovanjski standardi iz leta 1950 ali 1960.

Prenova objekta, ki obsega zgolj energetska sanacija, v mnogih primerih pomeni izglubljeno priložnost za vse druge oblike prenov: funkcionalno in prostorsko, sanitarno, konstrukcijsko in protipožarno. Lastniki stanovanj po postavitvi nove fasade nimajo ne energije in ne sredstev za ponoven poseg v objekt.

Večstanovanjskih, v zadnjih letih energetska saniranih blokov verjetno še lep čas ne bo nihče saniral protipotresno, saj bi bilo za kaj takega potrebno najprej vsaj delno odstraniti pravkar nameščeno toplotno izolacijo. Energetske sanacije stavbo zapečatijo za nadaljnjih nekaj desetletij, zato bi bilo nujno pred odločitvijo zanjo natančno preveriti, v kakšnem stanju je stavba, katere so njene pomanjkljivosti in za kakšno vrsto preнове bi se bilo smotno odločiti.

Že po sami naravi skupnega bivanja so večstanovanjski objekti veliko bolj varčni z naravnimi in s prostorskimi viri od klasičnih enodružinskih hiš. Večstanovanjska stavba pri enaki tehnologiji gradnje porabi bistveno manj energije na stanovalca, saj ima posamezno stanovanje v njej bistveno nižji delež zunanjih sten v primerjavi s stanovanjem v običajni družinski hiši. Porabi se tudi relativno manj zunanje površine (parcele), s čimer omogoča večjo zgoščenost prebivalstva, posledično je potrebne manj komunalne in prometne infrastrukture, krajšajo se poti dnevnih migracij itn. Stanovanje v bloku je tako že v izho-

Sl. 1: Med arhitekti se je v zadnjih letih razplamtel debata o neprimernem izboru barv prenovljenih objektov, a kritika se, podobno kot tudi sama prenova fasade, dotika zgolj površine kompleksnih prostorskih in tehničnih problemov dotrajanih objektov (foto: Tomaž Krištof).

Sl. 2: Po približno desetletju energetskih sanacij lahko že govorimo, da so izvedene v nekako novitem arhitekturnem stilu, kar nam najavlja, da bomo nekoč lahko prepoznali, v katerem desetletju tega stoletja je bila katera stavba prenovljena, na podoben način kot danes prepoznavamo, v katerem desetletju prejšnjega stoletja je bila zgrajena. Stil današnjih prenov določajo lastnosti izolacijskega materiala: mineralna volna ali stiropor stavbo prekrije na podoben način kot sneg pokrajino – izbriše vse sledi drobnih detajlov, zaključkov, konstrukcijske logike, pač vse, kar dela stavbo zanimivo, ji daje značaj.

Sl. 3: Konstrukcijske razpoke na fasadi stanovanjskega bloka v Šiški v Ljubljani. Za zakrivanje teh razpok s toplotno izolacijo bodo stanovalci lahko pridobili subvencijo Ekosklada (foto: Tomaž Krištof).

EUROPEAN-MEDITERRANEAN SEISMIC HAZARD MAP

Editors: D. Giardini, M. J. Jiménez and G. Grünthal

4

Sl. 4: Karta potresne ogroženosti v Evropi. Vir: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/73/ab/fc/73abfce04ba061aee48b7f17718b4fd.jpg> [dostop 9. 11. 2015]. Politika subvencioniranja prenov objektov v Sloveniji je popolnoma prilagojena razmeram in industriji gradbenega materiala dežel severno od nas, z velikim poudarkom na toplotni izolaciji stavb in praktično brez upoštevanja potreb protipotresnih sanacij.

dišču trajnostno. Prave težave bivanja večjega števila ljudi v dotrajanem večstanovanjskem objektu in razlogi za nujnost njegove prenove so povsem druge – v nadaljevanju bomo omenili predvsem varnostne, zdravstvene in prostorske vidike.

Potresna varnost

Približno četrta milijona Slovencev živi v blokih in podobnih stavbah, grajenih v času pred letom 1963, ko protipotresna gradnja še ni bila predpisana². Že malo močnejše tresenje tal bi sprožilo pravo socialno bombo (po študiji iz leta 2009 bi bilo samo v Ljubljani poškodovanih približno 28.000 stavb³), resen potres pa celo humanitarno katastrofo. To je varnostni vidik, ki ga omenja komaj kakšna resolucija o stanovanjski problematiki na nacionalni ravni, večinoma pa se ga ne zavedajo niti sami stanovalci v teh stavbah.

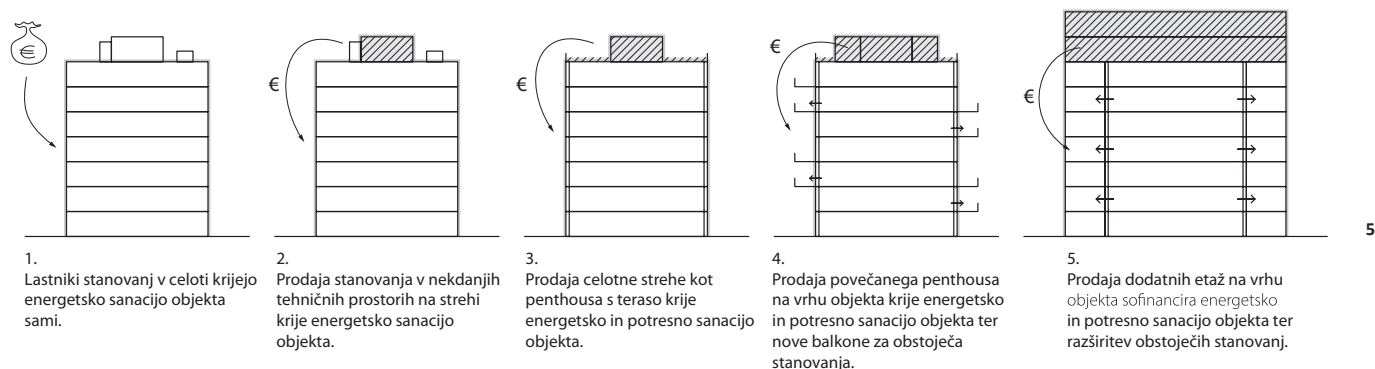
Zakaj je temu tako? Slovenija leži na potresno dokaj nevarnem območju, ni pa takšna vsa Evropa. Večina držav EU je na seizmoloških kartah označena kot območje nizkega potresnega tveganja, večji del severne Evrope celo kot območje zelo nizkega tveganja. V območje zmerne in visokega tveganja pa spadamo predvsem države ob Mediteranu oz. na Balkanskem, Apeninskem in v manjšem obsegu Pirenejskem polotoku⁴. To so seveda države, ki v odločanju evropolitik pomenijo malo, oz. z izjemo Italije in Španije praktično nič. Politika subvencioniranja prenov objektov, ki smo jo prevzeli v Sloveniji (pri nas sta najbolj na udaru Ljubljana z okolico in Posočje), je popolnoma prilagojena razmeram in industriji gradbenega materiala dežel severno od nas – z velikim poudarkom na toplotni izolaciji stavb in praktično brez upoštevanja potreb protipotresnih sanacij. Več kot očitno pa je, da bi morali imeti glede prenov objektov lastno politiko, prilagojeno našim razmeram in potrebam.

Stanje fonda

Po uradni statistiki Ministrstva RS za infrastrukturo in prostor je tretjina stanovanj v Sloveniji v stanju, ki se bi ga dalo opisati kot vsaj delno nezdravo (puščajoča streha; vlažne stene, vlažni temelji ali tla; trhli okenski okvirji ali trhla tla), s čemer smo prav na repu EU⁵. Veliko blokov je brez dvigal in brez požarnih stopnišč ali kakršnekoli drugega minimalnega zagotavljanja požarne varnosti. Na kakovost bivanja pa vpliva tudi veliko drugih dejavnikov, recimo zvočna izoliranost stanovanj, zračnost in prezračevnost, primerna osončenost. Na nič od tega običajno ne pomislimo, ko govorimo o prenovi.

Za uporabnike najpomembnejša lastnost stanovanja, poleg lokacije, je njegova velikost. Statistika nam tukaj postreže s podobno zaskrbljujimi podatki kot na področju fizičnega stanja stanovanj. Vsem znani prizori staršev, ki spijo na raztegljivem kavču v dnevni sobi, pa bratov ali sester, ki si do pozne pubertete delijo skupno otroško sobo, ker v stanovanju pač ni dovolj sob, se neusmiljeno odražajo tudi v številkah.

V Sloveniji je po podatkih iz leta 2012 stopnja prenaseljenosti stanovanj kar 34,9 %. Prenaseljeno stanovanje je stanovanje, ki ima premajhno število sob glede na število ljudi, ki v njem živijo. V tem krepko zaostajamo za povprečjem EU (17,6 %) in še bolj za razvitim delom Evrope (EU10 10,2 %, Avstrija 12,1 %, Nemčija 7,1 %) ⁶. Povedano drugače, če je v zahodni Evropi povprečno število sob na stanovalca okoli 2 (v Belgiji kar 2,7), je v Sloveniji to povprečje le 1,2 sobe

na stanovanca⁷. Slabše je le še v Turčiji in Bolgariji. V kar 18 % stanovanj pri nas živita po dve gospodinjstvi, neslaven rekord ima Koroška (32 %) ⁸. Premajhno število prostorov v stanovanjih gre seveda v korak s premajhno kvadrato le-teh. Dobri dve petini (42 %) prebivalcev razpolaga z manj kot 20 m² uporabne površine stanovanja na prebivalca, povprečje pa je 27,6 m² uporabne površine na stanovanca⁹ – povprečje v EU15 je 35 m² na stanovanca⁷. Takšno stanje je neposredni dedič stanovanjske politike socialističnega režima, ki je omejeval velikost stanovanj navzgor – največja dovoljena površina stanovanja na osebo je bila 16 m², v večjih stanovanjih celo 15 m² na osebo¹⁰, kar je več kot pol manj, kot danes znaša povprečje v državah zahodne Evrope.

Celovite preнове večstanovanjskih objektov

Celovita prenova objekta skuša vse njegove gradbeno-tehnične in bivanjske lastnosti možno in smiselno izboljšati na raven današnjih standardov gradnje in bivanja¹¹. Poleg nujne energetske sanacije vsebuje tudi izboljšanje potresne in požarne varnosti, ureditev prezračevanja, izboljšanje zvočne izoliranosti, namestitve manjkajočih dvigal, povečanje fasadnih odprtih, balkonov in teras, kjer se da, pa tudi povečanje samih stanovanj z razširitvijo objektov ali združenjem enot.

Za opredelitev gradbeno-tehničnih standardov za celovite preнове lahko upoštevamo merila, ki so v zakonu o graditvi objektov (ZGO) zapisana kot šest bistvenih zahtev za pridobitev gradbenega dovoljenja: konstrukcijska stabilnost, varnost pred požarom, higienska in zdravstvena zaščita uporabnikov in okolice, varnost pri uporabi, zaščita pred hrupom ter varčevanje z energijo in ohranjanje toplote. Celovita prenova torej izboljša objekt v čim več vidikih do stanja, v katerem bi tudi danes zanj lahko pridobili gradbeno dovoljenje.

Bivalni standardi so nekoliko bolj ohlapno definirani. Če se omejimo na stanovanjske stavbe, gre predvsem za vidike uporabnosti prostorov in kakovosti bivanja v njih. Torej bi celovita prenova morala poskrbeti za zračnost in osvetljenost prostorov, velikost balkonov ali teras in fasadnih odprtih, funkcionalnost in fleksibilnost prostorov, velikost stanovanj, kvaliteto in urejenost skupnih prostorov, ne navsezadnje pa tudi zunanjo podobo objekta.

Sedanji sistem energetskih sanacij objektov je zelo dobro utečen – razpisi za subvencije se redno izvajajo, upravniki poznajo postopke, gradbena podjetja so prilagodila svoje ponudbe zahtevam skladov za

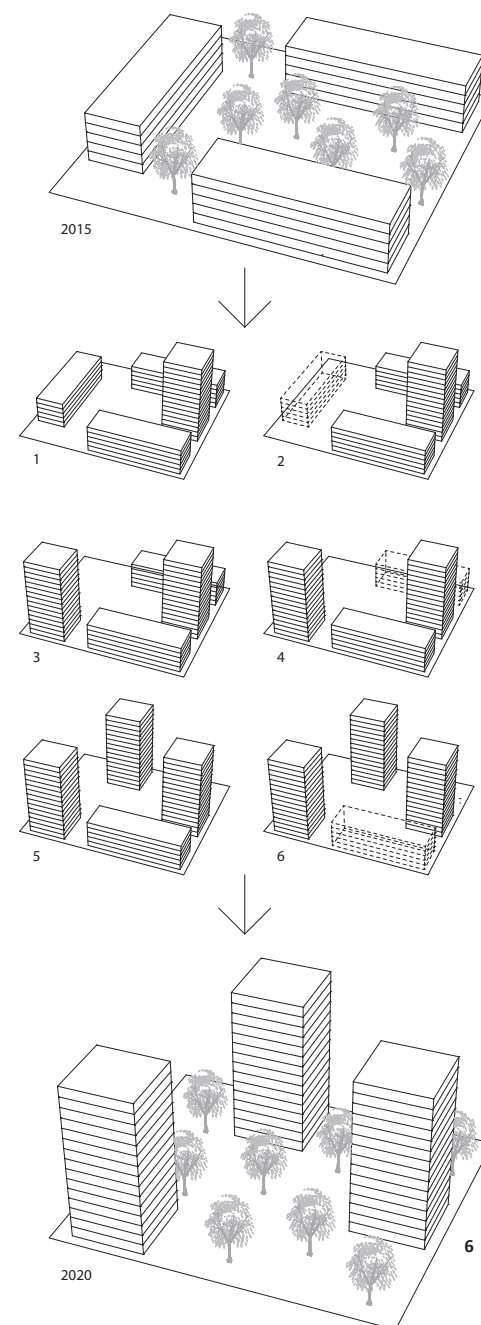
podelitev subvencij. Med akterji na občinskih in državnih ravneh tako vlada zelo malo zanimanja za informiranje in izobraževanje lastnikov stanovanj o širših možnostih prenov objektov. Posledično zanimanje zanje ni niti med samimi lastniki stanovanj. Ob podatkih o potresni ogroženosti prebivalstva je neverjetno, da je tako rekoč vsa pozornost nacionalne prostorske politike še vedno usmerjena zgolj v izboljšanje energetske učinkovitosti stavb.

Za neprivlačnost potresnih sanacij v primerjavi z energetskimi pa izdatno skrbi tudi zakonodaja. Energetska sanacija spada pod investicijska vzdrževalna dela, za katera se ne potrebuje gradbenega dovoljenja, zadošča soglasje zgolj 75 % etažnih lastnikov. Konstrukcijska sanacija pa spada po ZGO med rekonstrukcije, za katere je potrebna pridobitev gradbenega dovoljenja z vsemi dolgotrajnimi postopki in nujnim soglasjem vseh (100 %) etažnih lastnikov. Logika bi lahko bila tudi povsem obrnjena: konstrukcijska prenova bi spadala med vzdrževalna dela (konstrukcija je že, le izboljšala se bo), dodajanje izolacijskega plašča fasadi pa ne (stavbi se bo dodalo nov bistven element, ki ga še nima).

Praksa se glede konstrukcijskih sanacij večstanovanjskih stavb še ni vzpostavila, zato ni povsem jasno, kakšne projekte in soglasja bi upravne enote v tem primeru zahtevale. Strogo po črki zakona pa bi bilo za pridobitev gradbenega dovoljenja za rekonstrukcijo objekta potrebno zadostiti prav vsem zahtevam sedanje gradbene zakonodaje in prostorskih aktov. Kar lastnike postavi pred kup nepremagljivih ovir. Če omenimo samo eno: za tipičen stanovanjski blok iz 1960-ih s 50-imi stanovanji in brez lastne parcele zunaj stavbnih meja bi bilo potrebno pridobiti prostor za 75 novih parkirnih mest v oddaljenosti največ 200 m od stavbe. Obstoječa zakonodaja tako potresno sanacijo praktično onemogoča – imamo pa zato posebne zakone za hitrejšo popotresno obnovo prizadetih območij!

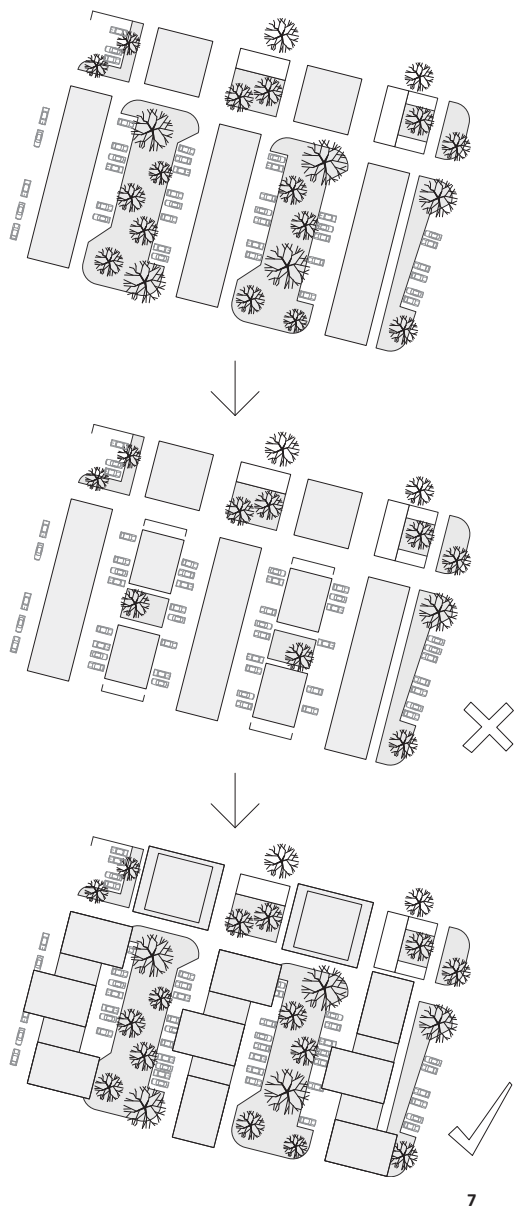
Prenove s povečanjem stanovanjskih površin

Kjer se etažnim lastnikom vendarle uspe zediniti glede obsežnejše preнове njihove večstanovanjske stavbe, je smiselno preveriti tudi možnosti povečanja kapacitete. Prazna podstrešja se lahko preuredi v stanovanja, ta proda, s kupnino pa financira energetska sanacijo, kot kaže že nekaj izvedenih primerov pri nas. Ljubljanski občinski prostorski načrt (OPN) takšne postopke vsaj delno olajšuje. Na podoben način je možno pri večstanovanjskih stavbah z ravno streho prodati opuščene skupne prostore

Sl. 5: Možnost delnega financiranja stroškov sanacije oz. razširitve večstanovanjske stavbe s povečanjem njene kapacitete in prodajo novih stanovanjskih površin (avtor: Studio Krištof arhitekti).

Sl. 6: Možnost postopne rušitve obstoječih in izgradnje nadomestnih stavb v stanovanjskem naselju iz 1950-ih (avtor: Studio Krištof arhitekti).

Sl. 7: Povečevanje kapacitet obstoječih objektov namesto izgradnje novih ob širitvi mesta navznoter (avtor: Studio Krištof arhitekti).

Sl. 8: Projekt celovite prenove stanovanjskega bloka v Ljubljani z energetske in konstrukcijske sanacije ter povečanjem kapacitet objekta. Obstoječa stanovanja se povečajo za 65%, iz 48m² na 80m². Nov volumen stavbe ojača konstrukcijo do te mere, da jo je možno nadzidati z dvema dodatnima etažama. S prodajo novih stanovanj se delno sofinancira celotna prenova. Projekt omogoča individualen izbor A uporabe novih prostorov kot notranjih ali zunanjih prostorov - ob vložku med 10 in 20.000€ bi obstoječe dvosobno stanovanje pridobilo do dve dodatni sobi, manjši balkon in teraso, vrednost stanovanja pa bi se vsaj podvojila (projekt: Studio Krištof arhitekti, foto: Tomaž Krištof).

Sl. 9: Nekoliko manj ambiciozen projekt celovite prenove podolgovatega stanovanjskega bloka v Ljubljani. S prodajo novih stanovanj v nadzidanih etažah bi se v celoti pokrili stroški energetske in konstrukcijske sanacije stavbe ter razširitve z dodatnimi ložami, ki bi jih pridobila obstoječa stanovanja (projekt: Studio Krištof arhitekti, foto: Matej Povše).

(pralnice, sušilnice, tehnične prostore) na vrhu stavbe skupaj s teraso kot nekakšen penthouse, s čimer se že približamo pokritju stroškov izvedbe konstrukcijske sanacije stavbe.

Ob protipotresni sanaciji je možno stavbo konstrukcijsko ojačiti do te mere, da je zmožna prenesti nadzidavo 2–3 novih etaž s stanovanji, s čimer se lahko poleg same sanacije sofinancira še razširitev obstoječih stanovanj z dodatnimi sobami, ložami ali balkoni. Nekateri projekcije kažejo, da bi se na ta način v najugodnejših primerih lahko obstoječa stanovanja povečala za do 60 %, v manj ugodnih primerih pa za do 35 %¹². V veliko primerih je iskanje možnosti izgradnje in prodaje novih stanovanjskih površin na stavbi edina pot k njeni celoviti prenovi, saj zmanjšuje strošek, ki ga morajo financirati lastniki obstoječih stanovanj, s tem pa tudi poveča možnost pridobitve njihovega 100-odstotnega soglasja.

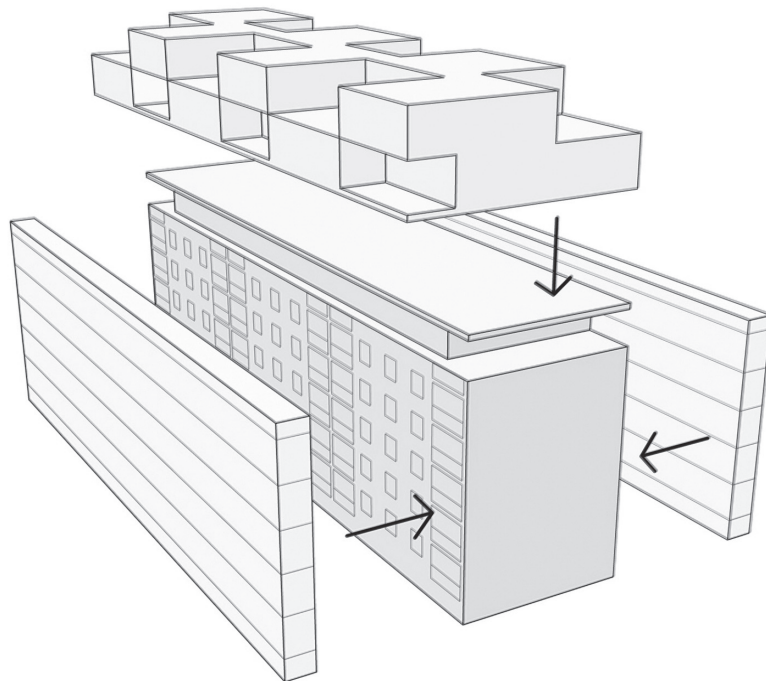
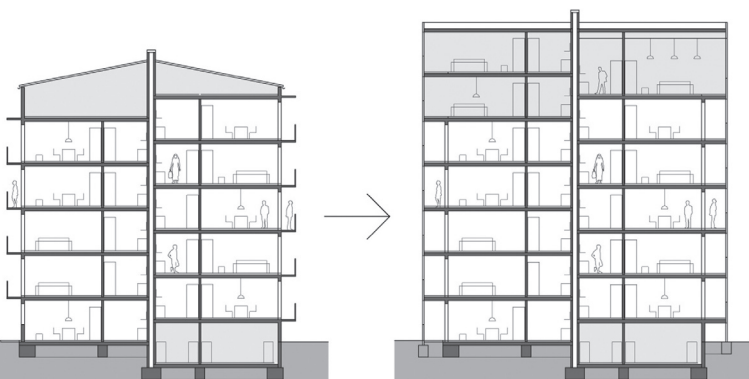
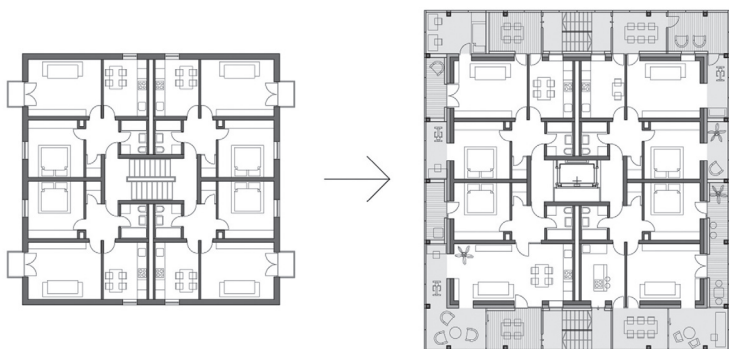
Uveljavitev prakse celovitih prenov in povečevanja kapacitet večstanovanjskih objektov bi imela izjemno pozitivne učinke tudi na širšo družbo. Najprej je tukaj možnost ponovnega zagona slovenskega gradbenega sektorja. Po koncu krize so pri nas ostala zgolj manjša in srednje velika podjetja, ki na razpisih ne morejo konkurirati velikim tujim podjetjem za izvedbo zahtevnejših infrastrukturnih projektov, kot so to lahko še pred desetletjem. Celovite prenove so pravšnja priložnost zanje; ravno dovolj majhne, da se jih lahko lotijo tudi manjša podjetja, dovolj razpršene in postopkovno zapletene, da se tujim podjetjem v ta segment trga ne splača vstopiti, in potencialno dovolj množična, da bi dejansko lahko predstavljala možnost postopne in dolgotrajne rasti celotnega gradbeništva pri nas.

Druga pozitivna posledica povečevanja površine večstanovanjskih objektov bi se izražala na ravni mest. Sodobni urbanizem ob povečanju števila prebivalstva teži k širitvi mest navznoter, ne navzven. Širitev navznoter preprosto pomeni pozidavo prostih parcel znotraj mesta namesto širitve mesta s pozidavo kmetijskih ali naravnih površin zunaj mestnih meja. Na ta način te površine ohranimo, zmanjšujemo pa tudi potrebo po gradnji nove komunalne in cestne infrastrukture in krajšamo poti dnevnih migracij. Vendar širitev navznoter pogosto pomeni pozidavo kvalitetnega praznega prostora. S prej opisani

nimi rešitvami ga ohranjamo, saj namesto izgradnje novih stavb povečujemo kapaciteto obstoječih.

Minister za infrastrukturo Peter Gašperšič je pred časom energetske prenove stavb označil za ključni vladni projekt, ki bo Slovenijo popeljal iz gospodarske krize¹³. Njegovemu mnenju lahko le pritrdimo, a ga hkrati takoj tudi razširimo: prava priložnost za mesta, družbo in gospodarstvo so veliko ambicioznejše celovite prenove stavb, ki morajo postati nov velik gradbeni projekt Slovenije, tako kot pred desetletjem avtocestni križ in še pred tem nekoliko neuspela (ali pa vsaj nedokončana) izgradnja objektov ključnih institucij novega družbenega sistema.

- 1 Stanovanjska problematika v Republiki Sloveniji: Spremljajoče gradivo k osnutku Nacionalnega stanovanjskega programa 2013–2022, MzIP 2012, str. 35.
- 2 MZIP 2012, lasten preračun.
- 3 Povzeto po: Mestna občina Ljubljana, Mestna uprava, Oddelek za zaščito, reševanje in civilno obrambo: ocena potresne ogroženosti Mestne občine Ljubljana.
- 4 <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/73/ab/fc/73abfce04ba061aee48b7f17718b4fd.jpg> [dostop 9. 11. 2015].
- 5 MzIP 2012, str. 37.
- 6 MzIP 2012, str. 40.
- 7 Janja Brodar: Boj za stanovanje mladim krade življenje. *Pogledi*, let. 6, št. 18, 23. september 2015.
- 8 MzIP 2012, str. 50, lasten preračun – statistika beleži razmerje med številom naseljenih stanovanj in številom gospodinjstev, ki je na ravni Slovenije 84,6, na Koroškem pa 75,3, kar v povprečju pomeni, da si 100 gospodinjstev deli 84,6 oz. 75,3 stanovanj.
- 9 MzIP 2012, str. 41.
- 10 Richard Sendi: Nizek površinski stanovanjski standard v Sloveniji: nizka kupna moč kot večno opravičilo. *Urbani izziv*, letnik 24, št. 1, 2003, str. 31.
- 11 Kljub temu, da je izraz »celovite prenove« vsaj z doktorsko disertacijo Maše Pahor *Model trajnostne prenove večstanovanjskih objektov, zgrajenih med letoma 1946 in 1990 v Sloveniji* (2014, mentor Ljubo Lah) tudi znanstveno definiran, se uradne inštitucije do njega še vedno ograjujejo. Tako recimo MzIP v besedilu *Dolgoročne strategije za spodbujanje naložb energetske prenove stavb* (maj 2015) o celoviti prenovi govori kot o energetske prenovi, ki poleg nove fasade vključuje tudi menjava grelnih teles in peči.
- 12 Projekta Pr5 in Ts2 arhitekturnega biroja Studio Krištof, oboje na Prulah v Ljubljani.
- 13 <http://www.rtvlo.si/slovenija/gaspersic-energetska-sanacija-stavb-je-pot-iz-gospodarske-krize/362563>, [dostop: 9. 11. 2015].

Celovita urbana prenova

Alenka Korenjak, Zala Velkavrh

Celovita urbana prenova je sklop načrtovalskih, gradbenih, ekonomskih, finančnih in socialnih ukrepov, s katerimi se izboljša fizično, okoljsko, gospodarsko in socialno stanje v izbranem delu mesta.

V Sloveniji pomanjkanje primerov dobre prakse celovite urbane prenove kliče k preizkušanju novih pristopov. Le tako je mogoče začrtati jasne cilje na državni ravni in hkrati oblikovati model prenove, ki bi ustrezal lokalnim značilnostim. Primeri iz tujine kažejo na pomembno vlogo nevladnih organizacij, ki vse pogosteje nastopajo kot nekakšen most med lokalnimi prebivalci in mestnimi institucijami. Imajo namreč specifična znanja, povezana z regeneracijo javnih prostorov, hkrati pa so neformalne, hitro odzivne in ustvarjalne. Prav te lastnosti so ključne za spodbujanje stanovalcev k vključevanju v prenavo njihovih sosesk.

Poleg množice izrazito ustvarjalnih rešitev, ki doprinejajo k prenovi soseske, vmesna vloga nevladnih organizacij občinskim in četrtnim institucijam omogoči tudi pristen stik z lokalno skupnostjo.

V članku predstavljamo pilotni projekt celovite urbane prenove stanovanjske soseske Savsko naselje, ki

ga društvo prostoRož z mnogimi sodelavci, partnerji in lokalnimi prebivalci izvaja od leta 2013.

Savsko naselje

Ljubljanske stanovanjske soseske so pomemben vir stanovanj v mestu. V njih prebiva približno polovica Ljubljančanov. Večina sosesk je bila zgrajena v drugi polovici 20. stoletja in skupno jim je, da se hitro starajo. S celovito prenovo se namreč ni srečala še nobena od njih, obnove pa so le redko preslegle raven stanovanja oz. bloka. Pogosta posledica je zanemaren javni prostor, katerega edini namen je parkiranje. A večina teh sosesk sploh ni slabo načrtovanih, javni prostor bi lahko ponudil veliko več in vsakdanje življenje bi bilo tako v teh soseskah enostavno prijetnejše. V Savskem naselju se danes soočamo s problemi na več nivojih, tako prostorskimi (nerešena lastništva, neurejen javni prostor in prometne težave), socialnimi (popolno nezaupanje v institucije, odsotnost so-

cialnih servisov na ravni soseske) kot tudi ekonomskimi (brezposelnost, pomanjkanje centralnih dejavnosti in priložnosti za mlade).

- Savsko naselje je bilo zgrajeno med leti 1945 in 1960 in ima približno 8.000 prebivalcev.
- Število avtomobilov se je v 60 letih povečalo s 500 na 4.000, število družtev se je zmanjšalo z 10 na 2.
- Slovenija je ena od držav, ki še nima oblikovane politike prenov stanovanjskih sosesk iz druge polovice 20. stoletja.

Serija dejavnosti za celovito urbano prenavo soseske
Na povabilo Oddelka za urejanje prostora MO Ljubljana smo v začetku leta 2013 zagnali projekt *Regeneracija soseske z vključevanjem lokalnih prebivalcev*.

V Savskem naselju smo se pod sloganom *Kdor pomaga, ta zmaga!* povezali štiri organizacije, V.I.B.E., MHP, Saprabort!, prostoRož in nekaj posameznikov iz soseske. Na organiziranih ali spontanih druženjih in zborih stanovalcev se je v pol leta izoblikoval program prenove, ki poteka na več ravneh, od socialnih, kulturnih, športnih dejavnosti, neformalnih druženj do oblikovanja prostorske vizije soseske. Vsak posameznik se lahko vključuje na področjih, ki ga zanimajo in navdušujejo. V teku dveh let se je vključilo tudi več strokovnjakov, mestnih institucij ter drugih nevladnih organizacij.

K prenovi javnega prostora v Savskem naselju pristopamo na način, ki je več kot le revitalizacija in fizična prenova javnega prostora. Je oblika prenove, ki se osredotoča na skupnost vsaj toliko kot na prostor. Posledice takega delovanja so povezave med prebivalci in organizacijami, ki bodo v prihodnosti porajale tudi nova sodelovanja, ne samo na ravni soseske, ampak tudi širše. Poleg neformalnih prijateljskih vezi se tako okrepijo povezave na različnih področjih: ekonomskem, socialnem, kulturnem, športnem in prostorskem. Podrobneje bomo opisali dva od projektov, ki smo jih v treh letih izvedli v Savskem naselju.

Dom skupnosti

Na vrsti sestankov, čistilnih akcij in različnih druženj v lanskem letu smo se s stanovalci veliko pogovarjali tudi o skupnem prostoru soseske. Kakšen prostor potrebuje današnji čas, kaj lahko doprinese in kako

lahko deluje, da bo spet izražal identiteto soseske in ponudil tisto več, kar je onkraj zidov stanovanj in s čimer lahko naše bivanje znotraj soseske označimo kot kakovostno.

V krajevnih domovih so včasih imela sedež vsa lokalna društva, stanovalci pa so se v njih družili tudi neformalno. Savčani so dalj časa opozarjali na Dom skupnosti, ki je edina skupnostna stavba v naselju. V njej je bil v pritličju prazen prostor. Kar nekaj časa smo na sestankih oblikovali ideje, kako bi ga lahko oživili. V začetku leta 2015 smo v sodelovanju s Slovenia Coworking, RRA LUR, MOL in lokalnim prebivalstvom našli priložnost, da prenovimo Dom skupnosti, ne le fizično, ampak predvsem programsko, funkcionalno, servisno in socialno. Nastal je prostor, v katerem domuje Knjižnica REČI, kjer si prebivalci lahko izposodi različne predmete za šport, igro, gospodinjstvo ali potovanja. Prostor pa vse dni v tednu deluje tudi kot dnevna soba Savskega naselja. V njem vsak dan potekajo razne neprofitne dejavnosti, na primer slikarske, šiviljske, mizarске in plesne delavnice, družabne igre, vadbe joge, predavanja, srečanja mladih mamic ter izmenjevalnica reči. Po malo manj kot letu delovanja lahko rečemo, da se prostor počasi spreminja v novo srečališče in zbirališče Savčanov.

Superhrib in superhiška

Projekt *Savski hrib, superhrib* se je začel l. 2014 na pobudo in s podporo mame pokojnega košarkaša Filipa Štembergerja iz Savskega naselja. Z glasbenikom iz soseske Rokom Terkajem in učenci 7. razreda OŠ Savsko naselje smo izvedli serijo delavnic, kjer smo razvijali ideje in oblikovali načrt prenove košarkarskega igrišča in Savskega hriba. Predloge smo predstavili MO Ljubljana, ki je v okviru rednih vzdrževalnih del pomagala urediti tribune, viseče mreže, tekaško stezo, obnovo ograje, tlakovanje uhojene poti ter spominski grafit. Okoliški otroci, njihovi starši in tudi drugi Savčani so sodelovali pri izboru in sami izvedbi ureditve. Poslikava je delo Klana 1107. Delo na območju Savskega hriba smo nadaljevali leto kasneje s projektom Superhiška. Superhiška je igralo, ki smo ga društvi Smetumet in prostoRož načrtovali skupaj z učenci OŠ Savsko naselje, otroci iz vrtca Mladi rod in varovanci Rehabilitacijskega inštituta Soča. Želeli smo, da je igralo primerno za vse otroke, torej tudi tiste s posebnimi potrebami. Z vsemi otroki smo se sestajali na delavnicah, kjer smo

raziskovali njihove potrebe, želje in sposobnosti. Spodbudili smo jih, naj zasnujejo in narišejo igrala, ki bi jih želeli imeti na igrišču. Najpomembnejši del vseh delavnic s tremi generacijami otrok je bil spoznavanje drugačnosti. Učenci so obiskali vrstnike z Rehabilitacijskega inštituta Soča, poslušali njihove zgodbe in igralo načrtovali z njimi in za njih. Vse njihove načrte smo združili v eno, Superhiško, kjer se lahko različne generacije otrok tudi srečajo.

Stroške gradnje igrala smo pokrili s pomočjo lokalnih podjetij. Po vzoru v tujini priljubljenih akcij *carrot mob* smo pripravili program za zbiranje sredstev. Lokalom in ostalim podjetjem v Savskem naselju smo predstavili tri možnosti, kako lahko prispevajo k uresničitvi načrtov otrok. Tako smo zbrali polovico sredstev za izdelavo in postavitev hiške. Drugo polovico sta prispevala večja sponzorja. Superhiška bo na lokaciji stala eno leto. Potem se bomo ponovno dobili s prebivalci in se pogovorili o delovanju hiške. Za zdaj je to le test, s katerim preverjamo, kaj deluje in kaj ne. Zbrana mnenja bodo prispevala k pripravi načrtov prenove oz. osvežitve skupnega prostora v soseski.

Že od lanskega leta dalje se je obisk na igrišču povečal, ljudje so več zunaj in bolj skrbijo za prostor. Stanovalci so prebarvali mizo, organizirali slikarske delavnice, v peskovniku imajo igrače in sami čistijo prostor pod visečimi mrežami na Savskem hribu. Skozi prenovo prostora se je okrepila tudi lokalna skupnost, ki prostor bolj uporablja in zanj tudi bolj skrbi. Med delom s prebivalci smo spoznali, kako različne želje in vizije imajo za Savsko naselje. Iz ankete, ki smo jo opravili, je razvidno, da si mnogi želijo nova igrala in bolj urejene zelenice. Kljub temu bi nekateri najprej uredili lastniške odnose in določili, kaj je javno dobro, drugi si želijo več parkirišč, tretjim pa zdajšnje stanje ustreza in ne želijo sprememb. Še vedno je zaskrbljujoča velika skupina prebivalcev, ki se sestankov in akcij v soseski ne udeležujejo, češ da ne morejo ničesar spremeniti.

Javne površine v soseskah

V okviru mednarodnega projekta *Artizen* smo v letošnjem letu našli tudi priložnost, da se soočimo z enim od večjih izzivov, ki zavirajo celovito urbano prenovo slovenskih sosesk. Če ni jasno, kdo je lastnik javnega prostora, kdo ga vzdržuje, kdo uporablja ter kaj pomeni javno dobro, je prenovo nemogoče izvesti. Zasnovali smo kampanjo *Javne površine*, skozi

Povezave med problemi, projekti in sodelujočimi pri celoviti urbani prenovi Savskega naselja

PROBLEMI, KI JIH NASLAVLJAMO

PROSTORSKI

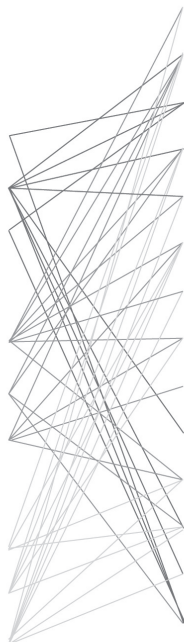
- ❖ Nerešena lastništva
- ❖ Neurejen prostor, prometne težave
- ❖ Odsotnost prostorske vizije in smernic

SOCIALNI

- ❖ Pomankanje občutka za skupnost in vandalizem
- ❖ Nezaupanje v institucije
- ❖ Odsotnost socialnih servisov na ravni soseske

EKONOMSKI

- ❖ Brezposelnost
- ❖ Pomanjkanje centralnih dejavnosti na ravni soseske
- ❖ Ni priložnosti za mlade

PROJEKTI 2013, 2014

- časopis Savčan
- prostor Lokalc
- Vizija za javni prostor
- dogodki na prostem
- Savski hrib, super hrib
- Dom skupnosti
- Blok party
- Dnevni center za mlade
- otroške delavnice
- energ. prenova stavb
- Knjižnica REČI
- urbani vrtovi
- študentske delavnice
- obveščanje in predlogi za odločevalce

SODELUJOČI

- ❖ 8.000 prebivalci
- ❖ prostoRož
- ❖ društvo MHP
- ❖ Sapraboł
- ❖ Kultipraktik
- ❖ MOL, UOP
- ❖ MOL, OGP
- ❖ MOL, Urad za mladino
- ❖ ČS Bežigrad
- ❖ zunanji strokovnjaki
- ❖ FA Ljubljana
- ❖ Oš Savsko naselje
- ❖ Vrtec Mladi rod
- ❖ Inš. za urb. Grenoble
- ❖ Druge NVO
- ❖ MAO/BIO 50
- ❖ RRALUR
- ❖ Knjižnica OŽ

katero identificiramo ključne probleme, iščemo rešitve in predlagamo ukrepe, ki bodo ohranili in dvignili kakovost javnih površin. Govorili smo s prebivalci sosesk, predstavniki občin in pristojnih ministrstev, pravniki, urbanisti in strokovnjaki za javni prostor. Raziskali smo, kaj so javne površine, kdo jih uporablja in kakšen je njihov pomen v soseskah.

Položaj javnih površin v naših stanovanjskih soseskah se trenutno spreminja z veliko hitrostjo. Menjajo se tudi njihovi lastniki. Posamezne dele kot pripadajoča zemljišča pridobivajo etažni lastniki blokov v soseski, druge kupujejo posamezniki ali podjetja, tretje pa želi v svoji lasti ohraniti občina. Javne površine so tako vse bolj razdrobljene, saj imajo po pridobitvi zemljišča lastniki dokaj proste roke glede posegov. Tako lahko zelenice zagradijo, jih spremenijo v parkirišča, omejujejo dostop drugim prebivalcem, ... ali pa jih ohranijo odprte in javno dostopne vsem. Novi lastniki bodo morali novo pridobljene površine tudi vzdrževati. Večino teh površin so doslej vsaj delno vzdrževale občine.

Težave z javnimi površinami so posledica več dejavnikov:

- **politična volja** za zagotavljanje javnega interesa na področju prostora je šibka;
- **zakonodaja** je v preteklosti omogočala špekulacije z nepremičninami, ki so bile prej v »skupni« lasti;
- **prostorsko načrtovanje** prešibko regulira posege na površinah v javnem interesu;
- **kulturni vzorci** stanovalcev sosesk so se spremenili – zdaj si želijo več zasebnosti in več parkirnih mest.

Posledice so delno že vidne. Soseske lahko v nekaj letih ostanejo brez odprtih javnih površin, ki dvigujejo kakovost bivanja in so ključnega pomena za zdravje prebivalcev in družabno življenje naselja. S kampanjo želimo pokazati na skupen izvor problemov z javnimi površinami v soseskah ter spodbuditi odločevalce na vseh ravneh, da se stanja čim prej zavejo in primerno ukrepajo.

Celovite urbane prenove prinašajo več prednosti

S takšnim pristopom k izvajanju celovite urbane prenove lahko boljše vključujemo prebivalce. Preko delovanja v soseski lahko spoznamo njene značilnosti, probleme, potencialne, zato lahko dosežemo bolj smiselno izvajanje posameznih projektov in s tem večjo finančno učinkovitost. Tudi po svetu nevladne organizacije igrajo ključno vlogo pri urbanih prenovah ravno zato, ker lahko hitreje reagirajo na pobude in spremembe na lokalni ravni. Poleg tega pa lahko preko nevladnih organizacij dosežemo veliko boljše povezanost mestne uprave s prebivalci.

Slovenija mora do leta 2020 nameniti 80 milijonov evrov za prenovu urbanih območij. V ta namen trenutno 11 slovenskih mest izdeluje *Trajnostne urbane strategije*, ki naj med drugim vsebujejo tudi prenove stanovanjskih sosesk. Na podlagi opisanega pilotnega projekta smo oblikovali predloge, ki bi jih bilo potrebno sprejeti na državni in mestni ravni. Da bi lahko začeli trajnostno prenavljati stanovanjske soseske potrebujemo:

- **strategijo prenove stanovanjskih sosesk kot celote**

Namesto o energetskih in drugih obnovah stavb je potrebno govoriti o celovitih prenovah, ne samo stavb, ampak zaključenih prostorskih/urbanih enot.

• prilagodljivo in odzivno javno upravo

Enotno delovanje uprave je ključno za vzpostavitev dolgoročnega zaupanja in s tem tudi večjega vključevanja prebivalcev.

• strategijo javnega dobrega

Čimprej je potrebno sprejeti odločitev o javnem dobrem. Potrebno je določiti pristojnosti in odgovornosti mestne uprave, lastnikov zemljišč in lokalne skupnosti.

• projektno horizontalno povezane službe javne uprave

Celovita urbana prenova zajema prostorska, kulturna, športna in socialna področja, zato je ključno, da se posamezni oddelki med seboj povezujejo, obveščajo in pri posegih sodelujejo.

• vzpostavljen sistem podpore

Vzpostaviti je potrebno dolgoročen sistem finančnih in drugih podpor lokalnim iniciativam in nevladnim organizacijam. Primeri iz tujine kažejo, da je tak način delovanja finančno bolj učinkovit.

O prostoRožu

ProstoRož je leta 2004 nastal spontano, iz želje po raziskovanju in razumevanju odprtega mestnega prostora. Danes združuje arhitekta, urbaniste, sociologe, pravnike in tehnične sodelavce, ki s svojim znanjem omogočajo večdimenzionalen pristop k izzivom mestnega prostora.

Podrobna predstavitev na <http://prostoroz.org>.

Skup(nost)ni prostori soseske Ruski car

Damjana Zaviršek Hudnik

Soseska Ruski car (BS7) je v spominu marsikoga zapisana kot prostor živahnega uličnega dogajanja v kulturnem slovenskem filmu *Sreča na vrvcici*, v katerem jo poimenujejo »betonska džungla«, a hkrati prikazuje kot prostor brezskrbne otroške igre, dinamičnega dogajanja in iskrive komunikacije med prebivalci.

Gradnja soseske na travnikih kmetov iz Savelj, Kleč in Ježice na severnem obrobju Ljubljane se je začela v začetku 1970-ih in se zaključila dobro desetletje kasneje. Načrtovalci urbanistične zasnove (Vladimir Mušič, Nives Starc in Marijan Bežan) so za osrednji, vodilni motiv soseske, ki so jo umestili v povsem vaško okolje, uporabili ulico kot simbol mesta in urbanosti, prostor gibanja, nakupovanja, srečevanja, druženja, kjer se prepletajo različni programi in funkcije, ga bogatijo in napolnjujejo z življenjem.

Soseska je bila zasnovana kot megastruktura za 5.000 prebivalcev, znotraj katere so mogoče različne kombinacije posameznih elementov. Urbanisti so preizkusili metodo dinamičnega načrtovanja, s katero bi se bilo mogoče prilagajati novim razmeram in potrebam v prihodnosti.

Oporne točke, iz katerih izhaja oblikovanje soseske, so delno krajinsko pogojene: reliefna značilnost terena/gradnja na savski ježi, dolgi vedutni pogledi na Polhogradske dolomite in Julijske Alpe, Šmarno goro, pogledi na lokalne dominante, npr. zvonik lokalne cerkve, silhueta blokov Bratovševe ploščadi sledi silueti Kamniških Alp v ozadju, ...

Sosesko sestavljajo tri stanovanjske ulice: Bratovševa ploščad, Glinškova ploščad in Mucharjeva ulica, med njimi pa je umeščen osrednji park. Gradnji stanovanj je sledila gradnja infrastrukture: trije vrtci, dozidava šole, športne površine in igrišča. Po prvotni zamisli so bile vse tri ulice namenjene izključno pešcem, pritrliča objektov pa javnim funkcijam. Tako Bratovševa kot Glinškova ploščad sta bili zamišljeni s po veliko garažno hišo pod ploščadjo med bloki.

Ena od pomembnih značilnosti soseske je tudi ta, da je bila kot prva pri nas grajena »za trg«. Ravno to dejstvo je zelo vplivalo na spremembe prvotnih programskih zamisli. Predvidene javne programe v pritličju so zamenjala stanovanja, garaža je bila izvedena le med bloki Bratovševe ploščadi. V osrednjem delu soseske so bile izvedene najosnovnejše javne funkcije: trgovini, banka, lekarna, četrtna skupnost in knjižnica. Ulice kot osrednji motiv soseske so ostale nedokončane – brez jasnega programa, oblikovanja, ulične opreme. Ukinitve javnega programa v parterju soseske je onemogočila, da bi ulice lahko zaživele z vsemi značilnostmi in dinamiko, ki ga takšni programi prinašajo s seboj. Kljub nedokončanosti ima vsaka od njih svoj značilni karakter.

Prostor med vzporednima nizoma blokov na Bratovševi ploščadi je bil zasnovan kot samostojen objekt z

garažo, za pol etaže dvignjen nad teren, streha garaže pa kot ulica z glavnimi vhodi v bloke. Z zadnje strani blokov so bila urejena parkirišča in servisni vhodi v objekte. Osrednji prepoznavni motiv ulice sta dve veliki skupini dreves, ki rastejo z nivoja garaže sredi prostrane površine ploščadi.

Umestitev blokov na Glinškovi ploščadi je bolj razgibana. Ker garaža med bloki ni bila izvedena, je prostor med njimi pravo nasprotje Bratovševe ploščadi: bogato je ozelenjen z drevesi in zelenicami.

Vzporedna niza blokov na Mucharjevi ulici sta umeščena zelo blizu en drugega, tako da se je med njima oblikovala sorazmerno ozka ulica z vedutnimi pogledi na lokalne dominante in Kamniške Alpe v ozadju.

V soseski prebivam s krajšimi prekinitvami od leta 1972. Njen utrip spremljam v različnih življenjskih obdobjih – z vidika otroka, mladostnika, starša z majhnimi otroki in ne nazadnje že dobro desetletje kot arhitektka.

Morda so otroški spomini na življenje v soseski precej idealizirani. Vsekakor so povezani z občutkom brezskrbnosti – velika ploščad med bloki na Bratovševi ploščadi je pomenila svobodo gibanja, druženje s prijatelji, varen prostor za samostojno igro, poligon za učenje kotalkanja in vožnje s kolesom; velik park z grički pa priložnost za sankanje in prve poskuse na smučeh. Torej veliko prostora, ki ga je v blokovskih stanovanjih vedno primanjkovalo.

V gimnazijskih in študentskih letih je soseska postajala vedno bolj prostor za odhajanje in prihajanje, občasno komunikacijo z znanci.

Kot mama z majhnimi otroki sem spoznala, da se je soseska postarala – mladih z družino je bilo malo, prostorov igre, kakšnih sem se spominjala, skoraj ni bilo več. Bratovševa ploščad je postala prazen in pust prostor hitrega prehajanja, prostor med bloki na Glinškovi ploščadi in Mucharjevi ulici pa se je spremenil v divje parkirišče.

Zaradi specifičnosti nekaterih skupnih prostorov soseske (npr. garažni objekt je hkrati tudi javna površina), neurejenega lastništva javnih površin, velikega števila podjetij, ki upravljajo posamezne bloke, in popolne nepovezanosti med njimi, pomanjkanja parkirnih mest, ... prebivalci soseske odprtih javnih površin med bloki ne dojemajo kot svojega dvorišča, kot priložnosti za igro in druženje, ampak kot kompleksen in težko rešljiv problem, veliko skrb in tudi neopredeljeno zgolj v težave je spodbujala nepovezано iskanje rešitev za posamezne probleme nekaterih ter popolno pasivnost in vdanost v usodo večine.

Kljub vsem pomanjkljivostim predstavlja soseska Ruski car enega bolj kakovostnih primerov visoke goste

1

2

3

Sl. 1: Bratovševa ploščad. Kako prebivalci opišejo ploščad med bloki s tremi besedami? Prostrana, prazna, dolgočasna; dobra za rolanje, mirna, veliko možnosti za gibanje (foto Nina Goršič).

Sl. 2: Zapičim palico v tla in nastane prostor za igro ... (foto Blaž Jamšek)

Sl. 3: ... prostor za druženje ... (foto Maruša Borisov)

4

5

6

7

Sl. 4: Osrednji park ali bodoča garažna hiša?

Sl. 5: Kaj si želim na ploščadi (foto Blaž Jamšek)?

Sl. 6: Akcija v parku – garažna razprodaja (foto Blaž Jamšek).

Sl. 7: Prostor za kino med bloki (foto Blaž Jamšek).

zazidave v Sloveniji. Z gledišča arhitekta predstavljajo skupni prostor soseske velik, neizkoriščen potencial – tako glede razvoja skupnih površin znotraj soseske kot v povezovanju z zelenim zaledjem in urbaniimi vasmami v neposredni bližini. Soseska je bila načrtovana kot živ organizem, ki naj bi se razvijal tako navznoter kot navzven.

Prebujanje soseske

Medsosedska pobuda *Akcija v parku* z organizacijo garažne razprodaje v osrednjem parku od leta 2012 prebujajo sosesko iz pasivnosti druženja v skupnih prostorih.

Zavedanje, da imajo prav javne površine in dogajanje na njih moč, da oživijo pozabljene prostore in posameznike povežejo v skupnost, je spodbudilo oblikovanje pobude *Skupaj na ploščadi!*, ki smo jo leta 2013 oblikovali arhitekti in krajinski arhitekti D. Zavišek Hudnik, B. Jamšek, A. Jutraž, Š. Nardoni Kovač, N. Vidrih, M. Klemen – tisti, ki stanujemo v soseski Ruski car, in drugi.

Kritičnost nekaterih, pasivnost ali negativno usmerjenost drugih prebivalcev smo želeli preusmeriti v aktivno sodelovanje pri premisleku, kako bi lahko skupne prostore soseske bolje uporabljali takšne, kot so, zanje skrbeli, jih preoblikovali z začasnimi intervencijami ali jih v prihodnosti ob prenovi načrtovali tako, da bodo bolj ustrezali potrebam, željam, vizijam naše skupnosti.

V okviru projekta *Ploščad – dvorišče, igrišče, srečišče, ...*, ki ga vsebinsko vodi naša pobuda, prostor med bloki na Bratovševi ploščadi v poletnih mesecih z začasnimi intervencijami spreminjamo v prostor aktivnega druženja, srečevanja, povezovanja v kinu med bloki, galeriji na prostem, ob skupnostnem panju, na začasnih igriščih in tržnici, ...

Pobuda za označitev sprehajalne poti *Pot dobrot* med sosesko Ruski car in kmetijami na Ježici, v Savljah in Klečah se je rodila v želji po spodbujanju novih načinov in večje povezanosti med sosesko in kmetijami v zaledju ter prepoznavanju izjemnih možnosti, ki jih imajo prebivalci blokovega naselja zaradi pridelovalcev hrane v neposredni bližini. Povezovanje in medsebojno spoznavanje krepimo z organizacijo tržnih dni v soseski in vodenimi sprehodi do kmetij.

Fizična in vsebinska prenova soseske

Stanovanjska soseska Ruski car šteje dobra štiri desetletja. Poleg vsebinske prenove je potrebna fizična obnova objektov in skupnih prostorov. Druga spodbuda za oblikovanje pobude arhitektov je bila predstavitev načrtov četrtna skupnosti za teh-

nično prenovu objekta garaže in ploščadi med bloki na Bratovševi ploščadi, načrta za umestitev nove garažne hiše v del osrednjega parka in začetek energetskih sanacij fasadnih obojev objektov.

Načrtovanje prenove garaže in ploščadi zgolj s tehničnega, ne pa tudi z vsebinskega in oblikovnega vidika se zdi težko razumljivo in povsem nesprejemljivo. Razlogi za takšno načrtovanje pa so povsem racionalni. Objekt garaže med bloki je zaradi nenehne zamakanja v zelo slabem stanju. Tehnična sanacija pomeni izvedbo vzdrževalnih del: tudi če so le-ta zelo obsežna in so velik finančni zalogaj, ni treba pridobiti gradbenega dovoljenja. Vsakršno drugo oblikovno in programsko spreminjanje omenjenega objekta pa obenem pomeni tudi dokončno ureditev njegovega lastništva in pridobivanje gradbenega dovoljenja s soglasjem lastnikov – vse to se je pripravljavcem tehnične sanacije zdelo težko izvedljivo in časovno zelo oddaljeno.

Vsebinski razvoj soseske bi spodbudila programska prenova pritličja blokov in parterja med njimi. Kljub temu, da so v celotni soseski pritličja namenjena stanovanjem, bi umeščanja mirnih javnih programov spodbudilo povsem drugačno življenje na ulicah.

Tudi umestitev garažne hiše pod del osrednjega parka je težko razumljiv predlog, saj nedvomno obstajajo bolj primerne lokacije na robu soseske. A zopet so razlogi za takšne predloge povsem racionalni: tako kot v mnogih primerih – previsoka cena primerne zemljišča. Najbolj aktualen in akuten izziv za sosesko v tem trenutku je energetska sanacija fasadnih obojev objektov.

Čeprav je soseska pomembno arhitekturo urbanistično delo slovenske moderne arhitekture 20. stoletja, zavedanja o tem med večino prebivalcev in lastnikov stanovanj ni. Prav tako ne med upravniki blokov, ki za prebivalce večinoma vodijo tovrstne projekte prenove.

Ker po naši zakonodaji za vzdrževalna dela na fasadnem ovoju objektov, ki niso spomeniško zaščiteni, ni treba pripraviti dokumentacije, ki bi vsebovala tudi arhitekturni vidik posegov v fasadni ovoj, detajle in neodvisno barvno študijo, je energetska sanacija soseske Ruski car prepuščena ozaveščenosti in prostorski pismenosti posameznih upravnikov in lastnikov stanovanj, ki vodijo upravne odbore blokov. To pa kljub določilom OPN in željam lastnikov po ohranitvi vsaj prvotne barvne zasnove fasade, če ne tudi različnih struktur ometov, vidnega betona ipd., ni preprosto. Lastniki in upravniki blokov se za izvedbo del dogovarjajo z različnimi izvajalci za različne vrste ometov, z različnimi izolacijami, izbirajo barve po lestvicah različnih proizvajalcev, ...

V sedanjih razmerah je nujen, na prvi pogled povsem »socialističen« ukrep – soseska, zasnovana kot urbana celota, potrebuje enotnega upravnika, ki bo skrbel za ohranitev usklajene podobe, urejanje in vzdrževanje vseh blokov in javnih površin med njimi ne glede na prostorsko ozaveščenost in pismenost posameznih lastnikov stanovanj.

Prostor je pomemben del naše kulturne identitete. Vizualna podoba in urejenost mest, sosesk, hiš in stanovanj sta obraz in podoba skupnosti, ki tam živi. Urejeni prostori spodbujajo življenje, druženje, srečevanje v njih. Soseska Ruski car je bila načrtovana za dinamični razvoj – prostor in arhitektura to omogočata.

VIHARNIKI 01:

Dom za odskok – stanovanja za mlade

Projekt Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani

Anja Planišček, Jurij Sadar, Aleš Vodopivec

Mladi v Sloveniji se danes po zaključku šolanja težko osamosvojijo, spopadajo se z iskanjem zaposlitve ter stanovanja. V prvo samostojno stanovanje se dekleta odselijo v starosti 27 let in fantje 30 let, kar Slovenijo uvršča na dno evropske lestvice. Ni torej naključje, da je bil *Dom za odskok – stanovanja za mlade* prvi od VIHARNIKOV, skupnih projektov seminarjev Ljubljanske fakultete za arhitekturo, ki je potekal v študijskem letu 2013/14.

V njem je sodelovalo preko 60 študentov seminarjev doc. Mihe Dešmana, prof. Miloša Florijančiča, prof. Petra Gabrijelčiča, izr. prof. Tadeja Glažarja, prof. Jurija Kobeta, prof. Janeza Koželja, doc. Tomaža Krušca, doc. Jurija Sadarja in prof. dr. Aleša Vodopivca.

Poleg uvodnih predavanj vabljenih strokovnjakov, ki se ukvarjajo s stanovanjsko problematiko (sociologinje prof. dr. Srne Mandić, arhitektov Marka Peterlina, Tadeja Žaucerja in politologa Blaža Habjana), smo organizirali tri skupna srečanja sodelujočih seminarjev, na katerih so študenti predstavili naloge oz. njihov razvoj.

Stanovanjska problematika – stalni problem slovenske družbe

Stanovanja za ekonomsko najšibkejše sloje so aktualna tema arhitekture zadnjih sto let. Vsi potrebujemo streho nad glavo, pa vendar so sodobna stanovanja cenovno dosegljiva le manjšini svetovnega prebivalstva. Stanje pri nas je slabše kot v večini evropskih držav. Cena stanovanj ostaja, kljub krizi, povsem nedostopna za ljudi s povprečnimi mesečnimi dohodki, najemnih stanovanj skoraj ni več, stanovanjski krediti so vse težje dosegljivi. Mladim je nakup stanovanja praktično onemogočen, če jim niso sposobni pomagati sorodniki. Brez dvoma gre za širši socialni problem, ki ga ne more rešiti arhitekturna stroka. Pa vendar nas to ne odvezuje strokovne odgovornosti in dolžnosti, da poskusimo s svojim znanjem prispevati k reševanju vse bolj perečih stanovanjskih stisk.

V preteklosti so znani številni poskusi, kako poceniti stanovanja, od iskanja minimalnih prostorskih zahtev (t. i. eksistenčni minimum), uporabe cenenih materialov, cenejših tehnologij industrijske gradnje do alternativnih oblik bivanja, drugačnih investicijskih shem (stanovanjskih zadrug) ipd. Kako o tem v našem času razmišljajo naši študenti, kažejo izdelane projektne naloge.

Potek projekta

Zaradi lažje primerljivosti študentskih nalog smo izbrali lokacijo – parcelo na Rakovi jelši na območju in v lasti MO Ljubljana. Gre za eno redkih še nepozidanih vrzeli v tkivu stihjsko zgrajenih stanovanjskih hiš in je v prostorskih načrtih namenjena stanovanjski gradnji. Čeprav velja v Ljubljani za slabše stanovanjsko območje, ima Rakova jelša več prednosti: ugodno lokacijo (bližina mestnega središča in hkrati barjanskega zaledja), bližino prometnih omrežij (mestni potniški promet, cestno omrežje) ter umirjenost stanovanjskega okolja. Pomankljiva je predvsem družbena infrastruktura: v naselju je le osnovna šola, ni pa prostorov za druženje, kulturno-umetniške dejavnosti, rekreacijo ter trgovsko-storitvenih dejavnosti. Tudi ulice in parkiranje niso urejeni.

Projekt je bil zastavljen široko in študenti so v njegovem okviru razvijali vrsto idej. V prvi, analitični fazi so raziskovali sociološko-demografske dejavnike, sodobne oblike bivanjskih skupnosti, možnosti različnih ne-lastniških stanovanjskih statusov in finančno-ekonomske dejavnike bivanja. Pri tem se niso opirali le na znane podatke (npr. stanovanjsko anketo iz leta 2005), temveč tudi na lastne raziskave: anketirali so kolege študente, mlade diplomante in že zaposlene, ugotavljali razmerja med njihovim dohodkom in bivanjskimi stroški, finančne zmožnosti, bivanjske navade in želje. Rezultati sicer niso reprezentativni, a kljub temu so oblikovali dobro podlago za razvoj nekaterih nalog.

Študenti so poleg sociološko-demografskih dejavnikov analizirali tudi stroškovne vidike gradnje, stavbne tipologije in možnosti njihovega križanja, inventivne konstrukcije, materiale ter možnosti njihove ponovne oz. drugačne, nekonvencionalne uporabe.

V publikaciji smo študentske naloge razvrstili po temah, ki so se izkristalizirale v drugi, načrtovalski fazi projekta: Alternativne oblike gradnje, Modularnost in različnost, Mobilnost in začasnost, Vse na enem mestu, Odprti sistemi in Majhno stanovanje – velika skupnost. Ne glede na tematsko razvrstitev se vse naloge ukvarjajo s podobnimi vprašanji o razmerju med *skupnim* in *zasebnim* v sodobnem bivanjskem okolju, razmerju med *delom*, *bivanjem* in *sprostivijo* ter vlogi posameznika v oblikovanju bivanjskega prostora. Koliko in katere prostore mladi potrebujejo zase oz. jih lahko delijo s sostanovalci ali sosedi? Katere dobrine, npr. gospodinjstvi aparati, informacijsko-tehnološke naprave, prometna sredstva, lahko souporabljajo? Kako lahko združujejo delo in bivanje na enem mestu, ne da bi bili pri tem omejeni le na digitalno socialno interakcijo in medmrežno sodelovanje? Kako lahko kot mladi posamezniki sodelujejo pri nastajanju in spreminjanju bivanjskega prostora, tako stanovanja kot tudi zunanjih prostorov? Na kakšne načine si prilagodijo bivanjske prostore spreminjajočim se potrebam? *Je stanovanje za mlade* stalna oz. začasna bivanjska postojanka?

Verjetno so ta vprašanja odraz današnjega časa, ki ga ne označuje le ekonomska kriza, temveč splošna kriza družbenih vrednot in bivanjska negotovost posameznika. Ideje skupnosti, sobivanja, sodelovanja in soodločanja, ki so razvidne iz študentskih nalog, niso nove ne v slovenskem ne evropskem okviru. Žal so bile v Sloveniji vse od 1990-ih, ko se je z lastninjenjem družbenih stanovanj delež zasebnih lastniških dvignil na 92 % našega stanovanjskega fonda, pozabljene. Učinkovita stanovanjska politika, ena od temeljnih sestavin socialno-demokratskih politik in države blaginje, je v Sloveniji postavljena na stranski tir. Zato je pomembno, da se na probleme, ki jih vse bolj občutijo mladi in socialno šibkejši, odzivamo vsaj na izobraževalnih ustanovah.

Tetris/Tetris

študent/student: Miha Denša

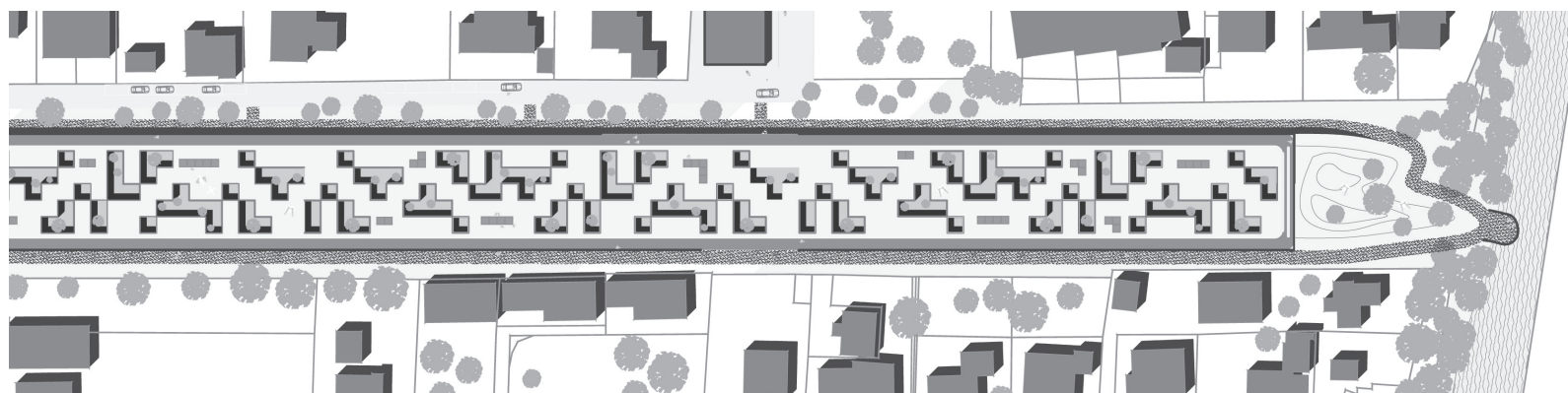
mentorji/supervisors: izr. prof. Tadej Glažar, asis. Vid de Gleria, teh. sod. Nina Majoranca

Stanovanja se sestavljajo po principu igrice Tetris in so oblikovana kot modularni sestav bivanjskih prostorov in atrijev. Glavni element zasnove stanovanj so lesene panelne stene, ki se razširijo in podaljšajo v velike omare. Razporejene so v prečni in vzdolžni smeri. Stanovanjaimajo prilagodljiv bivanjski prostor in atrije, preko katerih dobijo dnevno svetlobo in možnost pogledov v različne smeri. Atriji so zamišljeni kot podaljšek notranjega prostora, nekateri so zasebni, drugi pa skupni dveh oz. trem stanovanjem.

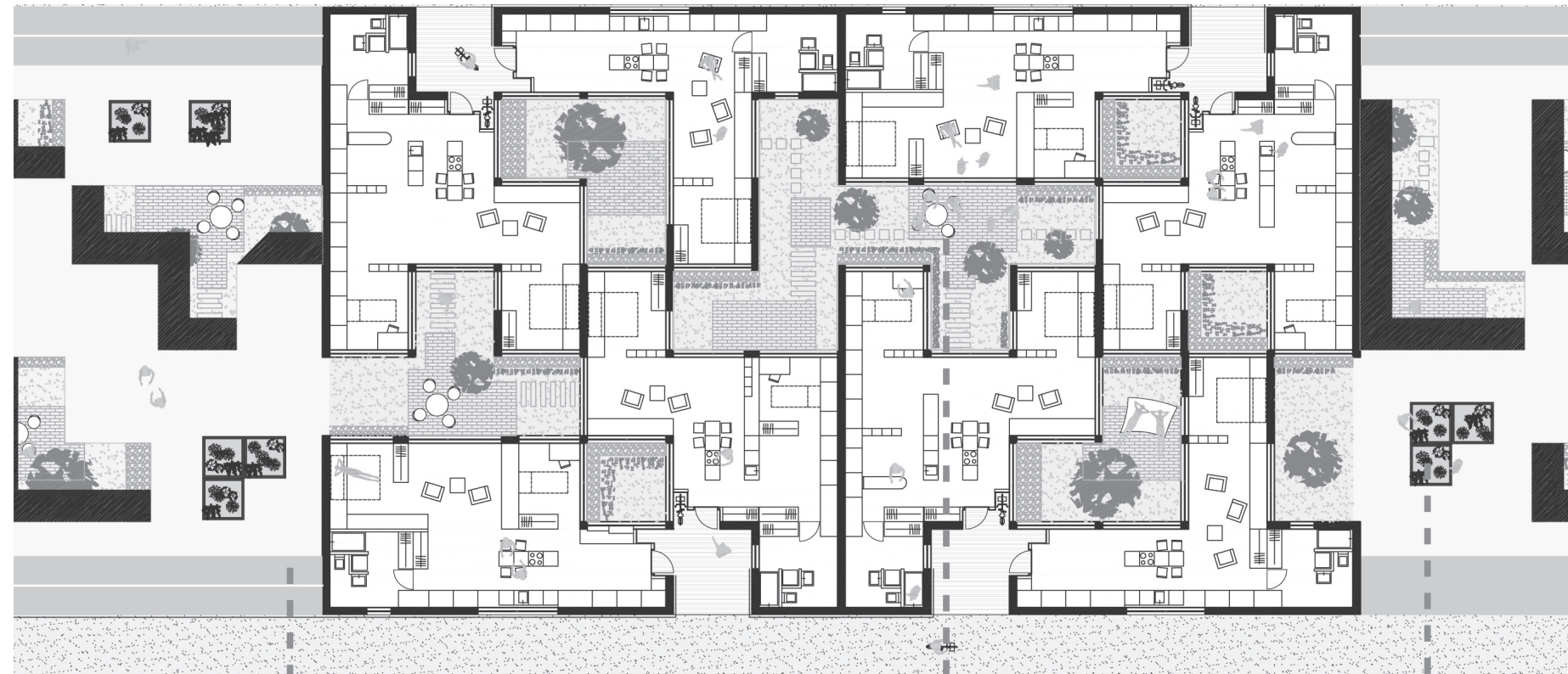
Flats are constructed on the principle of the game Tetris and are formed like a modular construction of living spaces and atriums. The main elements of the flats are wooden panel walls that spread and extend into big wardrobes. They are set in the transversal and the longitudinal direction.

The flats have an adjustable living space and atriums that are the source of daylight and offer a possibility of views in several directions. Atriums are meant to be extensions of the inside – some are private, while others are shared between two or three flats.

urbanistična zasnova/urban plan

tloris pritličja/ground floor plan

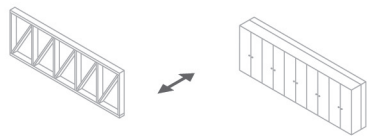
tekaška steza

vhodna loža

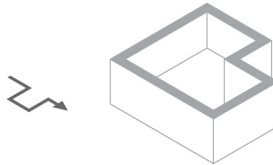
skupni atrij

samooskrbni vrtički

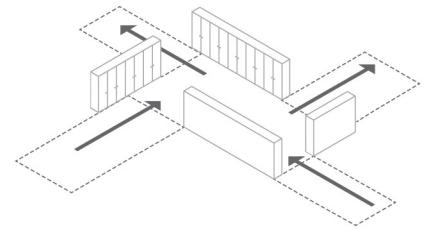
koncept/concept

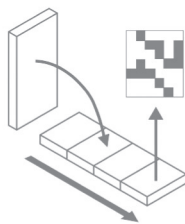
horizontalni blok/horizontal block

skupni atrij/communal atrium

cikel uporabnika/user's cycle

Skupnost
Kompaktnost
stroški
fasada
dostopnost
Prehodnost

Skupnost
Vizualna povezanost
Zunanji prostor
Prostor druženja

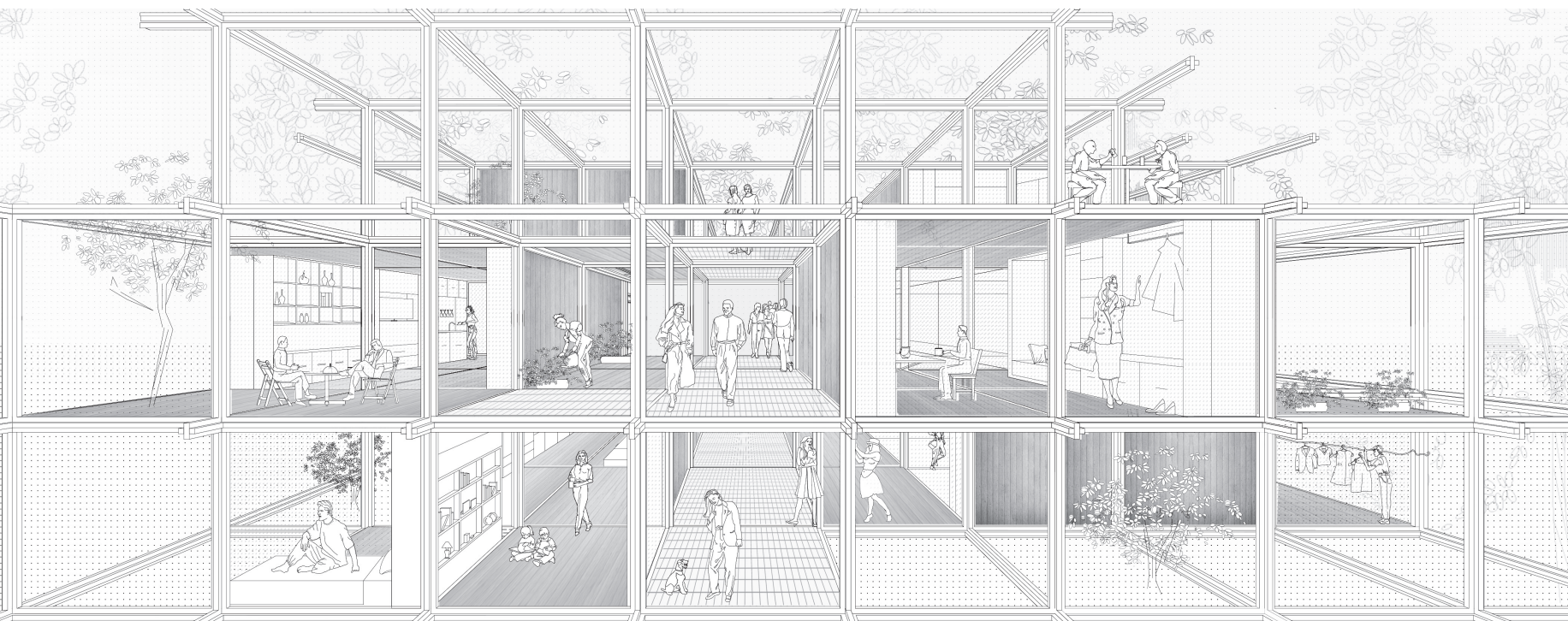

Stanovanjski hibrid

Konstruktivni element

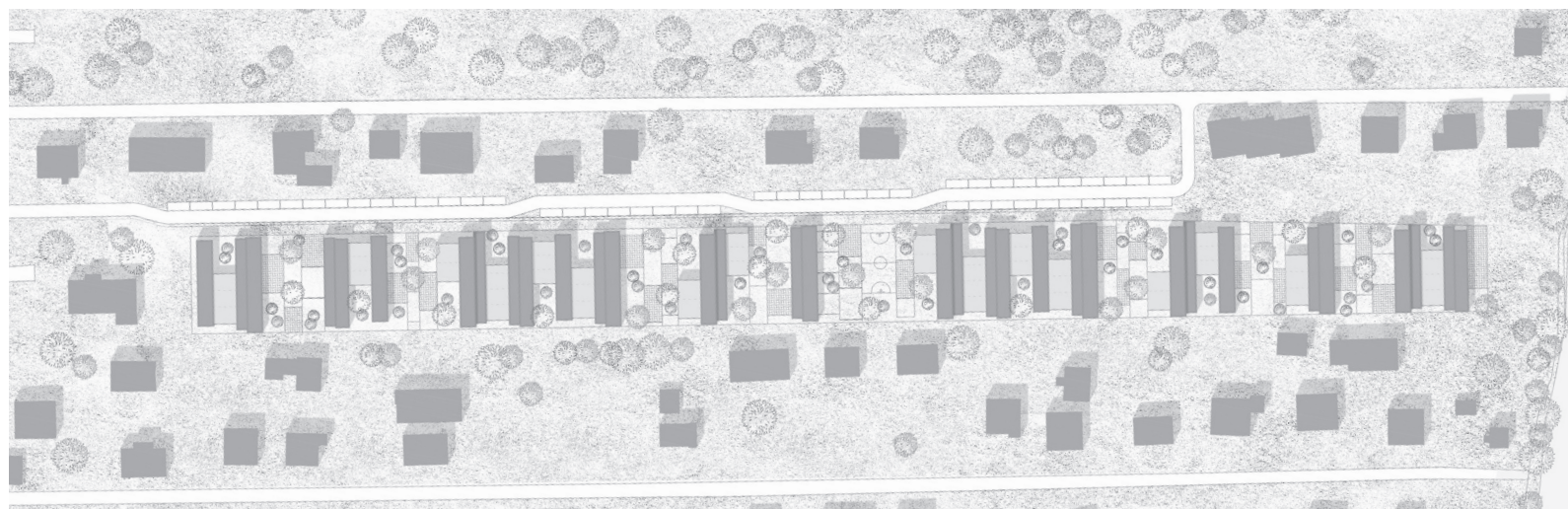
Mreža/Network

študenta/students: Tjaša Plavec in Matic Škarabot
mentorji/supervisors: izr. prof. Jurij Sadar, asis. Ana Kreč, teh. sod. Denis Rovar

Trinadstropna mreža v rastru 3,2 x 3,2 m pokrije tretjino tlorisne površine parcele. Parcele so razporejene tako, da imajo stanovanja vedno optimalno osvetljenost in si med seboj ne zastirajo pogledov. V maksimalni poselitvi je po zaključku vseh štirih faz gradnje na mreži 92 stanovanj. Najemnik lahko izbira med dvema: 40 m² z zimskim vrtom velikosti 20 m², večji pa ima še enako velik poletni vrt. Fasada stanovanja je sestavljena iz fiksnih lesenih in pomičnih steklenih panelov, ki se lahko odpirajo na letni vrt na severni in zimski vrt na južni strani. S tem si lahko posameznik poveča kvadraturu in se po stanovanju seli z letnim časom. Spalnica, kopalnica, kuhinja in dnevni prostor so vgrajeni v premične stene, ki se na vodilih premikajo po stanovanju. Bivalne prostore izpostavlja bolj osonečenemu delu pozimi, oz. jih umika pred vročino poleti.

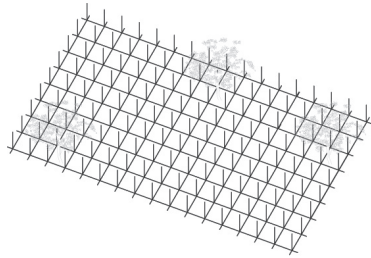
A three-storey grid in the dimensions of 3.2 x 3.2 m covers a third of the plot area. The plots are laid out so that flats always have optimum lighting and unobstructed views. In the maximum occupancy, after the completion of all four construction phases, there are 92 flats on the grid. The tenant has a choice of two flat sizes: both have a 40 m² basic unit with a 20 m² conservatory, the bigger apartment also has a summer garden of the same size. Facade of the flat is made of fixed wooden and movable glass panels that can open to a summer garden on the northern side of the flat or onto the conservatory on the southern side. This allows individuals to expand the square footage and move around the apartment according to the season. Bedroom, bathroom, kitchen and a living room are built into movable walls that move around the flat on cradles: living spaces are thus exposed to the sunnier side in winter, and hidden from the heat in summer.

urbanistična zasnova/urban plan

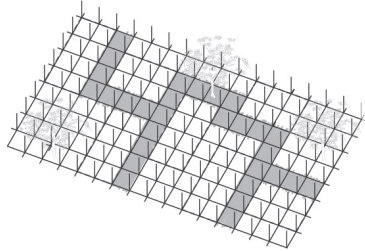

koncept/concept

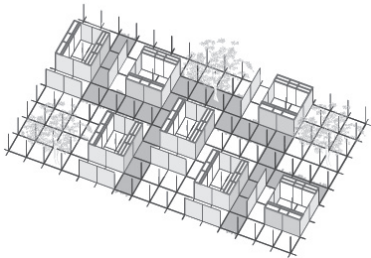
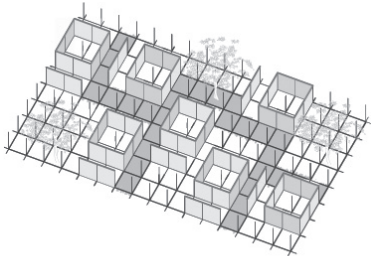
Trinadstropna mreža, vpeta v naravo

Stanovanje na mreži

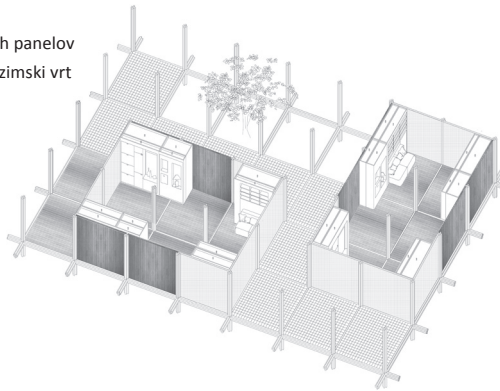
Fiksni leseni in pomični stekleni paneli, ki oblikujejo stanovanje

tipične stanovanjske enote/typical housing units

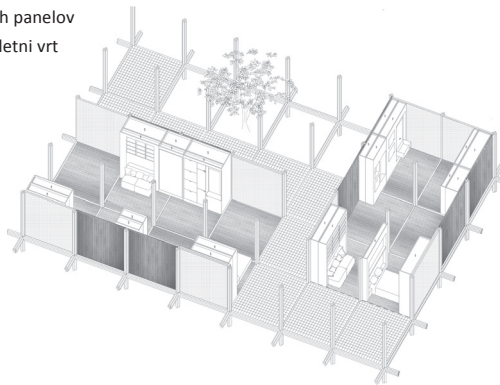
Zimska situacija

odpiranje steklenih panelov
razširitev enote v zimski vrt

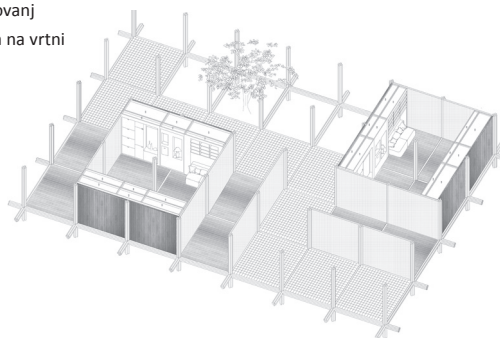
Poletna situacija

odpiranje steklenih panelov
razširitev enote v letni vrt

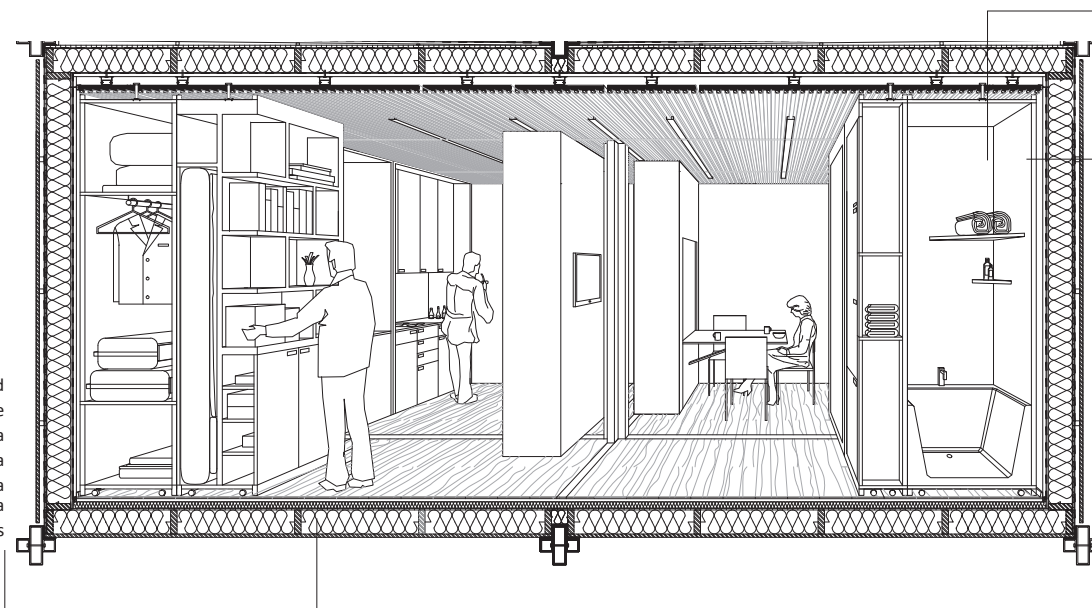
Mobilnost

dve velikosti stanovanj
delitev stanovanja na vrtni
in bivanjski del

prerez/section

ladijski pod
mavčne plošče
zvočna izolacija
OSB plošča
toplotna
izolacija
les

podhodna rešetka
hidroizolacija
OSB plošča
naklonska podkonstrukcija
paropropustna ovira
OSB plošča
toplotna izolacija
parna ovira
OSB plošča
viseč strop

les
zračni sloj
veterna zapora
OSB plošča
toplotna izolacija
OSB plošča
parna ovira
stenska obloga

Hiša za mlade/*The youth house*

študent/*student*: Luis Pinto Leite

mentorji/*supervisors*: prof. dr. Aleš Vodopivec, doc. mag. Anja Planišček, asis. Gašper Medvešek, teh. sod. Benjamin Hafner

Hiša za mlade je generičen koncept in ni vezan na lokacijo. Koncept preigrava idejo konvencionalne hiše, sestavljene iz ločenih prostorov, ki jih preko dneva ne uporabljamo stalno, a prispevajo k višjim vzdrževalnim stroškom.

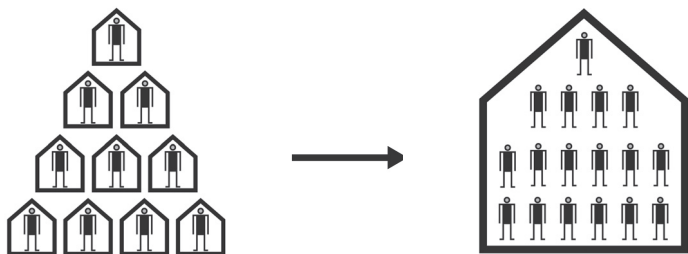
Ideja hiše za mlade je velik odprt prostor brez delitev. Ustvarjajo ga trije ključni elementi: talna plošča, jedra in niše. Vsak prebivalec ima svojo nišo, bivanjski kubus, v katerem so prostor za spanje, delovna miza in shramba. Bivanjski kubus je premičen in lahko ga prosto premikamo po notranjem ali zunanjem prostoru. V jedru so stopnice, prostori za higieno in kuhanje. V stavbi so razni skupni prostori za stanovalce z različnimi življenjskimi navadami.

Rešitev ne predlaga le minimalnega bivanjskega prostora, temveč ponuja zanimivo socialno izkušnjo, zagotavlja veliko prostorov za sprostitev, delo in študij – drugačen in dostopen način življenja, s poudarkom na človeški bližini in rekreaciji.

The Youth House is a generic concept and is not site-specific. It challenges the idea of a conventional house, which consists of partitioned spaces that are not constantly used during the day and thus adding-up to extra costs.

The idea is to have an open space, free of partitions. There are three key elements which create an alternative environment: a platform, core and slots. Each inhabitant possesses an individual slot – a living-box, which provides sleeping space, a desk and storage. It is mobile and can be moved around the platform or outside. Vertical communications, hygiene and cooking facilities are set in the core. There are different communal areas in the building, allowing for diverse lifestyles and needs. The solution seeks to provide not only minimal requirements for living, but offers a social experience which grants space for leisure, relaxation, work and study. An alternative and affordable way to live, amplifying human proximity and recreation.

koncept/concept

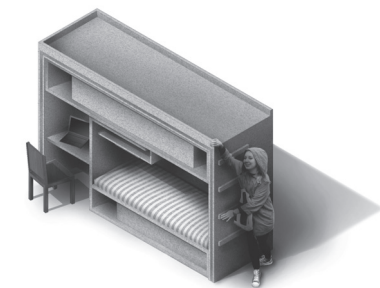

The typical conventional house consists of:

- living room
- bedroom
- bathroom
- kitchen
- storage

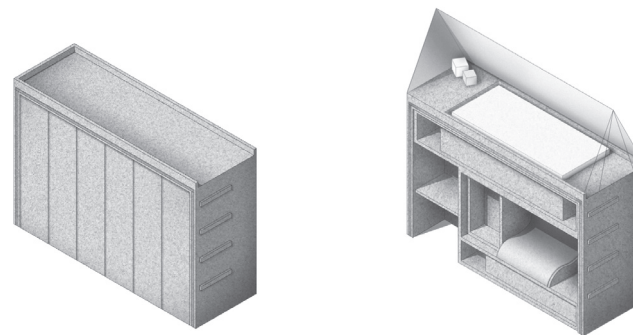
These add up to extra costs (installations, unused spaces)

Alternative housing shared spaces
costs are reduced
(less installations, unused spaces)

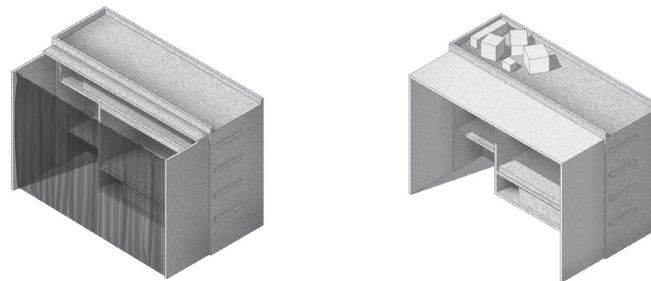
A vital piece of the building is a slot. In terms of economy these individual livingboxes are easily assembled by its owner with prefabricated recycled parts. The structure is light, ecological. It offers different living modes.

Another form of dwelling/sleeping is within the 'nets' on the upper floor. Its main purpose is to provide a more comfortable sleep with increased privacy. Nets are partitioned with recycled materials.

Closed-mode

Every slot can close and guard the interior. For inhabitants who need extra space below.

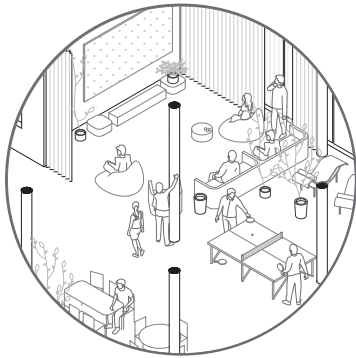

Sleeping-mode

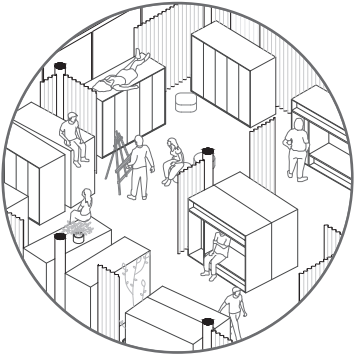
Daily use configuration.

Three interior panels can be extended to create a more intimate and private space.

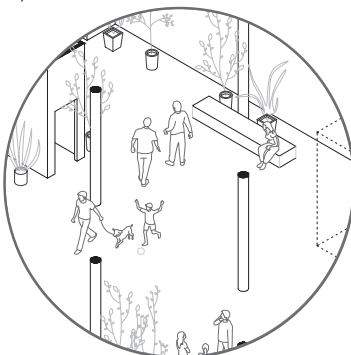
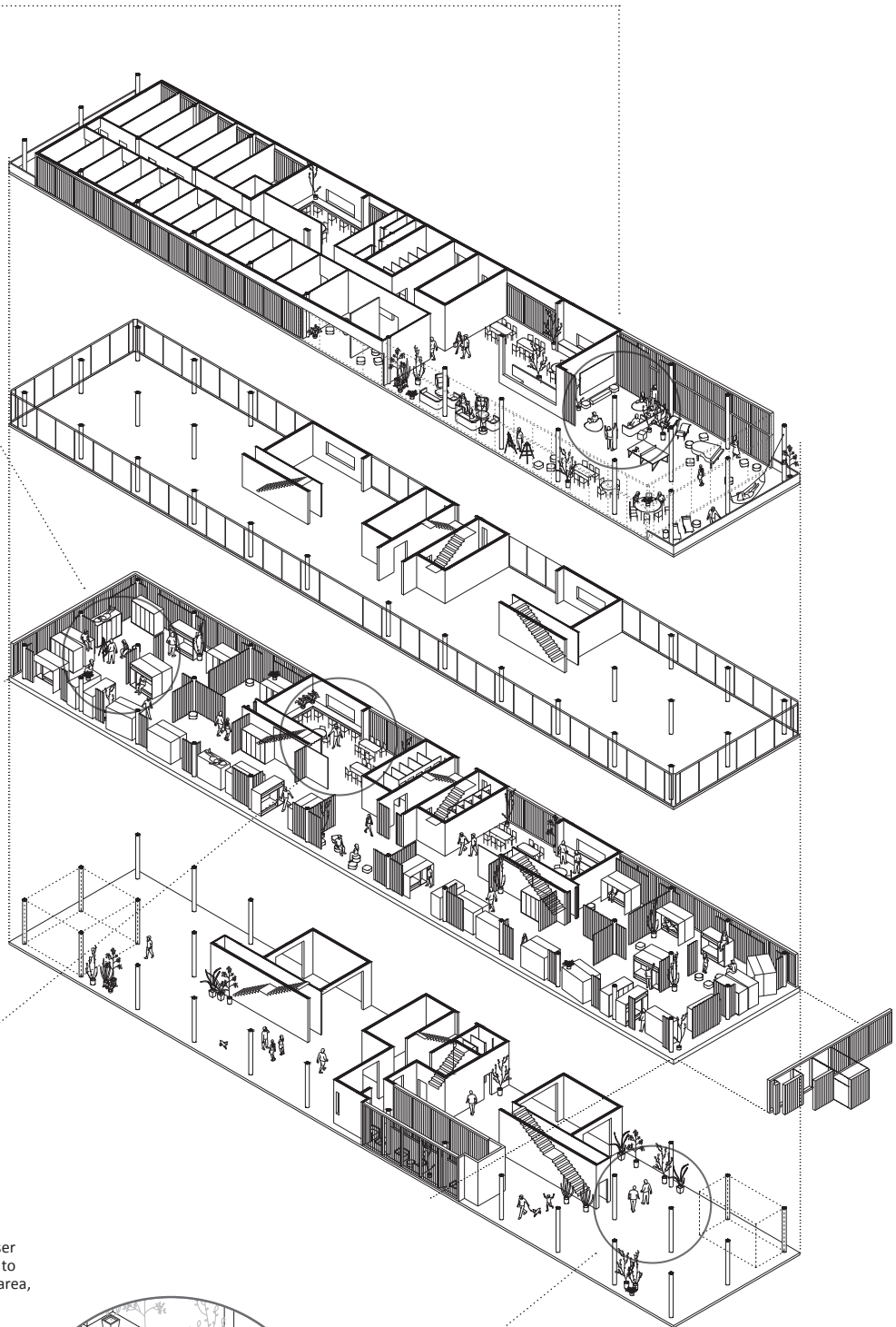
The large common area on the upper floor is a place of leisure and social interaction. It may hold various equipments such as sofas, pool table, table tennis, grand piano, projector, furniture. It is also adequate to hold special events with larger gatherings of people.

Here the slots are dispersed as one wishes. The objective is to create the intimate space with alcoves, openings and other configurations. The black curtains allow for light to be controlled. They also serve as area dividers and flow control.

On each floor a considerable area is reserved for peaceful time. Its purpose is to allow the user to study, read a book or just relax. Symmetrical to the area is the kitchen combined with a dining area, which can also function as a hang-out space.

Elevated building offers the possibility of creating a semi-private space for recreation, shops, services, garden, gatherings.

Mladost na stopnicah/*Youth on the stairs*

študentki/*students*: Kristina Breznik in Špela Hafner

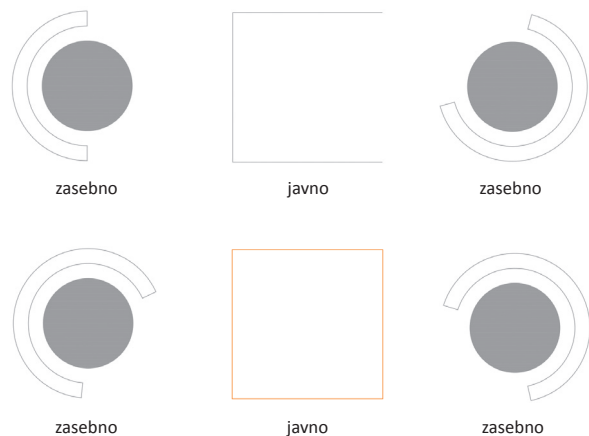
mentorji/*supervisors*: prof. Miloš Florijančič, doc. Mitja Zorc, asis. Mina Hiršman, asis. Ami Kadribašić, teh. sod. Ambrož Bartol, teh. sod. David Klobčar, teh. sod. Tomaž Mlinarič

Glavni cilj projekta je ustvarjanje ambientov, ki spodbujajo socialne stike in omogočajo, da prostori zaživijo. Le-ti nastanejo kot razširjeni atriji med dvema vzporednima linijama stavb. V stavbah sta dva tipa stanovanj: manjše študentsko in večje družinsko. Z različnimi globlinami in zamikanjem enot se tvorijo razgibani objekti, ki omogočajo razširitve vmesnega prostora in nastanek atrijev za druženje. Skupni prostori v pritličju prehajajo preko širokih poti v atrij, stanovanja pa se z njim fizično povežejo preko stopnic. Le-te presežejo funkcijo prehajanja, postanejo popestritev in element druženja. Z dogajanjem v skupnem prostoru so povezani tudi prostori stanovanj, in sicer preko velikih, vizualno poudarjenih oken na fasadah vzdolž atrija.

The main objective of the project is to create environments that stimulate social contact and allow the spaces to come to life. These environments are created as extended atriums between two parallel lines of buildings. There are two types of flats: a smaller, student, one and a family-size one. Using different depths and staggering of units, dynamic buildings are created. They enable widening of the space between them and the creation of atriums as social spaces. The communal rooms on the ground floor open onto atriums from across wide paths, while residential units are linked to atriums with stairs. Stairs are thus no longer simply a point of transit, but become an element of diversification and socialising. Residential units are also linked to the events in the communal area, through large, visually striking windows on the façades along the atriums.

koncept/concept

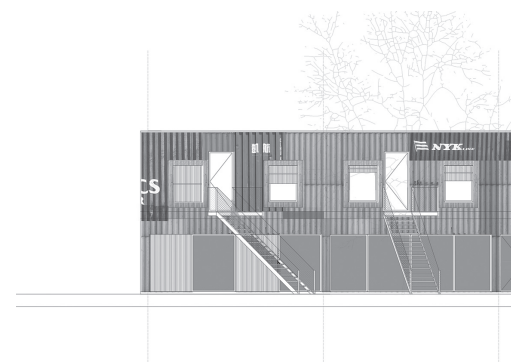
Osnovni element jasno nakazuje zasebni in javni del. Tako se ustvarjajo ambient, ki spodbujajo socialne stike.

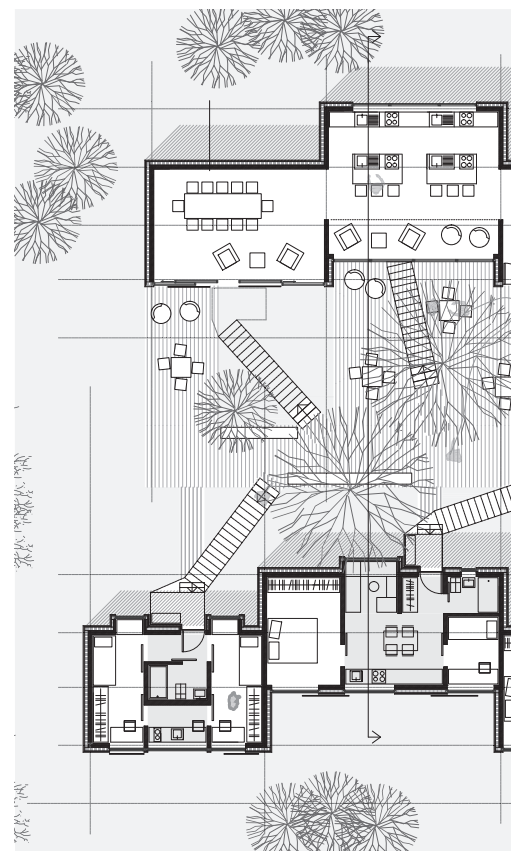
Prehajanje iz poljavnega v javni prostor in obratno

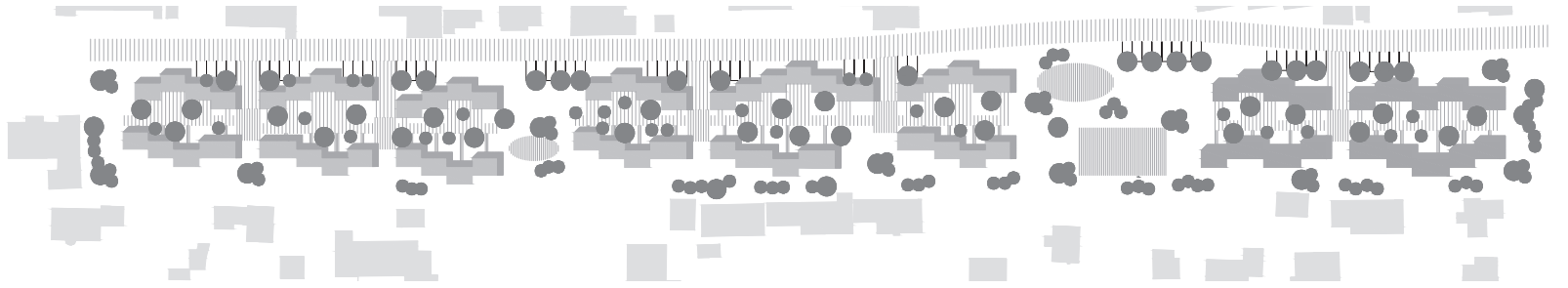

fasada/elevation

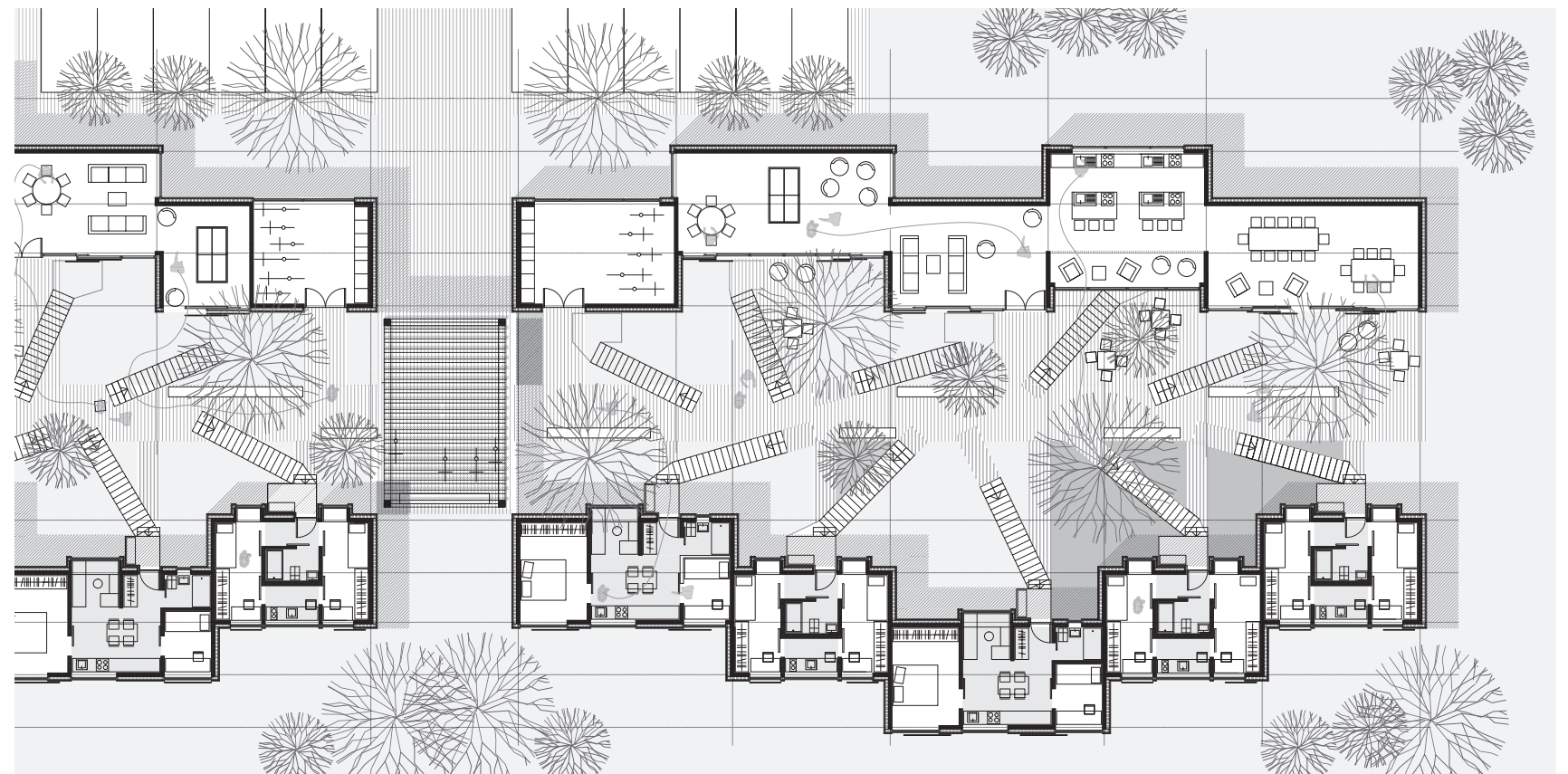
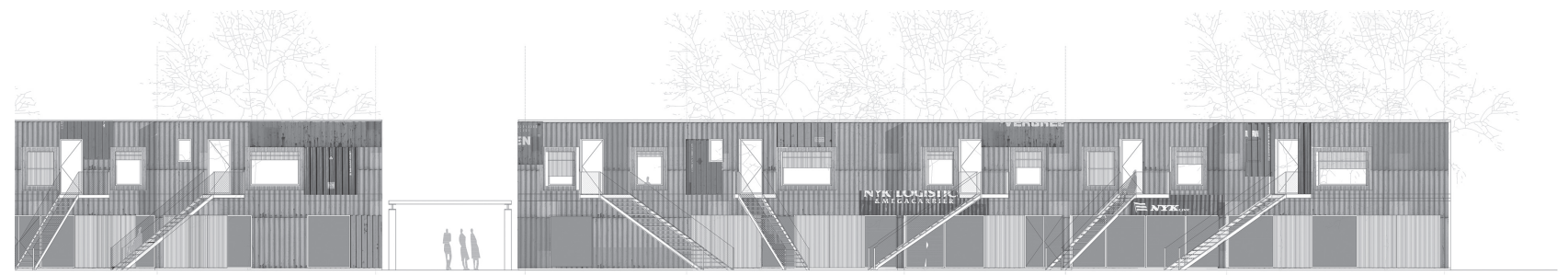

prečni prerez/cross section

urbanistična zasnova/urban plan

Kontejner/Container

študenta/students: Matic Čerin in Rok Žurbi

mentorji/supervisors: prof. dr. Aleš Vodopivec, doc. mag. Anja Planišček, asis. Gašper Medvešek, teh. sod. Benjamin Hafner

V Evropi se soočamo z velikim presežkom praznih transportnih kontejnerjev, ki jih cenovno ni smotno pošiljati nazaj na izvorno lokacijo. Prazni kontejnerji se kopičijo v pristaniščih in postajajo ekološki problem. Zato njihova preobrazba v bivalne enote je možna rešitev. Ključne prednosti kontejnerske arhitekture so izjemna vzdržljivost in odpornost na vremenske vplive, nizka cena (900–1500 eur/kontejner), velika fleksibilnost in možnost zlaganja.

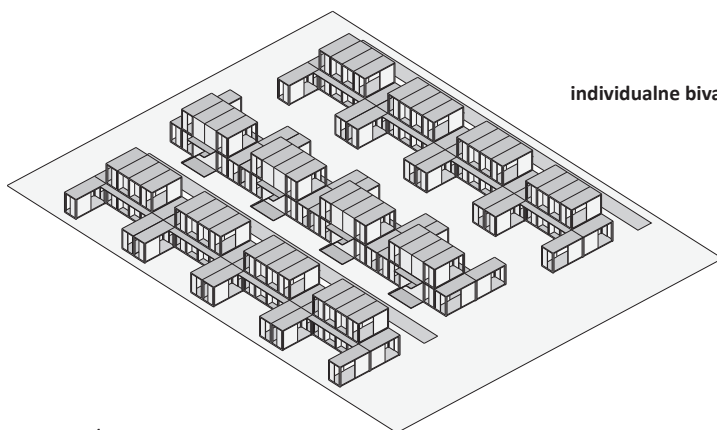
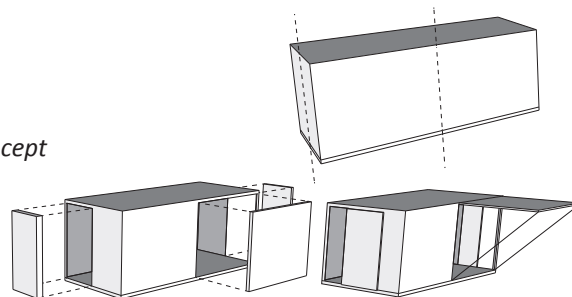
Naloga predlaga dva tipa stanovanjskih stavb iz kontejnerjev: klasično individualno bivalno enoto, v kateri so vse vsebine zasebne ter t.i. stanovanjsko skupnost, v kateri stanovalcu pripada zasebna bivalna celica za spanje in delo, vse ostale prostore (kopalnico, kuhinjo, pralnico in dnevni prostor) pa si deli z ostalimi. Na ta način se oblikuje skupnost in spodbuja sobivanje.

In Europe we're faced with a huge surplus of empty shipping containers that cannot be sent back cost-effectively. Empty containers pile up in ports and turn into an ecological problem. Therefore their transformation into living units provides a possible solution to the problem. The key advantages of container architecture are extreme durability and resistance to weather, low cost (a container is 900–1500 €), high flexibility and the possibility of stacking.

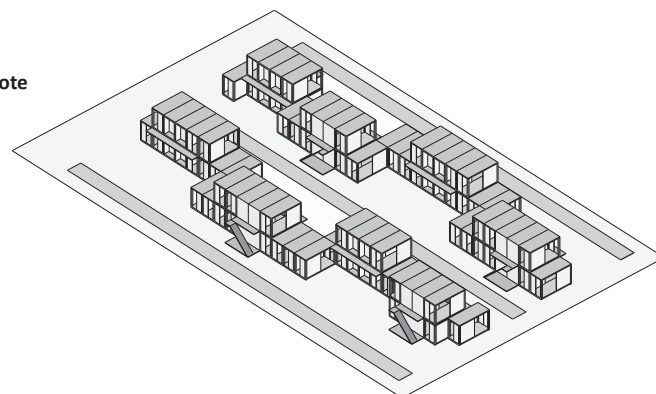
The project presents two housing types of containers: a classical individual housing unit where all the content is private. The other type is a housing community in which a resident is provided with a private housing cell for sleep and work, but shares all other rooms – bathroom, kitchen, laundry and living room – with others. This method forms a community and encourages cohabitation.

različne tipologije/different typologies

koncept/concept

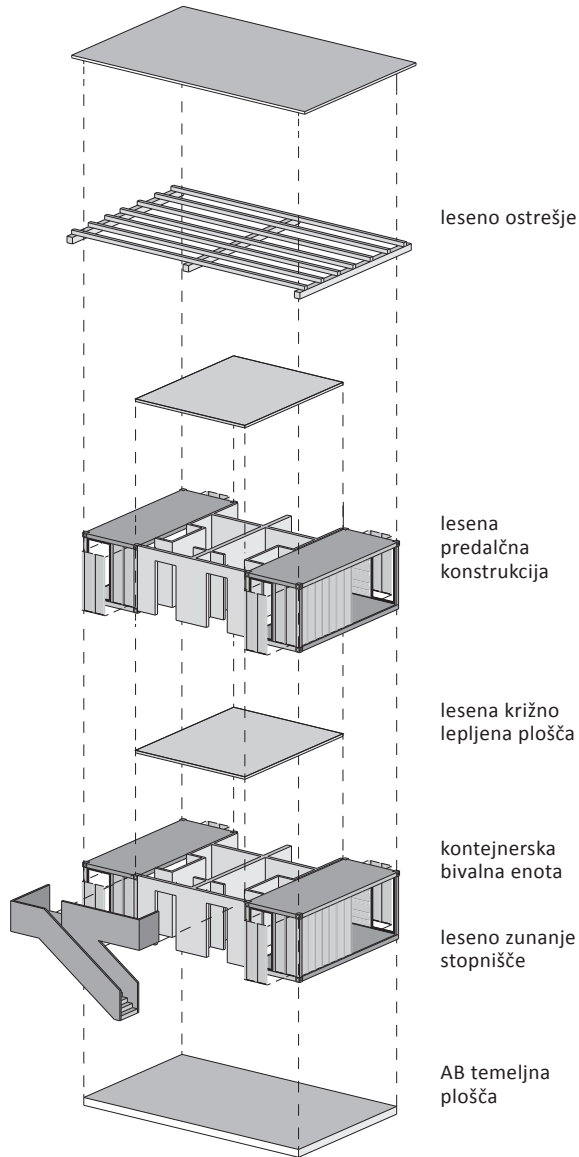
individualne bivalne enote

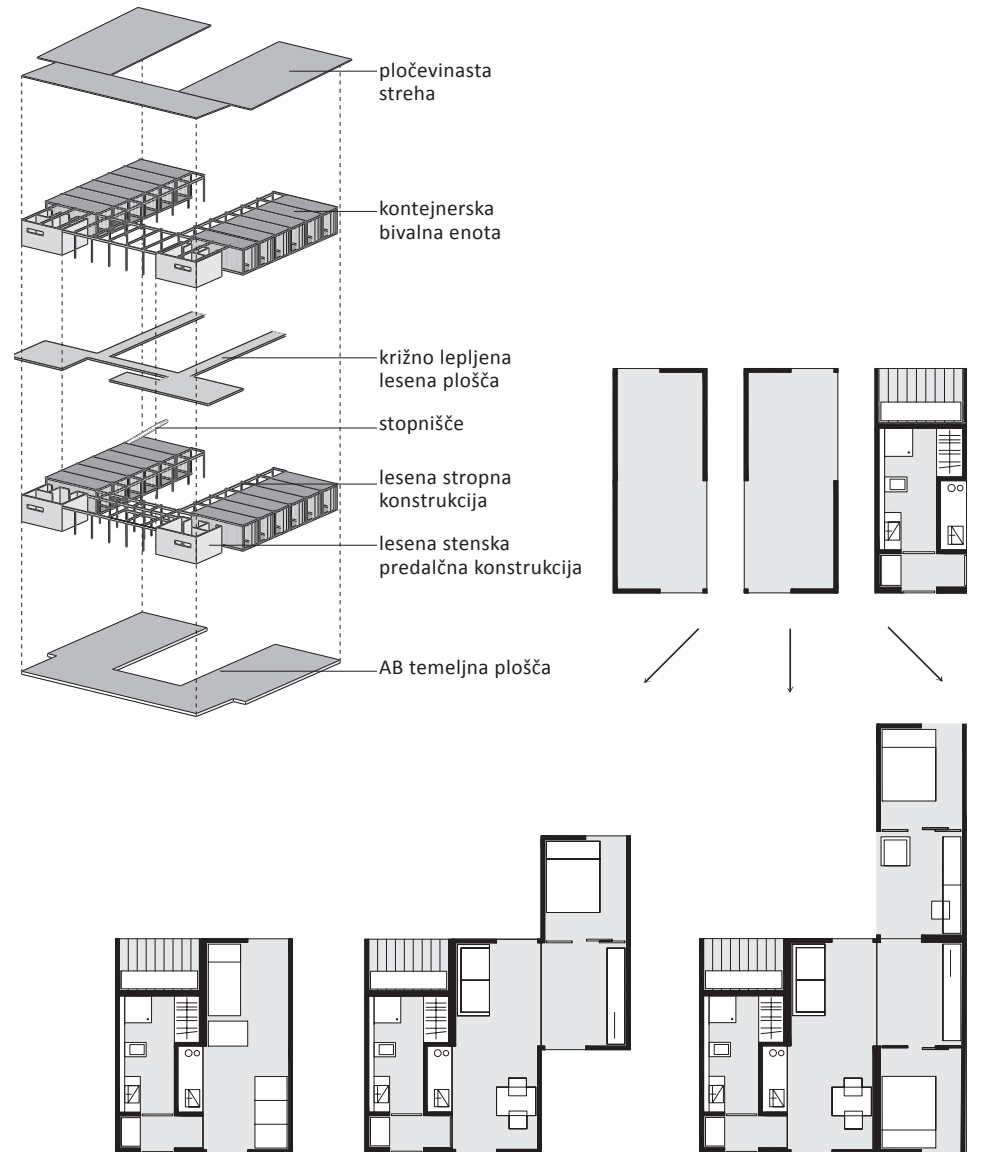
urbanistična zasnova/urban plan

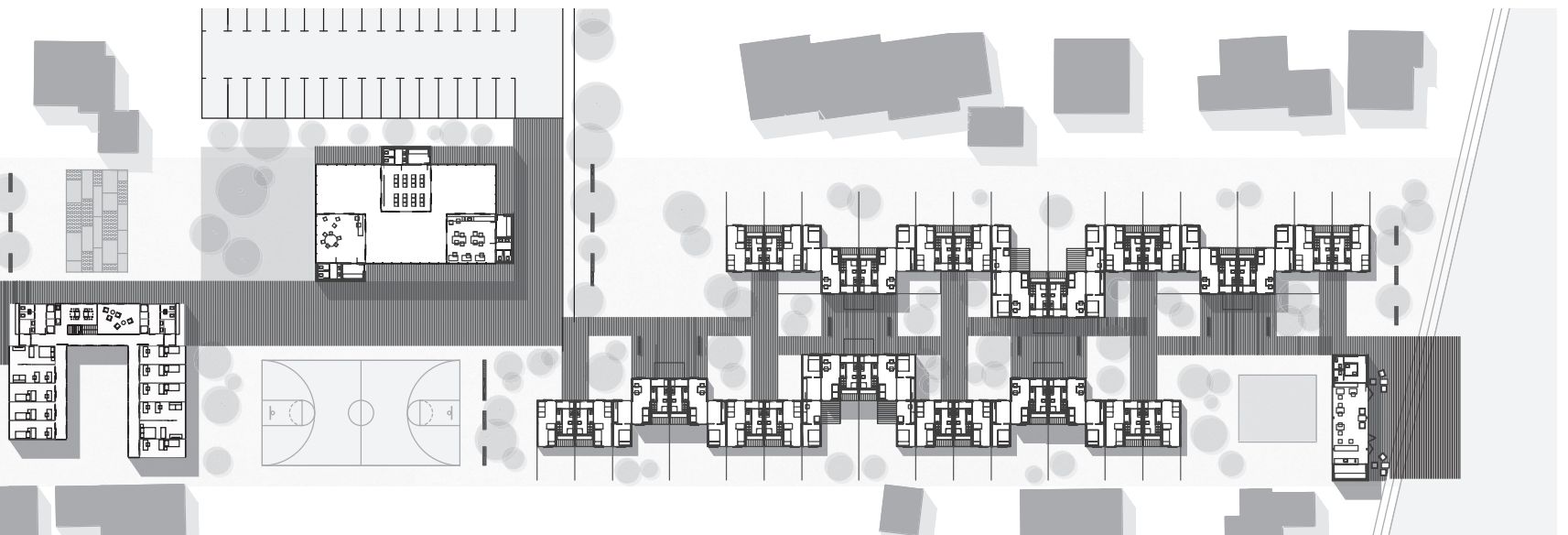
individualna bivanjska enota/individual housing unit

bivanjska skupnost/individual housing unit

tipične individualne stanovanjske enote/individual housing unit

Meščanska stanovanjska arhitektura v Ljubljani 1870–1914 (pozni historizem in secesija)

Marija Režek Kambič

Povzetek

Hitra rast mest in naraščanje mestnega prebivalstva, spremembe v demografski in socialni strukturi, kulturni preporod in razvoj znanosti zaznamujejo drugo polovico 19. stoletja, povezano z razvojem industrije in kapitalističnega gospodarstva. Pojavi se cela vrsta novih stavbnih tipov, ki so vplivali na podobo mestnih ulic in trgov. Med najpomembnejšimi so večstanovanjske hiše. V novih gospodarskih razmerah mestno zemljišče postane zelo dragoceno, gradnja večstanovanjskih hiš pa izjemno donosen posel. Te predstavljajo, poleg vil, največjo tipološko novost v stanovanjski arhitekturi 19. stoletja. Stanovanja, namenjena eni družini, so poslej omejena na posamezno nadstropje, površina se zato bistveno skrči, število stanovanjskih prostorov pa zmanjša.

Za ljubljansko arhitekturo do 1. svetovne vojne na splošno velja, da se je razvijala na osnovi historične tradicije. Secesijska arhitektura se je začela uveljavljati sorazmerno pozno, šele v začetku 20. stoletja in še tedaj težko in počasi. Stilne novosti so prodrle le v ozek krog bogatejšega ljubljanskega meščanstva, ki je v obdobju gradbene konjunktore pri gradnji svojih hiš poskušal stopiti v korak s časom.

Ključne besede

meščanska stanovanjska arhitektura, večstanovanjska najemniška hiša in vila, historizem, secesija, Ljubljana, druga polovica 19. stoletja

Sl. 1: Cankarjevo nabrežje (v ozadju stolnica) po velikonočnem potresu 1895, ki je močno poškodoval obrežje Ljublanice. Vir: Slovenska kronika 19. stoletja, 1884–99, str. 230.

Sl. 2: Načrt mesta Ljubljana 1883?, arhitekt: Alexander Zhuber v. Okrog. Vir: Arhiv Republike Slovenije (no 5/110).

Sl. 3: Načrt mesta Ljubljana, začetek 20. stoletja, arhitekt Ciril Metod Koch. Vir: Arhiv Republike Slovenije (no 5/109).

Sl. 4: Miklošičev park je zagotovo eden najlepših secesijskih ambientov v Ljubljani. Urejen in pozidan po načrtih arhitekta Maks Fabianija iz leta 1900 je edinstven primer arhitektonsko celostno načrtovanega trga, obzidanega s secesijskimi hišami, v Sloveniji. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 5: Stavbni niz večstanovanjskih hiš med Vrtačo in Erjavčevo cesto je v zahodnem delu Prešernove ceste pozidala Kranjska stavbna družba d. d. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 6: Stavbni red za vojvodino Kranjsko od 25. oktobra 1875. Naslovnica in 51. člen stavbnega reda, ki se nanaša na oblikovanje fasade. Vir: Stavbni red za vojvodino Kranjsko od 25. oktobra 1875, Ljubljana 1876.

Sl. 7: Zemljevid Ljubljane z označenimi objekti, ki jih je gradila Kranjska stavbna družba d. d. Naslovnica Zbornika Kranjske stavbne družbe d. d. za obdobje 1873–98. Vir: Denkschrift über die Thätigkeit der Krainischen Baugesellschaft während des ersten Viertel-Jahrhundertes ihres Bestandes 1873 – 1898, Ljubljana 1898.

Nove družbene, politične in gospodarske razmere

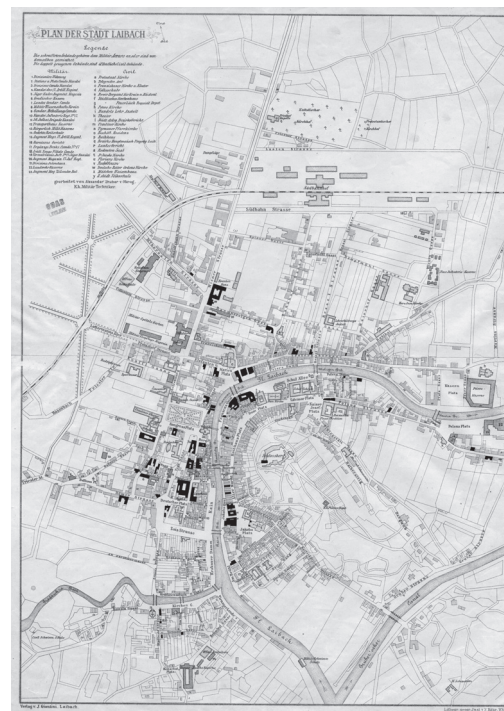
Predvsem druga polovica 19. stoletja je čas velikih sprememb. Zaznamovali so ga hitra rast mest in naraščanje mestnega prebivalstva, spremembe v demografski in socialni strukturi prebivalstva, kulturni in znanstveni preporod. Vse to je bilo povezano z razvojem industrije in kapitalističnega gospodarstva. Mesta so se spremenila bolj kot v kateremkoli obdobju poprej, ne samo prostorsko in organizacijsko, pač pa tudi v zahtevah prebivalcev in iniciativi načrtovalcev. Nosilec mestnega in arhitekturnega razvoja je postal meščan, ki je s svojimi življenjskimi navadami, kulturnimi modeli in mentaliteto odločilno sooblikoval razvoj stavbnih in stanovanjskih zamisli.

Ljubljana je v tem času prevzela vlogo slovenskega političnega in kulturnega središča. V gospodarstvu se je začel na trgu pojavljati domači kapital. Ustanovljeni so bili razni denarni zavodi, kot najpomembnejši Kranjska hranilnica (že 1829), Mestna hranilnica Ljubljanska (1882), pozneje tudi Ljubljanska kreditna banka. Te ustanove so skrbele za drobno mestno gospodarstvo in mestne komunalne zadeve. Za mestni razvoj je bila v tem času pomembna izgradnja mestnega vodovoda in elektrarne.

Velika prelomnica v razvoju Ljubljane je katastrofalni potres leta 1895. Takoj po njem se je začela intenzivna obnova in mesto je v naslednjih petnajstih letih temeljito spremenilo svojo podobo. Številne nove gradnje so ponujale obilne možnosti secesijskemu umetniškemu izrazu. Ljubljana se je začela iz provincialnega središča z malo mero mestnih atributov razvijati v moderno narodno prestolnico.

Stanovanjska arhitektura druge polovice 19. stoletja

V 18. stoletju so bile stanovanjske hiše v mestih povečini organizirane vertikalno. Vsako nadstropje je bilo nečemu namenjeno. Pritličja trgovskih in obrtniških hiš trgovinam ali obrtnim delavnicam, nadstropja stanovanjem, podstrešja prostorom za služinčad. Bogatejše meščanske hiše so imele na fasadi jasno oblikovan t. i. piano nobile, nadstropje, namenjeno

2

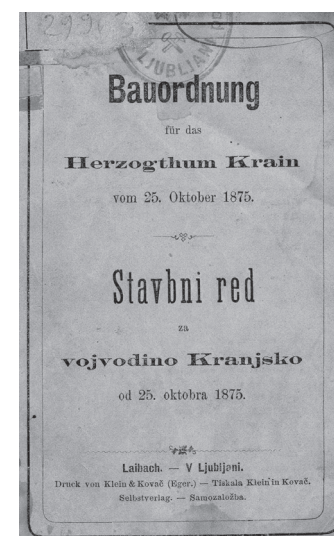
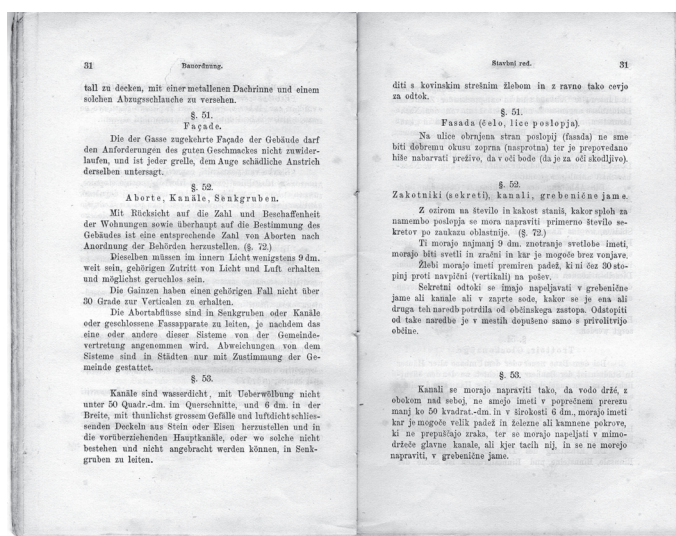
3

reprezentančnim prostorom družine. Razvoj industrijske družbe v 19. stoletju je povzročil tako spremembe v urbanistični strukturi mest kot tudi v raznolikosti stanovanjske tipologije. Medtem so bili bivalni in delovni prostori v predindustrijskem času združeni pod eno streho, so se zdaj popolnoma ločili. Največjo tipološko novost v arhitekturi 19. stoletja predstavlja prehod od individualne k gradnji večstanovanjskih hiš. V novih gospodarskih razmerah, ki so nastopile v drugi polovici 19. stoletja, je mestno zemljišče postalo zelo dragoceno, zidanje najemniških stanovanjskih hiš pa izjemno donosen posel. Večstanovanjska najemniška hiša, zidana v strnjem uličnem nizu in z dvoriščem v notranjščini parcele, je tako najpogostejši tip stanovanjske stavbe tega obdobja. Enodružinska hiša se gradi ali kot bogata meščanska vila ali kot skromnejša delavska predmestna hiša. Oba osnovna tipa, večstanovanjska in enodružinska hiša, sta v 19. stoletju razvila več različic, prilagojenih za potrebe različnih socialnih slojev ter značilnostim mestnega prostora.

Gradbeni razvoj Ljubljane je v tem obdobju urejal *Stavbni red za vojvodino Kranjsko* iz leta 1875. Gre za prvi zakonski dokument, ki je sistematično urejal gradbene zadeve na celotnem ozemlju Kranjske. Predpisoval je dokumentacijo za gradnjo ter osnovne tehnične in higienske normative, na primer debelino zidov, višino stanovanjskih prostorov, višino tal, velikost svetlobnih površin in drugo. Določila glede oblikovanja so bila zelo splošna, omejena bolj ali manj le na fasado, na primer da ne sme biti pobarvana preživo in oblikovana v nasprotju z dobrim okusom. Skrb za izvajanje določil je bila poverjena mestnemu stavbnemu uradu.

V zadnji četrtini 19. stoletja je gradnja stanovanjske arhitekture prešla večinoma v roke stavbnih in gradbenih mojstrov. Le redko je zahtevnejši zasebni investitor poveril izdelavo načrtov arhitektu.

Sl. 8, 9: Stavbni niz večstanovanjskih hiš med Vrtačo in Erjavčevo cesto je v zahodnem delu Prešernove ceste pozidala Kranjska stavbna družba d. d. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 10: Pogačnikova hiša, Ciril Metod Koch, 1902. Nad glavnim vhomod Pogačnikove hiše umeščeni relief sedeče ženske figure je povzet po fasadi Delavskega doma Adolfa Ritter von Infelda, objavljeni v reviji Der Architekt, torej je Koch revijo poznal. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 11: Slovenski trg, načrt: 1899, izvedba: 1899–1902 (trg), 1906 (obzidava). Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 12, 13: Zadruga gospodarska banka arhitekta Ivana Vurnika, 1921–22, je nedvomno ena najznamenitih ljubljanskih hiš, ki z bogato okrašeno in živobarvno fasado izstopa iz svojega urbanističnega konteksta. Hiša je eden najlepših primerov t. i. narodnega sloga v mestu. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 14, 15, 16: Večstanovanjska najemniška hiša dvojček, Prešernova 5–7, Gustav Gerlach, 1893. Načrt večstanovanjske najemniške hiše, zgrajene v strnjem zasidalnem sistemu s stanovanji v vseh etažah. Izvajalec: Kranjska stavbna družba. Investitor: Albert Samassa. Vir: ZAL, Reg. I. sv. XVI/2, f. 1138.

Sl. 17: Večstanovanjska najemniška hiša dvojček, Prešernova 9–11, Viljem, 1891. Izvajalec: Kranjska stavbna družba. Investitor: Hugo Leskovic. Vir: ZAL, Reg. I. sv. XVI/2, f. 1138.

Sl. 18, 19, 20, 21: Bambergova hiša, Miklošičeva cesta 16, Maks Fabiani, 1906–07. Večstanovanjska najemniška hiša s poslovnim pritličjem. Vir: ZAL, Reg. I, XVI/2, f. 1527, št. 21745.

Sl. 22: Hribarjeva hiša, Tavčarjeva 2, Maks Fabiani, 1902. Večstanovanjske hiše v strnjem zasidalnem sistemu z javnim pritličjem se od hiš, namenjenih le bivanju, razlikujejo predvsem v oblikovanju pritličja. Obcestni pas je namenjen javnim trgovskim in poslovnim lokalom, dvorišni pa servisnim prostorom in skladiščem. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 23: Krisperjeva hiša, Miklošičeva 20, Maks Fabiani, 1900. Fabiani na lastnikovo željo stavbo oblikuje v lahkotnem secesijskem slogu. Krisperjeva hiša je edino Fabianijevo delo v Ljubljani, kjer uporabi tipične stilizirane secesijske in rastlinske motive. Stilizirani vegetabilni motivi ograje in stenske poslikave so bistveni del oblikovanja stopnišča. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 24: Fotografija hiše iz 60-ih let 20. stoletja. Stopnišče s secesijsko vegetabilno poslikavo.

Med tradicijo in moderno

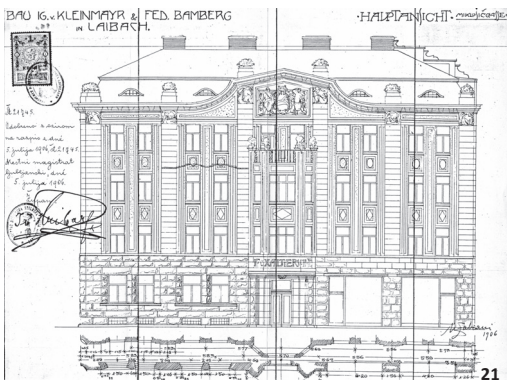
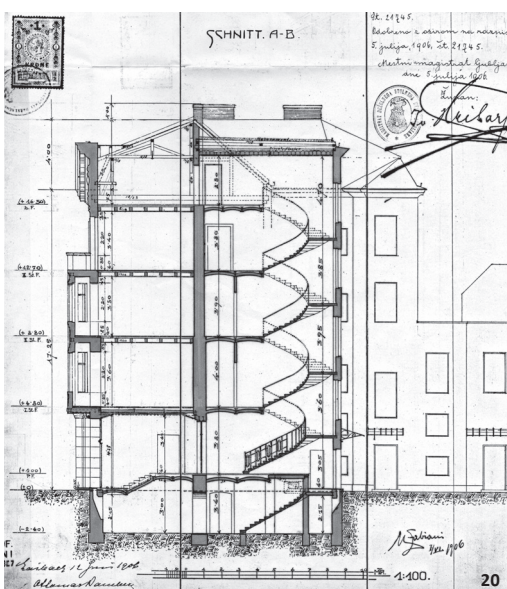
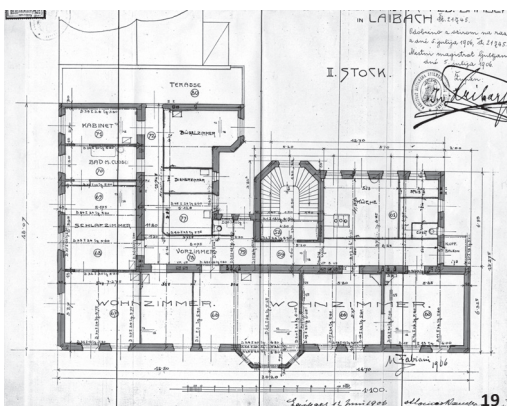
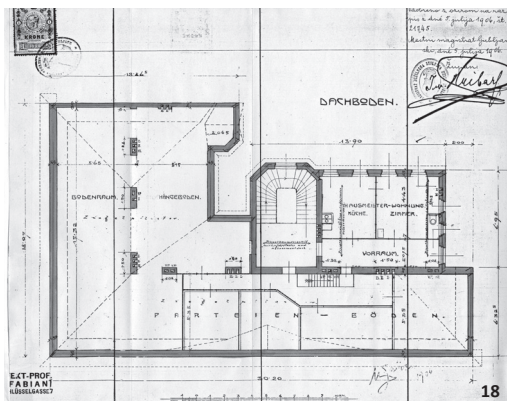
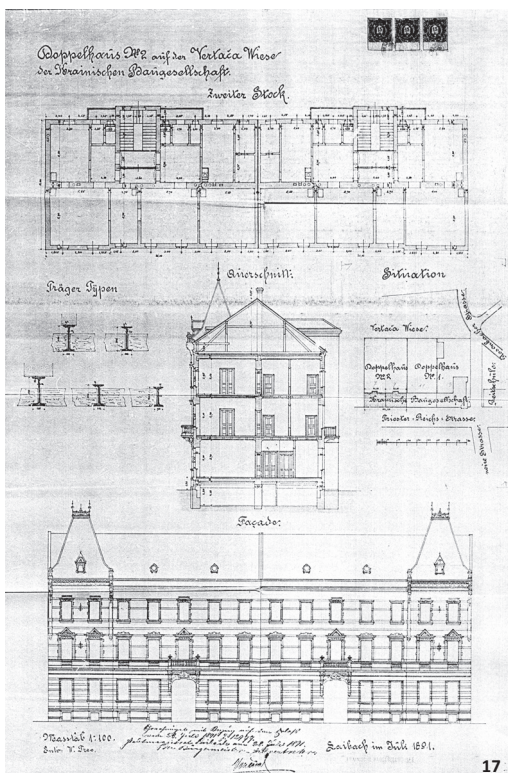
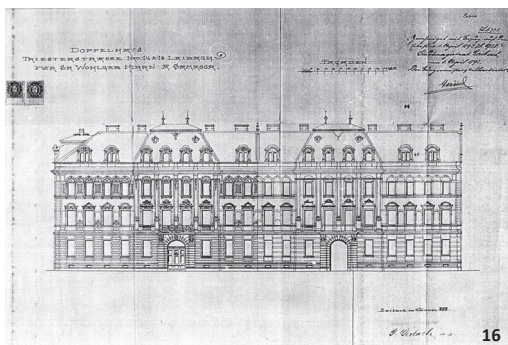
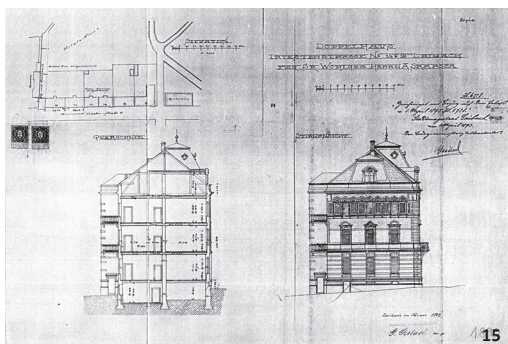
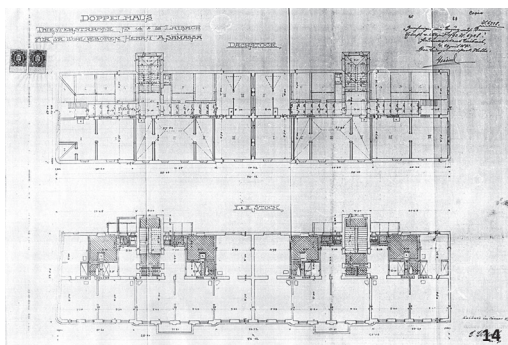
Podobno kot drugod v monarhiji, so tudi v ljubljanski arhitekturi na koncu 19. stoletja prevladovali historični slogi. Skoraj vsa pomembna javna poslopja so bila zgrajena v neorenesančnem slogu. Meščanstvo si je po utrditvi svojega ekonomskega položaja prizadevalo s historičnimi arhitektonskimi oblikami tudi navzven zagotoviti priznanje in status. Sistematična pozidava zahodnega dela Ljubljane je sledila dunajski modi, natančneje arhitekturi Dunajskega ringa. Način gradnje je postajal vedno bolj razgiban in slikovit, s poudarkom na zunanjem videzu, fasade s plastiko in arhitekturnimi prvini pa vse bolj bogato okrašene. Pomembno vlogo pri širjenju historičnih slogov je imela leta 1873 ustanovljena Kranjska stavbinska družba d. d., ki je v 70-ih letih 19. stoletja prva v Ljubljani začela graditi večstanovanjske hiše – bloke na svojih zemljiščih zahodno od današnje Slovenske ceste. Zgrajena je bila nova mestna četrt, ki se je od starejših močno razlikovala in že tedaj veljala za reprezentativni predel Ljubljane. Karejsko pozidavo je odlikovala uniformirana, a razgibana in slikovito obdelana arhitektura, ki je uokvirjala lepo urejene in bogato ozelenjene široke ulice.

Secesijska arhitektura se je v Ljubljani začela uveljavljati sorazmerno pozno, šele v začetku 20. stoletja in še tedaj težko in počasi. Novi slog se je zlasti v arhitekturi razvijal pod vplivom dunajske različice art nouveauja, secesije, ki je poudarjala predvsem racionalne geometrijske oblike. Za uveljavitev novega sloga je bila pomembna tudi nacionalna pripadnost investitorjev in finančnega kapitala. V popotresni obnovi, osredotočeni pretežno na severni del mesta,

je bil že v veliki meri udeležen slovenski kapital, kar se je odražalo tudi v arhitekturnem okusu. Secesija, ki je zaznamovala ta del mesta, ni bila samo izraz moderne dobe, pač pa tudi slog, v katerem se je prvič bolj jasno pokazala želja po oblikovanju slovenskega nacionalnega sloga. Podobno kot v drugih ne-germanskih deželah monarhije je tudi slovenska umetnost na prelomu 19. in 20. stoletja ter začetku 20. stoletja v želji po kulturni neodvisnosti iskala navdih v ljudski umetnosti in narodni motiviki. Nove slogovne prvine so v ljubljansko stavbarstvo uvajali predvsem tuji arhitekti, pogosto pa tudi domači ter stavbeniki, ki so tuje vzore povzemali iz umetnostnih revij, opremljenih s fotografijami, načrti in risbami.

Večstanovanjska najemniška hiša

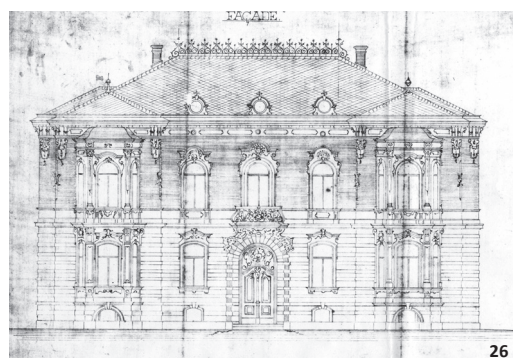
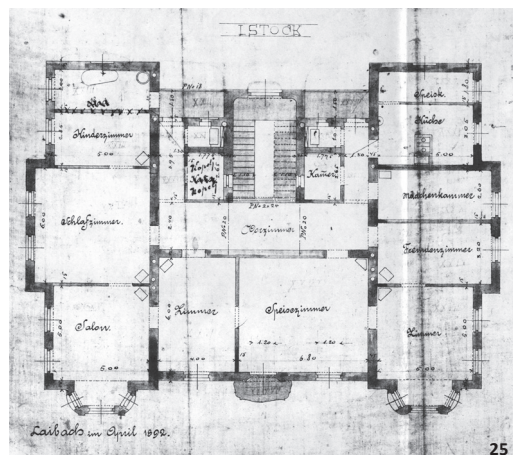
Večstanovanjska najemniška hiše je v obravnavanem času postala popolnoma nova arhitekturna naloga. Medtem ko je v 18. stoletju arhitekt ali stavbenik gradil hišo za znanega lastnika, v skladu z njegovimi potrebami in željami, je v drugi polovici 19. stoletja postavljen pred nalogo, da gradi hišo za neznanega lastnika. Izhajati je moral iz splošnih potreb tedanjega meščana, graditi tipsko stanovanje za novodobnega meščana, ki ni bil nujno tudi uporabnik. Že omenjeno vertikalno organizacijo stanovanjskih prostorov v 18. stoletju je zamenjala horizontalna. Stanovanja so bila posledje omejena na posamezna nadstropja, namenjena eni družini. Stanovanjska površina se je bistveno skrčila, število stanovanjskih prostorov pa zmanjšalo, kar povzroči velike spremembe v načinu bivanja.

Razvoj kolektivne stanovanjske hiše je vplival tudi na oblikovanje ulic in trgov oz. urbane forme, saj se tipška arhitektura in horizontalna organizacija stanovanjskih površin odražata na fasadah večstanovanjskih hiš. Bogato okrašena ulična fasada tipične večstanovanjske hiše 19. stoletja je bila razdeljena na več horizontalnih fasadnih pasov s poudarjenim vhodnim delom, medtem ko so bile dvoriščne fasade oblikovane veliko bolj funkcionalno, brez okrasja. Večstanovanjske hiše v strnjemem zazidalnem sistemu z javnim pritličjem se od hiš, namenjenih le bivanju, razlikujejo predvsem v oblikovanju pritličja. Obcestni pas je bil namenjen javnim trgovskim in poslovnim lokalom, dvoriščni pa servisnim prostorom in skladiščem.

Ulični in dvoriščni prostor sta tako pri historični kot tudi pri secesijski hiši dva različna svetova: prvi je namenjen reprezentančnim, drugi pomožnim funkcijam. Ta delitev se odraža tudi v tlorisu stanovanj, ki so orientirana in na ulico in na dvorišče. Vzdolž ulice so nanizani bivalni družinski prostori (salon, dnevni prostor, jedilnica, sobe), na dvoriščni strani pa pomožni stanovanjski prostori (kuhinja, shramba, kopalnica, stranišče itd.). Stanovanja niso bila pretrano razkošna. Največja so imela pet krožno povezanih bivalnih prostorov.

Sl. 25, 26: Vila, Resljeva 15, 1894. Načrt enonadstropne dvostanovanjske vile na samostojni, z ograjo obdani parceli z oblikovanim vrtom. Investitorja: Helene Suyer, dr. Albin Suyer. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 27: Vila, Veselova 15, 1907. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 28: Vila, Šubičeva 10, zgrajena 1909 po načrtih R. Smielowskega iz leta 1907. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 29, 30: Večstanovanjska hiša, Beethovnova 9, Gustav Tönnies, 1911. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 31, 32: Stopniščna okna, zastekljena z vitraži in raznobarnim dekorativnim steklom v secesijskih hišah. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 33: Krisperjeva hiša, Miklošičeva 20, Maks Fabiani, 1900. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 34: Hribarjeva hiša, Tavčarjeva 2, Maks Fabiani, 1902. Stopnišče z rekonstruirano šablonsko poslikavo. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 35: Regallijeva hiša, Miklošičeva 18, Franc Berneker, 1906. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 36: Pirčeva hiša, Faleschini & Schuppler, 1906. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 37: Večstanovanjska hiša, Beethovnova 9, Gustav Tönnies, 1911. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 38: Secesijsko oblikovana svetila v stopniščih in vežah. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 39, 40: Jedkane šipe v vratih stopnišč s floralnimi motivi ter tradicionalnimi, povzetimi iz historičnega besednjaka. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 41, 42: Ploščice na podestih stopnišča. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Vila

Druga pomembna tipološka novost v stanovanjski arhitekturi konec 19. stoletja je stanovanjska vila. Gre za prosto stoječo hišo na samostojni parceli, obdano z velikim, parkovno urejenim vrtom, prvotno namenjen eni družini. Od predhodnic, rezidenc bogatih meščanov in plemstva, je meščanska vila 19. stoletja podedovala predvsem neposreden stik z naravo in socialno konotacijo. Poleg enodružinskih vil so gradili tudi dvo- in večstanovanjske vile, ki so imele stanovanjske prostore organizirane horizontalno v dveh nivojih tako, da se tloris stanovanja ni bistveno razlikoval od tistega v strnjeno zidanih večstanovanjskih hišah mestnega središča.

Osnovna pravila zazidave četrti je predpisoval stavbeni red. Ta je določal, da je treba nove stavbe postaviti na sredino parcele, enako daleč od sosednjih parcel in umakniti najmanj 5 m od ceste. Pred hišami je bil predvrt, ki je moral biti od ceste ločen z ograjo z največ 80 cm visokim zidanim podstavkom in transparentnim zgornjim delom. Tako je bila dosežena enakomerna zazidava ob ulicah ter homogena ureditev uličnega obrobja.

Večina vil, tudi tistih, zgrajenih v najbolj reprezentativnem delu mesta na obrobju Tivolija, je dvostanovanjskih in se v tlorsu in organizaciji stanovanjskih prostorov ne razlikujejo od večstanovanjskih hiš v strnjemem nizu. Stanovanja so organizirana horizontalno, v vsakem nadstropju po eno. Reprezentančni bivalni prostori so obrnjeni na ulico, z vrtom pa stanovanja povezuje stopnišče.

Oblikovanje

Hiše in vile so bile kakovostno grajene, oblikovanje celostno zastavljeno in izvedeno na visokem arhitekturnem nivoju. Tako kot se je ljubljanska arhitektura do 1. svetovne vojne razvijala po ustaljenih slogovnih

vzorcih italijanske in nemške neorenesanse, ponekod tudi neobaroka, je tudi pri izbiri oblikovanja stanovanjske arhitekture prevladovala motivika, povzeta iz historičnega besednjaka. Med historičnimi dekorativnimi oblikami se že pred koncem 19. stoletja začnejo pojavljati tudi posamezni secesijski okraski, npr. v geometričnem ornamentalnem slogu ravnih linij, pravokotnikov in kvadratov po vzoru dunajske secesije, stilizirani rastlinski in cvetni motivi, vegetabilne oblike ..., vendar prej izjemoma kot po pravilu. Novosti so se uveljavljale počasi, brez večjega zagona. Za naše okolje je značilno, da je pri izbiri oblikovanja običajno prevladala starejša stilna forma.

Velika pozornost pa ni veljala le oblikovanju fasad, ampak tudi notranjščine. Oprema notranjih skupnih prostorov je bila celostno oblikovana. Pri tem so uporabljali secesijske prvine, ki pa so se velikokrat mešale s poznohistoričnimi. Izdelali so jih ali domači mojstri ali pa je šlo za tipske izdelke, kupljene na trgu. V ljubljanskih hišah je bilo najti veliko izdelkov, ki so nastali v Avstriji, predvsem na Dunaju in v Gradcu. V celostno podobo notranjščin so pogosto vključevali slikarski in kiparski okras. Gradbene družbe so verjetno posedovale kataloge s slikarskimi vzorci oz. šablonami in drugimi tipskimi okrasnimi elementi. Stopniščna okna, obrnjena na dvorišče, so bila običajno zastekljena z raznobarnimi dekorativnimi stekli ali jedkanimi šipami. Značilnost predvsem za vhodne veže in stopnišča je dekorativna šablonska poslikava ali štukaturni in kiparski okras. Običajni tlak notranjih nebivalnih površin je raznobarni teraco ali dekorativne ploščice, v stanovanjih pa leseni parket v vzorcu ribje kosti. Secesijski slog se je v interierju odražal tudi pri oblikovanju stavbnega pohištva (vrata s podboji, vrata, kljuke, ...), izboru svetil, likovnem okrasu, oblikovanju kovanih ograj ipd.

43

44

45

46

47

48

49

Sl. 43, 44, 45, 46: Balkonske ograje. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 47, 48: Vhodna vrata s secesijskimi prvini. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Sl. 49: Odkrite secesijske poslikave v vili. Vir: Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.

Bivanje v meščanskih večstanovanjskih hišah danes

Meščanska stanovanjska arhitektura je danes še vedno aktualna in omogoča visoko kakovost bivanja. Seveda pa sodoben način življenja zahteva določene posodobitve pred več kot sto leti načrtovanih stanovanjskih hiš, npr. vzpostavitev centralnega ogrevanja ali hlajenja. Poleg tega je potrebno zadostiti tudi številnim tehničnim zakonsko predpisanim standardom, npr. dostop za funkcionalno ovirane osebe, energetske izboljšave, požarna in potresna varnost. Te spremembe so lahko izvedene nemoteče, skladno z arhitekturnim značajem hiše, a žal prevladuje estetsko izjemno brutalna prenova.

Tudi večlastniške stanovanjske hiše, ki so ovrednotene kot stavbna dediščina ali razglašene za kulturni spomenik, so pogosto žrtve neustreznih predelav in preureditev po okusu posameznega lastnika. Pri zamenjavah oken, zasteklitvah balkonov, izvedbah različnih instalacij in vodov v stopniščih, vežah in skupnih predprostorih ter pri drugih stihjskih posegih, pri katerih prvotna zasnova ni spoštovana, so varovane lastnosti kulturne dediščine v veliki meri ogrožene, pogosto celo uničene. Poskus vzpostavitve stanja, skladnega s prvotno zasnovo, je zaradi več lastnikov in različnih vrst posegov težaven in dolgotrajen.

Viri in literatura

Arhitektura in urbanizem 19. stoletja v Ljubljani, nosilec projekta: mag. Breda Mihelič, prof. um. zgod., končno poročilo o raziskovalnem projektu za leto 1993.

Denkschrift über die Thätigkeit der Krainischen Baugesellschaft während des ersten Viertel-Jahrhundertes ihres Bestandes 1873–1898, Ljubljana 1898.

Vlado Valenčič, *Ljubljansko stavbeništv od srede 19. do začetka 20. stoletja*, Kronika št. 3, 1970.

Marko Pozzetto: *Maks Fabiani – Vizije prostora*, Kranj, 1997.

Stavbni red za vojvodino Kranjsko od 25. oktobra 1875, Ljubljana 1876.

Jelka Pirkovič, Breda Mihelič: *Secesijska arhitektura v Sloveniji*, Ljubljana 1997.

Pozdrav iz Ljubljane, Mesto na starih razglednicah, Ljubljana 1985.

Damjan Prelovšek, *Ljubljanska arhitektura Hribarjevega časa*, Grafenauerjev zbornik, Ljubljana, 1996.

Borut Rovšnik, *Stilni razvoj ornamenta na fasadah v Sloveniji od 1895 do prve svetovne vojne*, ZUZ, n. v., 16, 1980.

Nace Šumi, *Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani*, Ljubljana 1954. Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, fototeka.

Nastanek in rast ljubljanskih stanovanjskih sosesk

Martina Malešič

Povzetek

Ljubljanske stanovanjske soseske, ki jim lahko sledimo vse od začetka 1960-ih do konca gradnje velikih stanovanjskih naselij v začetku 1980-ih, so pomenile veliko novost v organizaciji stanovanjskih naselij in v urbanističnem urejanju rasti mesta. Koncept stanovanjske soseske, ki sicer izhaja že iz 19. stoletja, je v slovenski prostor prišel iz skandinavskih držav. Najprej so ga razvijali v obliki teoretičnih razmišljanj, v dejansko prostorsko načrtovanje pa je bil vključen šele v začetku 60-ih. Koncept je predvidel specifično programsko, družbeno in prostorsko ureditev, ki temelji na ideji o avtonomnosti, zaključenosti in raznolikosti. Posamezna soseska vključuje center s trgovinami in z družbeno infrastrukturo. Stanovanjske enote so grajene raznoliko, z različnimi tipi stanovanj, umeščene v zelenje, ločeno od avtomobilskega prometa.

Ključne besede

slovenska arhitektura, stanovanjska gradnja, stanovanjska soseska, ŠS-6

Sredi 1950-ih se je povojna obnova v grobem zaključila, pospešena industrializacija umirila in življenjska raven postopoma zviševala. Nastale okoliščine so pogojevale spremembe in novosti, ki so močno vplivale tudi na rast in zasnovo novih ljubljanskih naselij. Kritike prvih povojnih naselij, ki so jih gradili po nemškem predvojnem vzoru, so bile vedno glasnejše. Uniformna zunanja podoba, geometrično pravilen urbanizem in tipiziran stanovanjski blok niso več zadostovali potrebam novega časa. Kot reakcija na obstoječo gradnjo in kot posledica reform na področju gospodarstva ter stanovanjske politike se je začela razvijati ideja o novi organizaciji stanovanjskih naselij, o t. i. stanovanjski soseski.

Stanovanjska soseska, ki je v slovenski prostor prišla iz severnoevropskih držav, predvsem iz Skandinavije, se je najprej pojavila v teoretičnih razmišljanjih. V dejansko prostorsko načrtovanje je bila vključena šele v začetku 60-ih let.

Kaj je stanovanjska soseska?

Stanovanjska soseska ni kakršnakoli stanovanjska zgradba, temveč jo določa specifična programska, družbena in prostorska ureditev. Koncept soseske temelji na ideji, da je potrebno naselja členiti v manjše stanovanjske oz. urbane enote, ki so obenem enote družbenega in družabnega življenja. Način izgradnje soseske in njena velikost naj bi posamezniku omogočila vzpostaviti lastno identiteto s pomočjo prepoznavne stanovanjskega okolja. Obenem naj bi v nasprotju s povojnimi socialno in profesionalno homogenimi naselji združevala ljudi različnih poklicev, slojev, starosti in družinskih struktur. Soseska je avtonomno, zaokroženo stanovanjsko naselje, ki znotraj svojih meja združuje vse, kar je za nemoteno vsakdanje življenje v njem potrebno. Vsa infrastruktura, ki jo ljudje potrebujejo za zadovoljevanje vsakdanjih potreb, je dostopna pešcu. Šola in ostale vzgojno-varstvene ustanove morajo biti v središču soseske in peš dostopne učencem iz vseh stanovanjskih objektov. Otroka na poti v šolo ali vrtec motorni promet ne ogroža. Glavne prometne ceste namreč ne vodijo skozi sosesko, temveč jo obidejo in zamejijo. Proste zelene površine so urejene v obliki manjših parkov in

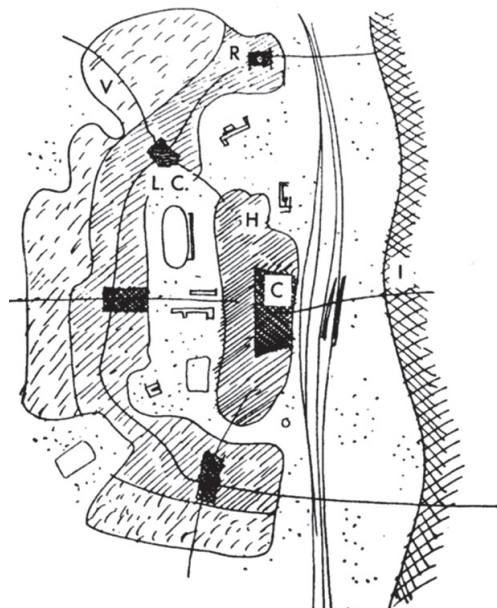
rekreacijskih površin. Za koncept soseske ni bistvena njena prostorska, temveč programska zasnova. Ni le sestav določenega števila novih zgradb, temveč prostorsko, funkcionalno, družbeno in simbolično zaključena celota. Kot urbanistični in organizacijski pojem določa, kako urejati naselja v naglo razvijajočih se mestih, kot socialni pa opredeljuje, kako omogočiti bivanje v skupnosti. Shema soseske je torej neke vrste načrtovalski mehanizem, ki zagotavlja zanesljivo planiranje prijetnega bivanjskega okolja.

Razvoj stanovanjske soseske

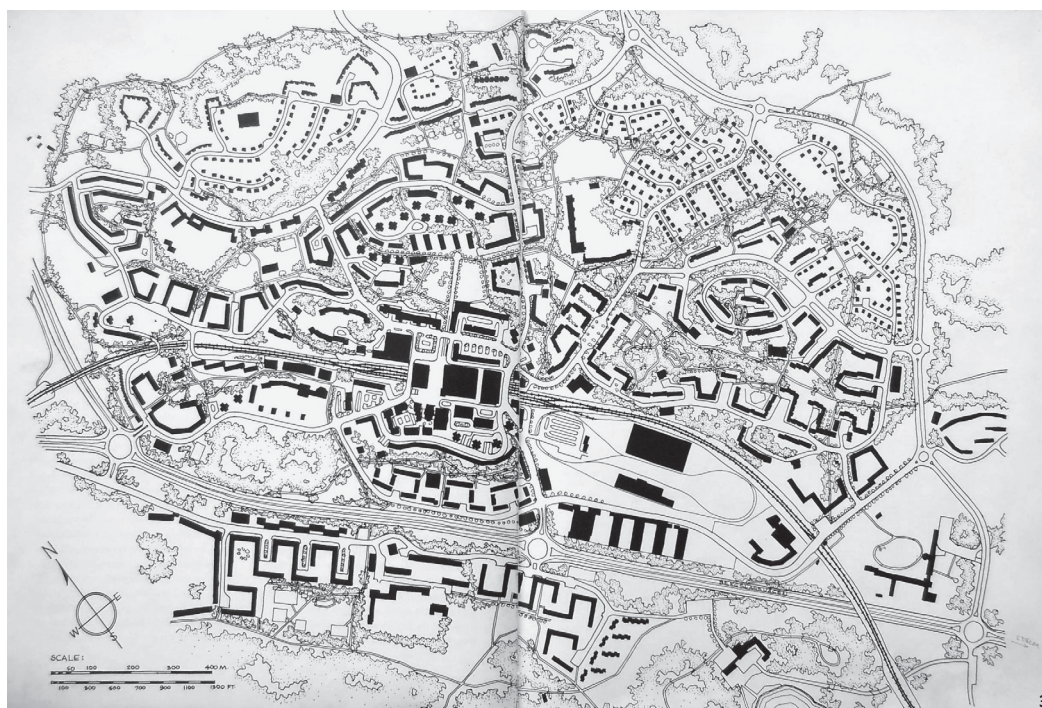
Ideja o novem načinu prostorske in organizacijske zasnove mestnega stanovanjskega naselja, t. i. stanovanjski soseski, se je pojavila kot reakcija na prenatrpanost in kaotičnost velemest, pa tudi kot kritika obstoječe funkcionalistične stanovanjske gradnje. Princip soseske so razvijali že angleški in ameriški urbanisti konec 19. in v začetku 20. stoletja, da bi obudili stari način organizacije socialne skupnosti. Pojem *stanovanjska soseska* (angl. *neighbourhood unit*) je prvi uporabil ameriški urbanist Clarence A. Perry leta 1929. Pri pripravi regionalnega plana New Yorka leta 1929 je izhajal iz idej o vrtnem mestu Ebenezerja Howarda (1889). Sosesko je določil kot enoto mesta. Predlagal je omejitve števila prebivalcev na 5000, kar odgovarja eni osnovni šoli. Slednjo je postavil v center soseske, njeno velikost pa določil na osnovi razdalje med stanovanji in šolo, ki ne sme presegati $\frac{1}{4}$ milje (1200 m). Pri zasnovi naselja je poudarjal pomembno vlogo pešca in izločitev tranzitnega prometa, kar sta istočasno razvijala tudi Clarence Stein in Henry Wright v svojem projektu za mesto Radburn (ZDA, New Jersey). Načrt Radburna je predvidel velike zazidalne otoke (cca 100 ha), znotraj katerih so pešpoti popolnoma ločene od ceste za motorni promet. Zazidalne otoke z vseh štirih strani obdajajo prometnice, med katerimi je ena glavna cesta, ob njej pa se zgoščajo trgovske dejavnosti, objekti družbene infrastrukture in visoka stanovanjska gradnja. V posamezni otok oz. enoto stanovanjske soseske vodijo do hiš slepe ceste, ostale zelene površine med hišami, vrtovi in parki so prepredene le s pešpotmi. Od načrtovane večje zazida-

Sl. 1: Pogled v notranjost soseske (ŠS-6).

2

3

5

ve sta bila zgrajena le dva zazidalna otoka 1933. Kljub temu je Radburn kot model služil ameriški in evropski stanovanjski gradnji tako v 30-ih letih kot po 2. svetovni vojni.

Po vojni so Perryjev in Steinov model prevzeli angleški urbanisti v programu novih mest. Tik pred koncem vojne sta sir Patrick Abercrombie in John Henry Forshaw v načrtu za London, *County of London* (1943) in kasnejši *Greater London Regional Plan* (1944), predlagala gradnjo novih mest, ki bi si sledila v krogu, oddaljenem 60 kilometrov od centra mesta in bila od njega ločena z nezazidanimi zelenimi pasovi (greenbelts). Angleški in ameriški vzorec so prevzeli v skandinavskih deželah, najprej na Švedskem, kjer je ideja soseske ustrezala ideološkemu prepričanju, da družbena razmerja manjših skupin lahko tvorijo eno od ključnih sestavin demokracije. Sosesko so v začetku 50-ih vključevali v regionalne načrte glavnih mest. Regionalni načrt Stockholma (1952) je predvidel gradnjo satelitskih mest, kar naj bi soseska kot samozadostna naselbinska celota tudi predstavljala. Tiste z najbolj značilno shemo med seboj povezanih, a vseeno ločenih sosesk so bile nanizane vzdolž zahodnega kraka mestne podzemne železnice, ki vodi do jezera Mälaren (Blackeberg-Grimsta-Räcksta-Vällingby-Hässelby gård-Hässelby strand). Najbolj odmevna in največkrat publicirana med njimi je bila soseska Vällingby, ki je postala tako za Švedsko kot širše, za Evropo, vzorčni primer mesta v malem, t. i. mesta ABC. Akronim za »Arbete – Bostad – Centrum«, delo–stanovanje–center, so uporabili kot poudarek, da ABC mesto v primerjavi s spalnimi naselji funkcionalizma ponovno združi s coningom ločene dele mesta: stanovanja, trgovine, cerkev, šole in vrtce, zaposlitvena mesta in center skupnosti. Vse te dejavnosti so vključene v središče naselja, kamor pripelje podzemna železnica kot glavni element povezovanja sosesk s centrom. Središče v koncentričnih krogih obdajajo stanovanjske zgradbe različnih tipov; najbližje mu stojijo stolpnice, ki z zgostitvijo prebivalstva omogočijo bližino osre-

dnjih servisov čim večjemu številu ljudi, sledijo nižji stanovanjski bloki, v najbolj oddaljenem pasu pa so enodružinske hiše v zelenju, predvsem v strnji zadržavi. Prav ta raznolika pozidava je omogočila vzpostavitev vizualne identitete posameznega manjšega sosesstva, pa tudi jasen znak, da center leži tam, kjer so objekti najvišji. Celotno sosesko, sledeč Radburnovemu vzorcu, določajo ločitev pešpoti od cest za motorni promet, veliko zelenja, ki jo obkroža, in najrazličnejši tipi stanovanjskih tipologij, ki omogočajo širok razpon sociološke sestave prebivalstva. Švedske stanovanjske soseske so kmalu postale referenčni primer za stanovanjsko gradnjo po vsej Evropi.

Stanovanjske soseske v Ljubljani

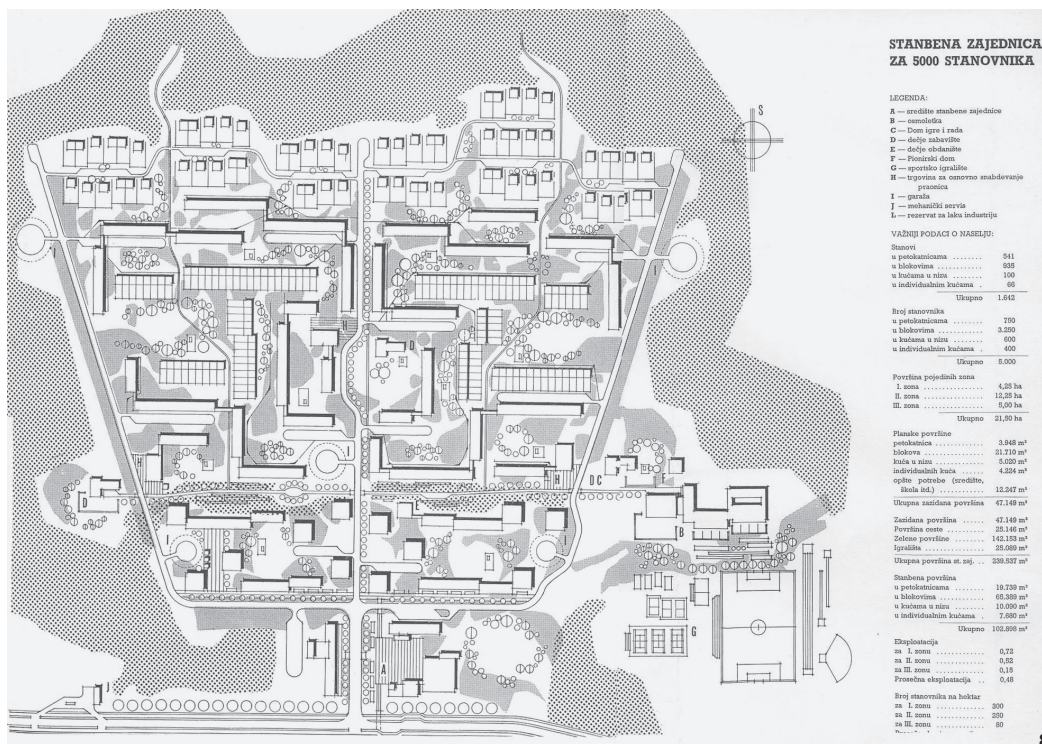
Slovenski arhitekti so koncept soseske dobro poznali. V začetku 50-ih ga je, opirajoč se predvsem na švedske primere, razvijal Edvard Ravnikar v svojem seminarju na ljubljanski šoli za arhitekturo. Takšne študije in teoretične raziskave so bile izhodišče za dokončno uveljavitev urejanja mestne rasti na osnovi koncepta soseske na prelomu v 60-a. *Generalni urbanistični plan Ljubljane* (GUP, 1965) je sosesko definiral kot osnovni element organizacije mesta, ki teritorialno ustreza družbenopolitični enoti stanovanjske oz. poznejše krajevne skupnosti. Stanovanjske skupnosti so bile z *Zakonom o stanovanjskih skupnostih* leta 1958 opredeljene kot samoupravne enote za določeno urbanistično območje in so se kot take skoraj popolnoma prekrile s soseskami. Soseska je postala prostorska enota stanovanjske skupnosti, ta pa je upravljala delovanje soseske. Stanovanjske skupnosti so soseski dale organizacijsko in upravno obliko. Leta 1958 je bil sprejet še *Zakon o nacionalizaciji najemniških zgradb in mestnih zemljišč*, ki je omogočil velike občinske gradnje na nacionaliziranih zemljiščih. GUP je mestno zemljišče razdelil na zazidalne otoke, ki so se na območjih, namenjenih stanovanjski gradnji, praviloma prekrivali s predeli, predvidenimi za stanovanjske soseske. Vsi naštetih dejavniki so odločili, da je še

prehod v 60-a omogočil začetek gradnje prvih večjih stanovanjskih sosesk.

A nekatere elemente koncepta soseske so uporabili že prej. Za Savsko naselje za Bežigradom, ki se je vse od 50-ih širilo stihijsko, brez enotnega načrta, je bil leta 1958 izdelan zazidalni načrt (B. Gvardjančič, Zavod za stanovanjsko izgradnjo). Načrt je, sledeč principom stanovanjske soseske, naselje dopolnil s 5-nadstropnimi blokovi in z novim vertikalnim središčem v petih 14-nadstropnih stolpnihak ter s preskvalnim centrom in z urejenimi zelenimi površinami. Konec 50-ih sta bila na osnovi koncepta soseske narejena tudi zazidalna načrta za novo urbanistično ureditev Prul in Vodmata, ki pa nikdar nista bila v celoti realizirana. Kot neke vrste zazidalni preizkus Ravnikarjevega teoretičnega modela je bila v prvi polovici 50-ih zgrajena soseska BS-6 za Bežigradom (Brinje, med Dunajsko in ulico Pohorskega bataljona). Urbanistično zasnovo je načrtoval arhitekt Janez Berdajs (1962), projektanti stanovanjskih stavb pa so bili različni. BS-6 predstavlja »šolsko« izvedbo soseske v manjšem merilu. Zamejujejo ga prometne ceste, ki v notranjosti naselja ne vodijo. Center ob Dunajski cesti določata avtobusna postaja in trgovina, v notranjosti pa vrtec. Vstop v sosesko zaznamujejo 12-nadstropne stolpnice, tem sledijo 4- do 5-nadstropni stanovanjski blokovi in 5-nadstropni stolpiči. Gabarit po pravih soseske pada vse do enodružinskih samostojnih in vrstnih hiš, ki so bile sicer sezidane že prej, a vključene v shemo soseske kot njen nizek pas.

Prva bolj ambiciozno zasnovana in od samega začetka načrtovana kot soseska je bila šišenska (ŠŠ-6), zgrajena v drugi polovici 60-ih med Celovško in Vodnikovo cesto. Načrt urbanizma (1966) sta izdelala Janez Vovk in Aleš Šarec, arhitekture pa Ilija Arnautovič in Aleksander Peršin. Center s trgovinami in kulturnim domom je ob glavni prometnici in postaji javnega prometa. S pešpotjo se povezuje z osnovno šolo in vrtcem (Miloš Lapajne) v središču naselja. Okoli centra so ob Celovski cesti razporejene stolpnice. Ga-

barit stanovanjskih stavb z oddaljenostjo od centra proti notranjosti pada. Najvišji objekti so zasnovani kot visoki stolpi v ravnih linijah, s padanjem števila nadstropij pa kompozicije prehajajo v združevanja stavbnih mas v obliki podkve. Ti posamezni zamejeni otoki sestavljajo manjša sosedstva, ki prav s podkvasto obliko ustvarjajo intimen, miren zelen prostor, prilagojen merilu človeka. Podkve se s preboji odpirajo tudi na zunanjo stran, tako da omogočajo in vizualno in prostorsko povezuje z ostalimi deli soseske. Naselje zamejmeta Celovška in Vodnikova cesta. Promet ostaja na obrobju naselja, strogo ločen od pešpoti. V soseski ŠŠ-6 so v času izgradnje postavili le stanovanjske objekte, za katere je bilo financiranje

Sl. 2: Sven Markelius, shema stanovanjske soseske.

Sl. 3: Stanovanjska soseska Vällingby v Stockholmu (1952–57).

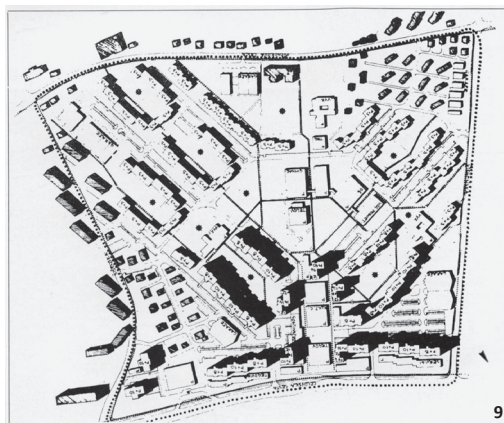
Sl. 4: Zračni pogled na center stanovanjske soseske Vällingby v Stockholmu (1952–57), ki stoji nad podzemno železnico, obdajajo pa ga stanovanjske stolpnice in blokovi.

Sl. 5: Center stanovanjske soseske Vällingby v Stockholmu (1952–57).

Sl. 6: Generalni urbanistični plan Ljubljane (1965) z jasno vidnimi zazidalnimi otoki, namenjenimi stanovanjskim soseskam, ki se nizajo ob posameznem kraku.

Sl. 7: Naslovnica Generalnega urbanističnega plana Ljubljane (1965), ki shematsko ponazarja krakasti razvoj mesta.

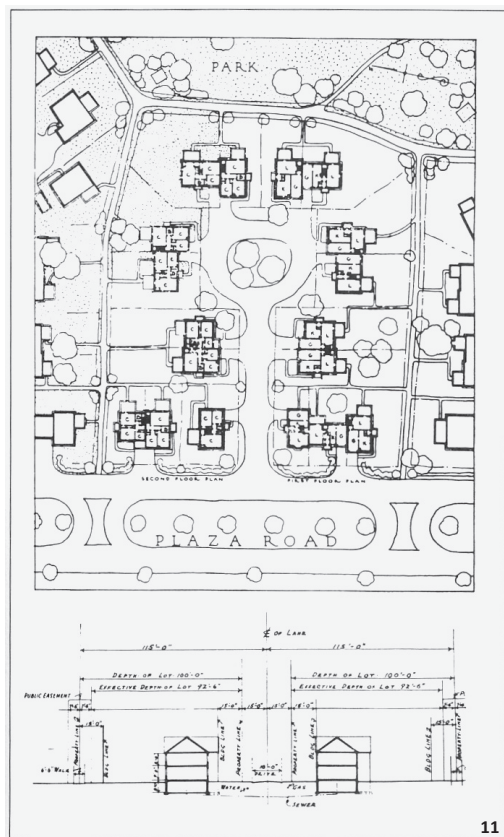
Sl. 8: Model vzorčne stanovanjske soseske za 5000 prebivalcev, ki jo je izdelala skupina študentov v seminarju Edvarda Ravnikarja (1958). Drevesno strukturo določa središče, ki leži ob prometnem vozlu, iz njega pa izhajajo posamezne stanovanjske četrti z manjšimi trgi z otroškim igriščem, manjšo trgovino in vrtcem.

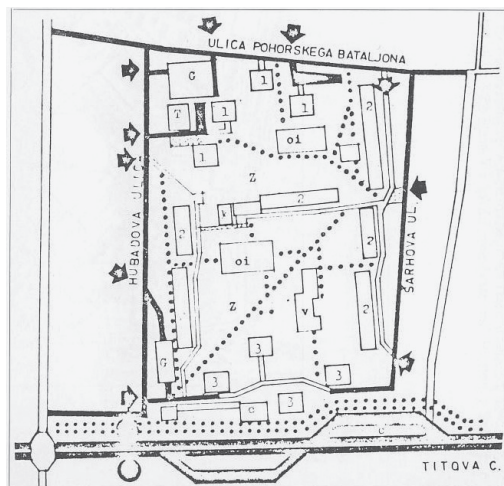
9

10

11

12

urejeno s stanovanjskim samopriskom, šola in vrtec. Preskrbovalni center s kulturnim domom ob Celovški med gradnjo soseske ni bil realiziran.

Skoraj istočasno so po načrtih Vladimirja Braca Mušiča, Nives Starc in Marjana Bežana (1967) v Ljubljani za Bežigradom gradili sosesko BS-7, z istim ciljem po vzpostavljanju mesta v mestu in obujanju mestne strnjene zazidave z ulico in s trgov, a po zasnovi in rešitvah popolnoma drugačno. Pešpot skozi naselje je bila še vedno pomembni dejavnik naselja, a za Bežigradom ni več peljala skozi park kot v Šiški, temveč je postala čisto mestni element, ki postane ključni gradnik zasnove naselja. Center soseske ni bil načrtovan v samostojnih objektih, združenih v izhodišču naselja, temveč v nizkih objektih ob stanovanjskih blokih, vzdolž glavne ulice.

Na prehodu v 70-a in tudi še v 80-a se je, sledeč shemi ljubljanskega krakastega mesta in sosesk kot njegove bistvene sestavine, nadaljevala gradnja sosesk, v določeni meri še vedno po prvotnemu principu. Naselja, kot so Koseze, Draveljska gmajna, BS-3, VS-4 na Viču, Nove Fužine, Nove Jarše, Štepanjsko naselje, so morda na prvi pogled drugačne soseske, a v osnovi še vedno zasnovane na prvotnih izhodiščih. Ohranjen je bil koncept zazidave na osnovi stavbnega bloka, ki s svojim volumnom artikulira prostor naselja in ustvarja intimnejše merilo. Prav tako je ostala notranja ulica, namenjena pešcu, ki so mu po poti prek zelenja in stran od prometa dostopne najpomembnejše točke v naselju. V teh novih soseskah so bila načrtovana tudi središča z objekti družbene infrastrukture. Praviloma so bile zgrajene tudi stavbe različnih stanovanjskih tipov in višin, predvsem pa so bile poleg stanovanjskih enot urejene velike javne zelene površine.

Ljubljanske stanovanjske soseske v večini niso bile realizirane v celoti. Običajno so se zgradila le stanovanjska poslopja, ponekod še najnujnejši servisi, kot so šola, vrtec in trgovina. Družbeni centri so praviloma ostajali le na papirju. Najpogostejši vzrok za to so bili različni viri financiranja stanovanj in socialne infrastrukture. Eden izmed vidnejših razlogov je bil tudi namen načrtovanja teh sosesk. Kot je bilo že omenjeno, so se ljubljanske soseske razvijale na osnovi skandinavskih zgledov, vendar predvsem z organizacijskega in prostorskega vidika, ne pa socialnega. Na Švedskem so soseske predstavljale bistveni element socialne izgradnje demokracije, vključene v povojni program socialdemokratov. Zato je bila vzpostavitev naselij z zdravstvenimi, izobraževnimi in kolektivnimi storitvami eden od glavnih ciljev. Pri nas so sosesko obravnavali predvsem kot oporo urbanistični organizaciji mesta in kot nov, bolj organiziran način stanovanjske gradnje. Zato izgradnja spremljajočega programa ni bila ključnega pomena. Po drugi strani je tudi premajhna oddaljenost mestnega središča preprečevala, da bi se lahko dejansko razvile kot avtonomni deli mesta. Kljub temu pa je gradnja stanovanjskih sosesk v slovenskem prostoru pomenila kvalitativno spremembo v povojni stanovanjski izgradnji, ki do danes tako po obsegu, z izjemo stihijske enodružinske gradnje, kot po kakovosti bivanjskega prostora še ni bila nadgrajena.

Viri in literatura

- Gantar, P., *Urbanizem, družbeni konflikti, planiranje*, Ljubljana 1984.
 Jernejec, M., Stanovanjsko naselje danes in jutri, v: *Človek-stanova-nje-naselje* (ur. France Ivanšek), Ljubljana 1962.
 Mercina, A., *Arhitekt Ilija Arnatovič: socializem v slovenski arhitekturi*, Ljubljana 2006.
 Mihelič, B., Razvoj soseske, *Arhitektov bilten*, 29, 1978, str. 6–7.
 Mihelič, B., *Urbanistični razvoj Ljubljane*, Ljubljana 1983.
 Mušič, V. B., *O stanovanjskih skupnostih kot urbanističnem elementu*, Ljubljana 1960.
 Mumford, E., *The CIAM Discourse on Urbanism, 1928-1960*, Cambridge-London 2000.
 Rowe, P. G., *Modernity and Housing*, Cambridge-London 1995.
 Rudberg, E., Building the Welfare of the Folkhemmet 1940–60, v: *20th-Century Architecture. Sweden* (ur. Claes Caldenby, Jöran Lindvall, Wilfried Wang), München-New York-Frankfurt am Main-Stockholm 1998, str. 111–142.

Sl. 9: Shema zazidalnega načrta za stanovanjsko sosesko ŠS-6 (Ljubljana Šiška, 1964).

Sl. 10: Maketa stanovanjske soseske ŠS-6.

Sl. 11: Clarence Stein in Henry Wright, načrt za Radburn (1929), detajl posamezne stanovanjske enote z ločitvijo pešpota od motornega prometa.

Sl. 12: Zazidalna shema za sosesko BS-6 (Brinje, Ljubljana Bežigrad 1963-64).

Zupančičeva jama

Nejc Černigoj

Povzetek

Ljubljanska četrt Zupančičeva jama je ikonična predstavnica postmoderne urbanistične misli in uteleša še danes aktualni načeli mešane rabe in urbanega javnega prostora. Hkrati je v tam realiziranih stavbah razviden prehod arhitekturne estetike od postmoderne k sodobni, v programskih spremembah od prvotnih zasnov pa odseva obdobje slovenske tranzicije.

Zupančičeva jama quarter in Ljubljana is an iconic example of post-modern urban thought, embodying the principles of mixed use and urban public space that are still relevant today. At the same time, the built structures show the shift of the architectural esthetics from post-modern to contemporary, whereas the programmatic changes reflect the period of Slovenian political and economic transition.

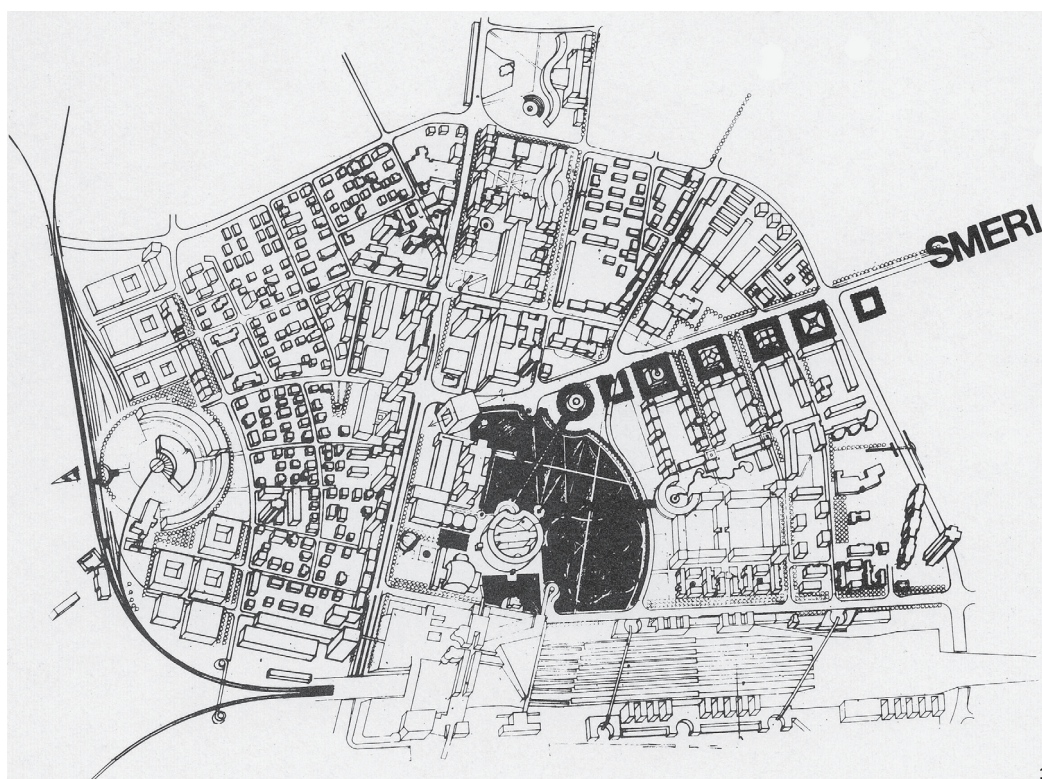
Uvod

Urbanistični razvoj Ljubljane v 20. stoletju je zaznamovala ideja stanovanjske soseske. Skoznje lahko spremljamo razvoj urbanistične misli na področju stanovanjske gradnje: od predvojnih stanovanjskih kolonij, povojnih strogo funkcionalističnih naselij, skandinavsko navdahnjenih in strukturalističnih zasnov do poznejših velikopoteznih zasnov (Fužine, Prule, Štepanjsko naselje). V tej konstelaciji izstopa četrt Zupančičeva jama. Po eni strani časovno, saj je bila zasnovana, ko so se družbenopolitične razmere počasi prevešale v novo obdobje, zgrajena pa že v novem politično-gospodarskem sistemu. Po drugi strani izstopa arhitekturno-urbanistično, saj je obdobje postmoderne prelomilo z dotedanjo modernistično doktrino. Postmoderna se odreče konceptu soseske kot samozadostnega stanovanjskega naselja znotraj mesta ter se osredotoči na prilagajanje nove zasedbe obstoječemu prostorskemu kontekstu. Bloke v zelenju nadomestijo klasične urbane oblike, predvsem karejska zasedba, ki jasno definira ulično mrežo. Bolj kot s funkcionalno-sanitarnimi vidiki (osončenost, prezračevnost, promet) se ukvarja z elementi javnega prostora (ulica, trg) in s programom, ki naj ustvarja živahen urbani utrip (»mestotvornost«). Ta pristop naj bi presejal uniformiranost modernizma in mestnim predelom povrnil prostorsko identiteto – glavno kakovost, ki je umanjala modernističnemu mestu in omogoča prebivalcem poistovetenje s prostorom, v katerem živijo.

Zupančičeva jama je ikonična predstavnica urbanistične misli te dobe, hkrati pa se zaradi daljšega obdobja, v katerem je bila grajena, v njej odraža prehod arhitekturne estetike od postmoderne do sodobne, v programskih spremembah od prvih zasnov do realizacij pa odseva samo obdobje tranzicije.

Zgodovinski razvoj območja Zupančičeve jame

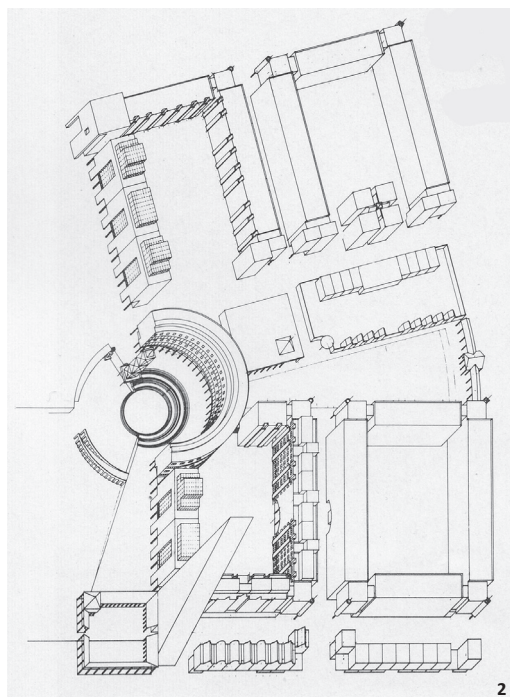
Kljub hitri rasti mesta v 19. stoletju se Ljubljana v prostor med Dunajsko in Šmartinsko cesto ni širila, saj jo je ovirala proga Južne železnice. Ob Dunajski cesti je bilo glavno pokopališče sv. Krištofa, ki pa so ga ob prelomu stoletja opustili in pokopališko dejavnost premostili na lokacijo današnjih Žal. Prvi regulacijski načrt za to območje je pripravil Fabiani (1899), tri desetletja kasneje še Plečnik. Oba sta se srečala s

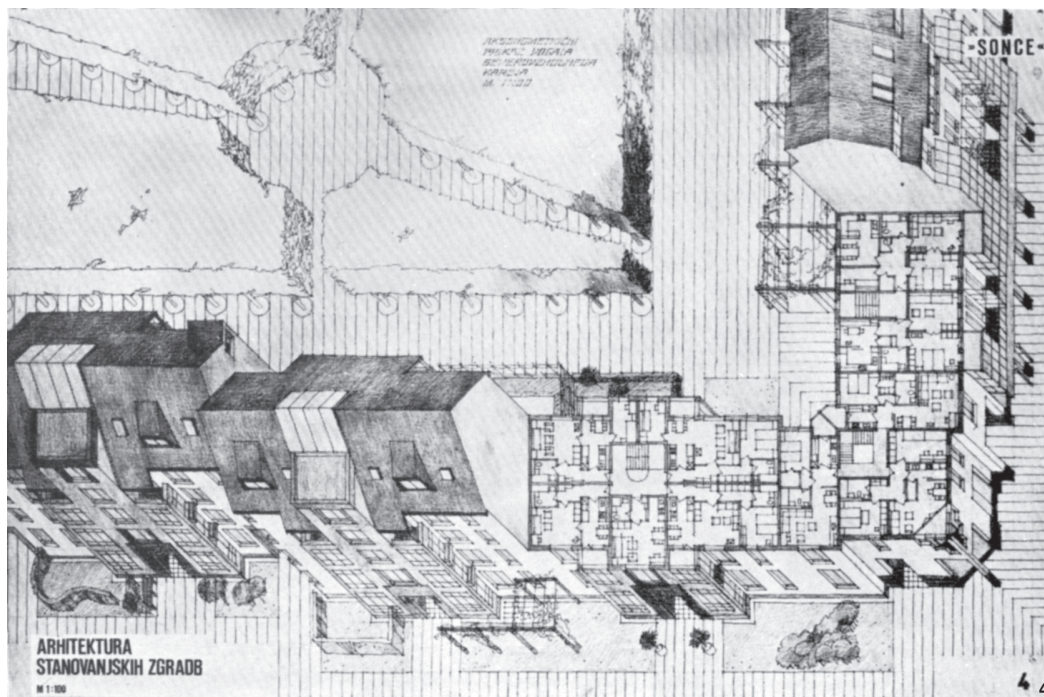
problemom usklajevanja različnih prostorskih smeri in struktur; predvsem zaradi nezadostnega upoštevanja parcelacije ni bil uresničen ne en ne drug načrt (Plečnikov le v fragmentih, npr. pahljačasti zasedavi med Peričevo ulico in Linhartovo cesto).¹ V 30-ih so imeli tu Sokoli začasno »zletno telovadišče« v obliki improviziranega stadiona. Po vojni pa so predel zaradi bližine središča namenili za najpomembnejše mestne dejavnosti. Na območju pokopališča je v 50-ih nastalo Gospodarsko razstavišče (GR). Vzhodneje je v 60-ih zrasla stanovanjska soseska Savsko naselje. Po Generalnem urbanističnem planu 65/66 so bile tu predvidene osrednje dejavnosti, park ter razširjeno območje »prometne glave« ljubljanske železniške postaje (nekakšno trgovsko-poslovno središče).

SI. 1: Elaborat SMERI, osnova za nadaljnji razvoj urbanistične zasnove. Urbanistično-arhitekturni natečaj za Južni Bežigrad, 1984. 1. nagrada: Andrej Černigoj, Mojca Švigelj Černigoj
Vir: Černigoj, 1987, str. 3.

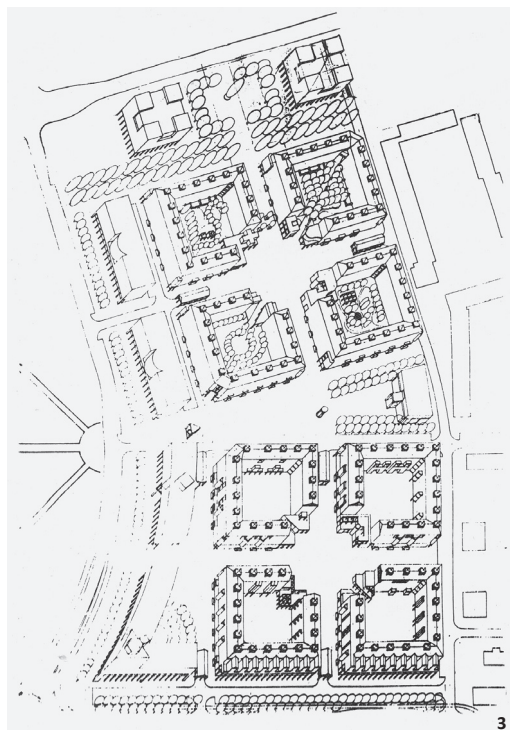
1 Tako tudi ni bila uresničena ne Fabianijeva ne Plečnikova različica nove ceste, ki je bila v obeh načrtih osrednja kompozicijska os. Fabiani jo je usmeril proti ljubljanskemu gradu, ob križanju z železniško progo pa predvidel univerzitetno središče. Plečnik jo je načrtoval med Žalami in v Hram slave predelanim starim pokopališčem. Kasneje je vlogo glavne ulice tega predela, kot dokaz trdoživosti parcelacijske in komunikacijske prostorske strukture, prevzela (oz. obdržala) Linhartova cesta, stoletja stara poljska pot proti severovzhodu.

2

4

3

Spremenjeni pogoji za gradnjo in izvedba natečajev v 80-ih

Širitev GR se je ustavila ob Navju, Baragovem semenišču ter poslovni stavbi Slovenijales (1981), novega programa, ki bi napolnil ta prostor, pa ni in ni bilo. Pojavili so se infrastrukturni in skladišni objekti ter priložnostne začasne rabe. Del območja je zavzemala jama, v kateri so že stoletja kopali gramoz.² Sprememba kmetijske zakonodaje, ki je onemogočila gradnjo na dotlej predvidenih stanovanjskih zemljiščih na severu Ljubljane, neizkoriščen prostor neposredno ob mestnem središču, četudi funkcionalno odrezan od njega, ter razvoj urbanistične doktrine od funkcionalističnega coniranja k bolj urbanim in programsko mešanim naseljem so v začetku 80-ih vodili v nov razmislek o tem območju.

V letih 1984 in 1985 sta bila izvedena dva urbanistično-arhitekturna natečaja. Prvi je obravnaval širše območje »Južnega Bežigrada«, predmet drugega pa je bila podrobnejša obdelava stanovanjsko-poslovne četrtri (ne več soseske!) Zupančičeva jama. Na podlagi rezultatov obeh natečajev (žirija je predlagala upoštevanje elementov in idej iz več nagrajenih in odkupljenih elaboratov) je bila narejena sintezna rešitev in nato izdelan zazidalni načrt, ki je bil sprejet leta 1987.

Urbanizem: Nove tendence, klasično mesto

Osnovna urbanistična zasnova temelji na prvonagrajenem elaboratu SMERI s prvega natečaja (Andrej Černigoj, Mojca Švigelj Černigoj). Glavni cilj avtorjev je bil zmanjšati negativne učinke železniške proge kot prostorske ovire, ki je zadrževala širitev mesta proti severu. Funkcionalne povezave so bile opredeljene že z zazidalnim načrtom za novo železniško postajo arhitekta Marka Mušiča, ostalo pa je vprašanje, kako zasnovati novo četrtri. Izhajala sta iz razmisleka, da je najbolje morfologijo in strukturo stavbnega tkiva z južne strani proge – karejsko zazidavo 19. stoletja – razširi na severno stran, tako da se podaljša osi in profile ulic iz Centra ter uporabi enak, a arhitek-

turno posodobljen zazidalni vzorec. S tem se omili subjektivna meja med »mestom« na južni ter »nemestom« oz. »periferijo« na severni strani železnice, ki bi jo uporaba drugačne, bolj odprte stavbne tipologije le še poglobila.³

Zazidavo sestavljajo štiri večji pravokotni kareji. Dva sledita smeri Linhartove, dva pa Vilharjeve ceste. Zalom obeh smeri je rešen v vmesnem klinu z drobnejšo pozidavo prilagodljive tipologije,⁴ skupnim parkom/trgom, tržnico in introvertirano krožno piazzeto, kjer se zazidava naveže na park. Med Vilharjevo cesto in južnima karejema je še pas zazidave z drobnejšo strukturo, kot nadaljevanje morfološkega vzorca carinarniške kolonije na vzhodni strani. Med severnima karejema, postavljenima na gradbeno linijo sosednjih stanovanjskih blokov, in Linhartovo cesto je linearna parkovna poteza s paviljonskimi objekti. Notranji atriji karejev so za razliko od dvorišč zgodovinskih karejev, ki jih zasedajo lope, drvarnice in parkirišča, intenzivno ozelenjeni in kot poljavni prostori namenjeni oddihu stanovalcev. Glavnina zelenih površin pa je v novem Severnem mestnem parku na zahodni strani četrtri, ki sta ga zasnovala krajinska arhitekta Andrej Erjavec in Ina Šuklje Erjavec. Za razliko od modernističnih »blok« v zelenju«, kjer urbanost povsem razvodeni, sta tu komponenti prostorsko ločeni na »intenzivno« (gosto) mesto in »intenziven« park ob njem.⁵

Pomembna novost je motiv tradicionalne ulice. Čeprav se je vrnila v urbanistično oblikovanje že vsaj desetletje prej (npr. soseska Ruski car), se je manifestirala bolj v obliki kot po vsebini. Tu se je z ulico v stanovanjsko naselje vrnil tudi avtomobilski promet, ki ji daje potrebno urbanost. Obenem so bili v sam urbanizem integrirani ukrepi za njegovo umirjanje: zožitve cestišča s koriti in konfini, višinske ovire, bočno parkiranje. Miren promet v naselju se je navezoval na pomembno programsko novost: pritličja stavb so bila, kot je to običajno v tradicionalnih mestnih središčih, namenjena storitvenim dejavnostim, da bi

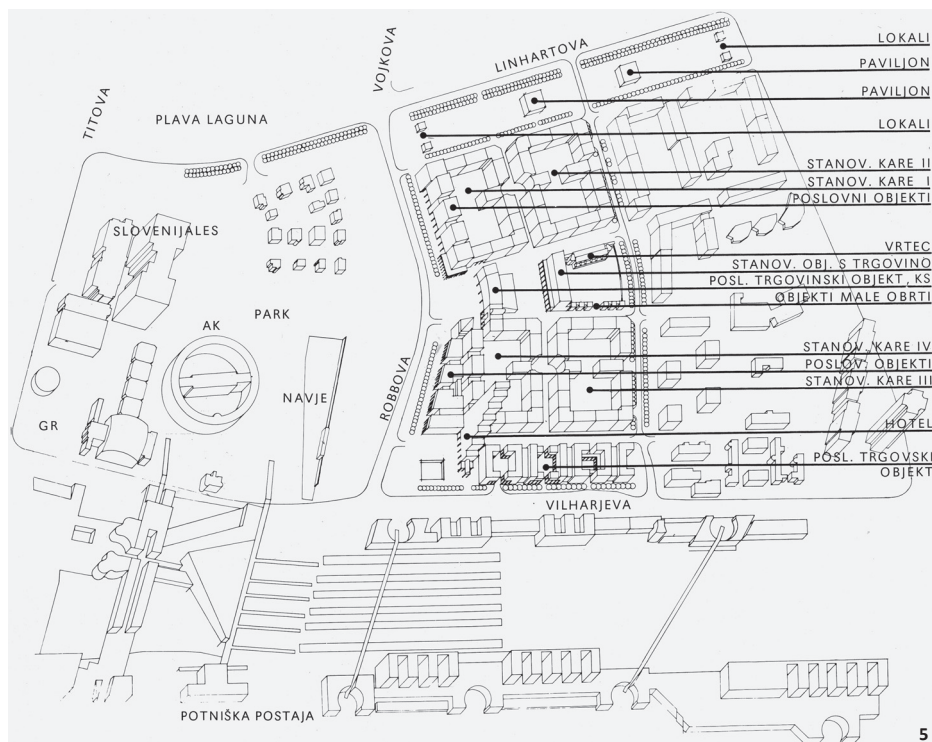
Sl. 2: Elaborat ČETRTR, koncept velikega kareja, kjer se prvič pojavi trikotna stolpnica kot višinski poudarek v vogalu četrti.

Urbanistično-arhitekturni natečaj za BS 2/1, 1985. 3. nagrada: Andrej Černigoj, Mojca Švigelj Černigoj. Vir: Černigoj, 1987, str. 3.

Sl. 3: Elaborat MODRO, koncept malega kareja. Zaradi dimenzijskih napak je bil upoštevan le delno. Urbanistično-arhitekturni natečaj za BS 2/1, 1985. Deljena 2. nagrada: Peter Pahor. Vir: Černigoj, 1987, str. 3.

Sl. 4: Elaborat SONCE, shematska aksonometrija. Žirija je izpostavila kakovostno stanovanjsko arhitekturo. Urbanistično-arhitekturni natečaj za BS 2/1, 1985. Deljena 2. nagrada: Justin Bevk, Mirko Mrva, stanovanja: Vladimir Brezar. Vir: Ožje območje južnega Bežigrada, str. 92.

Sl. 5: Aksonometrija zazidalnega načrta za BS 2/1 (Zupančičeva jama), 1987, narejenega kot sinteza nagrajenih projektov. Na južni strani železniška postaja po tedaj veljavnem projektu Marka Mušiča. Vir: Černigoj, 1987, str. 5.

na ulicah nastal živahen mestni utrip. Kar je dandanes ena od glavnih urbanističnih usmeritev, je bilo v tistem času sprejeto z mnogimi zadržki. Storitve se je dotlej umeščalo v območne storitvene centre; tedanje obdobje so namreč zaznamovali veliki samoupravni gospodarski sistemi, zasebne pobude pa je bilo malo, zato so se pojavili dvomi, ali se bodo lokali v pritličjih sploh napolnili. Danes je prav pestrost storitvene in gostinske ponudbe ena od glavnih odlik Zupančičeve jame.

Arhitekturne realizacije skozi družbene, gospodarske in estetske spremembe

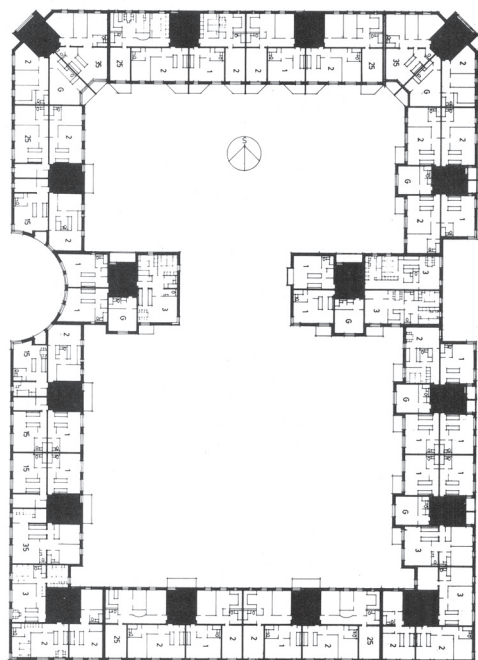
Arhitektura stanovanjske zazidave je bila na podlagi drugega natečaja zaupana arhitektu Vladimirju Brezarju. Prilagojena je bila za nov sistem velikopanelne prefabricirane gradnje podjetja SCT, ki je bilo izbrano za izgradnjo četrti.⁶ Stanovanjski tlorski so zasnovani z mislijo na fleksibilnost rabe in možnost prilagajanja potrebam različnih uporabnikov oz. istih uporabnikov skozi čas. Zelo pestra je struktura stanovanj, od garsonjer do mansardnih duplexov, stanovanja v visokih pritličjih imajo zunanje terase. Pri obdelavi fasad se je arhitekt hotel izogniti pustim in uniformiranim podobam prefabriciranega betona, zato so fasadne ploskve iz pranelega betona, ki daje vtis ometa. V duhu postmoderne so uporabljeni historični motivi in elementi: tripartitna delitev pročelja, rusticirana baza, naglašeni vhodni portali, vogalni stolpiči. Gradnja tega predela je potekala v zgodnjih 90-ih.

Posebnost četrti je obilica parkirnih mest v dveh do treh podzemnih garažah pod celotnim območjem.⁷ To je bilo mogoče, ker je bila prej tu gramoznica in je bilo lažje zgraditi kletne etaže, kot jo zasuti. Tudi izkop preostalega dela parcele je bil zaradi prodaje izkopanega kakovostnega materiala finančno smotrno. Prostora v kletih je bilo toliko, da so vanje umestili celo nekaj javnega programa, npr. večnamenske dvorane pod atriji in pod krožnimi piazzetami.⁸

Zahodna stranica zazidave je bila namenjena poslovnim stavbam, ki bi zaščitile stanovanjsko območje v zaledju pred hrupom železne ceste.⁹ Njeno ulično obrobje je bilo oblikovano promenadno, z arkadami, širokim pločnikom, drevoredom. Zasuk zazidalne smeri na južni strani je promenado usmeril proti Ljubljanskemu gradu in tako uresničil staro Fabianijevo zamisel. Severni del te poteze je bil izveden v letih 1992–93 (M. Marničič, T. Medvešček, B. Kolenc). Kompozicija fasad je še vedno postmoderno tradicionalna, a brez izrazitih dekorativnih historičnih motivov. Piazzetta ob parku je v realizirani različici obrnjena navzven in manj formalno oblikovana, čeprav je v njej še vedno razpoznavna ideja »sodobnega italijanskega trga« z značilnimi elementi: fontano, loggijo, mestnimi vrati, stolpom.

V obdobju, ki je sledilo, so predvideni poslovni program začela nadomeščati stanovanja. Najprej v nizu objektov ob Vilharjevi (A. Černigoj in M. Švigelj Černigoj, 1998),¹⁰ še bolj izrazito pa v južnem delu stranice ob Železni cesti. Sprva je bila tu predvidena poslovna stavba s hotelom v trikotni (ali stopničasti) stolpnici, nato nova sodna stavba (natečaj 1997), gibanja nepremičniškega trga pa so vodila v gradnjo nadstandardnih stanovanj s trgovsko-poslovnim parterjem (ista avtorja, 2003). Arhitekturna estetika je tu že povsem sodobna, s poudarjenimi horizontalnimi okvirji balkonov in spremenljivimi kompozicijami drsnih panelov. Niz je zaključila stavba R5 nekonvencionalne trikotne oblike (A. Černigoj, 2009), ki kot prostorski poudarek zaznamuje prehod proti mestnemu središču (podhod pod Vilharjevo in železnico) in obenem kompozicijsko naglasi sicer enotno in nizko tkivo četrti.¹¹ Zaradi nenavadne oblike, ki je zaznamovala sodobni ljubljanski skyline, je pridobila ljudsko ime Skakalnica in povzročila tudi nekaj polemike. Stanovanja v njej se ponašajo z dobrimi pogledi na širšo okolico, posebna kakovost večjih stanovanj ob poševni stranici so velike terase z razgledom na mestno središče.

- Po njej in domnevno po njenem lastniku nosi ime današnja četrt Zupančičeva jama – in torej ne po pesniku Otonu Župančiču, čeprav je celo na nekaterih zemljevidih in uradnih gradivih napačno imenovana kot Župančičeva jama.
- Natečajni elaborat prof. Edvarda Ravnikarja, na primer, je predlagal gradnjo športnega središča (stadion, dvorana, bazen), obdanega z obsežnimi parkirnimi površinami na terenu.
- Realiziran je bil niz kubusov s poslovnimi prostori za drobno obrt (A. Černigoj, M. Švigelj Černigoj, 2000). Ob njih je bil sprva predviden vrtec, nato oskrbovana stanovanja, nato pa je bila parcela vrnjena denacionalizacijskem upravičencu. Na natečaju leta 2009 je bila avstrijskemu biroju zaupana zasnova večstanovanjske stavbe, do izvedbe pa zaenkrat ni prišlo.
- Tako dojemanje je sicer okrnila zapoznela, še danes ne v celoti izvedena realizacija parka, ki je v začetnem obdobju izgradnje soseske botrovala kritikam, da gre za nehumano »betonsko džunglo« brez kančka zelenja.
- V natečaju je bila sicer predvidena skeletna betonska konstrukcija z opečnimi polnili, a je ekonomika gradnje pretehtala.
- Iz finančnih in organizacijskih razlogov so bile podzemne garaže v stanovanjskih soseskah dotlej redkost. V manjšem obsegu so bile zgrajene v Kosezah, Ruskem carju in soseski Brilejeva/Kunaverjeva v Dravljah, v BS 3 pa predvidene, a ne izvedene.
- Malo znano je, da je pod Neubergerjevo ulico še danes velik neizkoriščen prostor; izdelan je bil že projekt za center za dvorske športe, a ostal neizveden.
- Železna cesta naj bi se po Mušičevem načrtu za železniško postajo s podvozom pod tiri navezovala na Resljevo cesto, s čimer bi postala bistveno bolj prometna. Izvedeno je bilo le podaljšanje podhoda za pešce pod peroni do Vilharjeve ceste in kasneje še pod njo ter krožni vstopni atrij.
- Zanimiva je epizoda iz let 1989–90, ko se je pojavila namera, da bi ob Vilharjevi cesti zgradili stavbo Svetovnega trgovskega centra (WTC), ki bi pokrivala območje Balkana. V zraku je bila skorajšnja sprememba sistema in zahodni investitorji so pripravljali teren za širitev v vzhodnoevropski prostor, obratno pa so tukajšnje družbe in posamezniki iskali priložnosti za sodelovanje z bodočimi zahodnimi partnerji. Stavbo bi tvorilo pet okroglih poslovnih stolpčev in trikotni volumen hotela.
- Posredno je trikotna oblika izhajala tudi iz študije oslončenja, idejno pa se navezuje na vrsto motivov: Plečnikov projekt za Hram slave, natečajni projekt za poslovni hotel na Bunker Hillu v Los Angelesu (arh. Ricardo Legorreta, 1979), klinaste like parcelne geometrije, silhueto Kamniško-Savinjskih Alp v ozadju.

6

7

Sl. 6: Tloris tipične etaže stanovanjskega kareja (Vladimir Brezar).
Vir: Ibid., str. 11.

Sl. 7: Prikaz možnih razporeditev tlorisa dvosobnega stanovanja. Fiksne so obodne nosilne stene (6 x 10 m), okenske odprtine ter lokacije vertikalnih instalacij (arh. dr. Vladimir Brezar).
Vir: Ibid., str. 12.

Sl. 8: Pogled na zgrajeno četrto Zupančičeva jama iz zraka.
Vir: Foto: Robbyphoto. URL: <http://www4.slikomat.com/09/0904/q3q-124006.jpg> [preneseno 14.9.2015].

Zaključek

R5 je ena od zadnjih stavb, ki jih je zgradilo podjetje SCT, saj je z nepremičninsko krizo nekdanji veliki gradbenec končal v stečaju. Zgodba ima tako nekoliko morbiden zaključek, a v celoti povzame slovensko tranzicijo: od zadnjih izdihov velikopotezne organizirane stanovanjske gradnje, preko zmerne rasti skozi 90-a, do hektičnega obdobja konjunkturo, potem pa propad gradbenega sektorja ter popolna nesposobnost države in politike za reševanje nastalih razmer. Čeprav je postmoderna arhitekturna estetika dandanes vse prej kot cenjena, so urbanistična načela, ki izhajajo iz izkušenj klasičnega mesta, našla pot v urbanistično doktrino današnjega časa, seveda estetsko posodobljena, oblikovno svobodnejša in nadgrajena z načeli trajnostnega razvoja. Zato bi bilo na mestu kritično presoditi, kaj v tem obdobju je vendarle bilo kakovostnega. Ko se danes posmehujemo historicističnim detajlom, jemljemo urbanost te četrte preveč zlahka za samoumevno in se ne zavedamo, da bi tu lahko nastalo kaj precej drugačnega: poslovni megakompleks v maniri 60-ih in 70-ih, od okolice izolirano športno središče ali preprosto še ena blokavska soseka brez identitete. Zasnova Zupančičeve jame je bila gotovo uspešna v preseganju subjektivne meje mesta na železniški progi. Mešanje rab in javni prostor, današnji urbanistični mantri, sta uresničeni bolj dosledno kot v katerikoli kasnejši ljubljanski zazidavi. Tudi zgrajene stavbe so arhitekturno dovolj raznolike in zanimive, da se izognejo uniformiranosti soselek, kljub temu da se držijo osnovne urbanistične zamisli. Vemo, da vsaka stavba med idejo in realizacijo doživi mnoge spremembe; v daljšem obdobju grajena četrta še toliko večje. A zdi se, da je bil – prav skozi te spremembe – dosežen osnovni cilj: (z)graditi Mesto kot pester sestav Arhitektur.

Bibliografija

Brezar, V. Urban mass housing: the search for higher quality. V: XXIII. IAHS world housing congress: *Excellence in housing: prospects and challenges in the 'Pacific' century: proceedings of IAHS, 25-29 September 1995, Suntec city, Singapore*. Vol. 2. URL: <http://cobiss4.izum.si/scripts/cobiss?command=DISPLAY&base=99999&rid=1235588&fmt=11&lani=si> [citirano 14. 9. 2015].
Černigoj, A., ur. *Poslovno-stanovanjska četrta Zupančičeva jama*. Ljubljana: Zavod za izgradnjo Ljubljane, 1987.
Černigoj, A. Sinteze v južnem Bežigradu. *Arhitektov bilten*, 1986, 81/82, str. 96.
Natečaj Južni Bežigrad: skrajšano zaključno poročilo. *Arhitektov bilten*, 1986, 81/82, str. 77–86.
Natečaj Ožje območje južnega Bežigrada: skrajšano zaključno poročilo. *Arhitektov bilten*, 1986, 81/82, str. 87–95.
Mirkovič, P. World Trade Center v Ljubljani že 1992. *Gospodarski vestnik*, 10. november 1989, str. 21–22.

Bibliografija za zgodovinski razvoj območja Zupančičeve jame

Korošec, B. *Ljubljana skozi stoletja: mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
Krečič, P. *Jože Plečnik*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
Ljubljanski urbanistični zavod. *Generalni plan urbanističnega razvoja Ljubljane*. Ljubljana: Mestni svet Ljubljane, 1965.
Mihelič, B. Fabianijev načrt za južni del Bežigrada in njegov vpliv na poznejši razvoj tega dela mesta. V: Fabiani, M. *Regulacija deželne stolnega mesta Ljubljana: Faksimiliran ponatis ob 120-letnici Fabianijevega rojstva*. Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana, 1989, str. 35–40.

Viri podatkov o letih izgradnje stavb

Genius loci, Inštitut za arhitekturo in urbanizem. URL: <http://www.genius-loci.si> [citirano 11. 9. 2015].
Inženiring 4M. URL: <http://www.inz-4m.si> [citirano 11.9.2015].
Slovenijales. URL: <http://www.slovenijales.si/skupina-slovenijales/krovna-druzba/dejavnosti/oddaja-poslovnih-prostorov> [citirano 11. 9. 2015].

Ustni viri

Niz pogovorov z arh. mag. Andrejem Černigojem, 1.–14. september 2015.
Pogovor z arh. dr. Vladimirjem Brezarjem, 14. september 2015.

Bivanje kot eksperiment

Andraž Keršič

»Afirmacija novih zamisli na področju stanovanjske gradnje, ki je deležna splošnega interesa najširšega kroga dejavnikov, je lahko tvegana. Vendar je razhajanje med spoznanimi vrednotami, ki naj bi jih sodobno stanovanje imelo, in uveljavljeno prakso v gradnji zlasti kolektivnih stanovanj tolikšno, da je kakršnakoli spodbuda, ki bi lahko to stanje izboljšala, vredna razmisleka. Predvsem se moramo ob tem ponovno vprašati, kaj je stanovanje, nato pa še, kaj je sodobno stanovanje. Vprašanje je izrazito sociološke narave, vendar elementarno. Od opredelitve do tega vprašanja bi bila v abstraktnih idealnih razmerah odvisna fizična podoba urejenega naseljenega okolja. Glede pojma 'sodobno stanovanje' pa je utemeljena trditev, da je sodobno stanovanje lahko samo tisto, katerega sodobnost sega vsaj od 'včeraj do jutri'. Z drugo besedo – pojem sodobnosti mora pokrivati časovno razdobje vsaj ene generacije ali družine.«¹

V članku *Od praga do dnevne sobe* je Aalto leta 1929 poleg fotografije ravnokar dokončanega Paviljona de l'Esprit Nouveau objavil sliko *Oznanjenje fra Angelica* iz leta 1445. »Primer povezanosti interierja in vrta. Je to dvorana, ki se čudovito odpira navzven in posnema značaj dreves, ali je vrt, zgrajen v hišo, zaprti vrt?«

Eksperiment v stanovanjski gradnji na Slovenskem brez težav vzporejamo s hkratnim razvojem v skandinavskih deželah. Snovalci domiselnih bivališč, ki so v tolikšni meri odstopala od večine arhitekturnih projektov, da so pomenila inovacijo, so bili večinoma mladi arhitekti, ki so se po vzorih ozirali navzven, hkrati pa so uspeli ohraniti izrazit posluš do prostora. Danilo Fürst se je tako že leta 1949 skupaj z Marjanom Tepino in Nikolajem Bežkom udeležil urbanističnega kongresa na temo racionalne povojne obnove na Nizozemskem², France Ivanšek pa je takoj po diplomi leta 1954 odšel za nekaj let v Skandinavijo.

Sistem povojne obnove je predvideval predvsem sklenjeno gradnjo visokih in dolgih blokov, ki je bila cenejša od nižje gradnje, vsi mladi, za napredek zavzeti arhitekti pa so bili prežeti z mislijo na bolj humanističen pristop gradnje stanovanj.³ Danilo Fürst je leta 1949 razvil polmontažni sistem Hitrogradnje; projektiranje hiše je trajalo dva meseca, izdelava delov en mesec, gradnja in vgradnja opreme pa sta bili končani v osmih dneh. Glavne inovacije sistema so bile skeletna armiranobetonska konstrukcija s polnili, velika okna, ki jih je omogočila nenosilna fasada, in uporaba prefabriciranih stopnišč. Stanovanja so imela ločen sanitarni sklop. Prvo hišo sistema Hitrogradnja so zgradili na Ptujski ulici v Ljubljani.

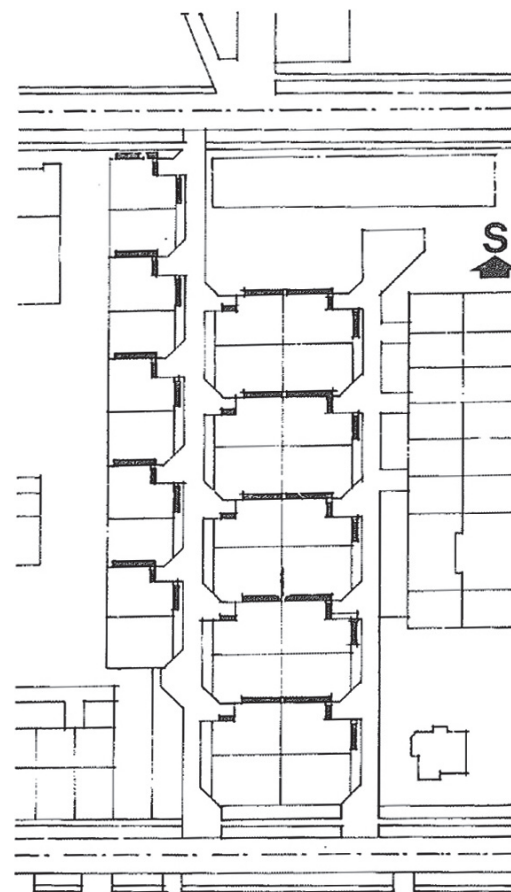
V Kočevju sta leta 1954 Stanko Kristl in Ilija Arnautović zasnovala hiše v zamaknjenem nizu. Hiše so po prerezu oblikovane kot velik enoten prostor dnevne sobe, kuhinje in jedilnega kota, ki se odpira na vrt, in spalnih prostorov v nadstropju.

Hiše na Langusovi iz leta 1955 so prvi primer zadržne gradnje v Sloveniji. Izpeljala jih je skupina mladih arhitektov (Bogdan Fink, Marko Šlajmer, Miloš La-

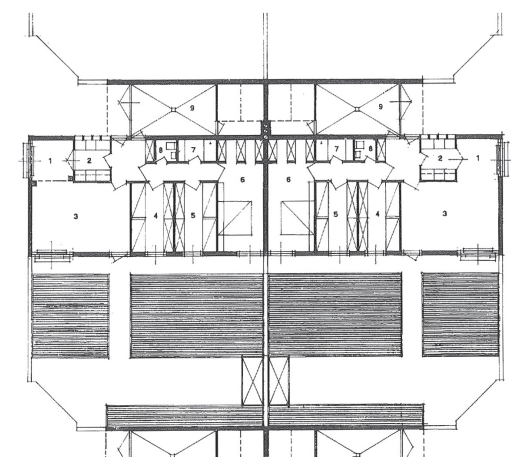
pajne, Jurij Jenštrle, Marijan Lešnik), ki je v povojnem času obnove in hitre industrializacije našla rešitev lastnega stanovanjskega problema v organizirani samostojni gradnji. Ker je bila kvadratura stanovanjskih enot omejena z normativom, je tloris domiselno pomnožen s pomočjo medetaž in prečno orientiranim stopniščem. Ulična fasada je obravnavana strogo, vrtna pa je v večini zastekljena in se odpira v zelenje.

Leta 1956 je bil ob posvetu in razstavi *Stanovanje za naše razmere* razpisan natečaj, ki je zajemal najboljšo stanovanjsko, oblikovalsko in sanitarno instalacijsko rešitev. Zmagovalne rešitve so v merilu 1:1 predstavili v še nedokončani zgradbi Kozolec. Stanovanjske enote so bile opremljene s funkcionalno kuhinjo Branke Tancig in pohištvo Nika Kralja. Edina izvedena rešitev posveta so Fürstove hiše na Peričevi ulici v Ljubljani. Inovativen sistem polmontažne nosilne opečne konstrukcije v kombinaciji zidanih sten in prednapetih opečnih stropnih nosilcev skupaj z avtorsko rešitvijo ogrevanja dopolnjuje zanimivo prostorsko zasnovo. Dnevni prostor, osvetljen tako skozi južno fasado kot skozi severno v za meter dvignjeni kuhinji, se odpira na vrt. Južna fasada je razgibana, živahnih barv in montažna.

Manjšo stanovanjsko sosesko na Borsetovi, ki jo je leta 1960 zasnoval Stanko Kristl, sestavlja pet hiš, ki v obliki črke L oklepajo zasebne atrije. V posebej izdelani opeki zasnovana gradnja dveh tipov hiš predstavlja prvo moderno atrijsko zazidavo v Sloveniji. V prvem tipu hiš se združujeta stanovanje in atelje, za drugega pa je značilna integracija nadstreška za avto in vhoda hiše. Zaradi izhajanja radona iz tal na območju nekdanje opekarne so hiše nekoliko dvignjene nad teren. Premišljena konstrukcijska zasnova in orientiranost hiše na atrij puščata vtis japonske spokojnosti. Hiše so razdeljene na nočni in dnevni del, čemur sledi oblikovanje fasad. Enoten dnevni prostor kuhinje, jedilnice in dnevne sobe se popolnoma odpira na atrij.

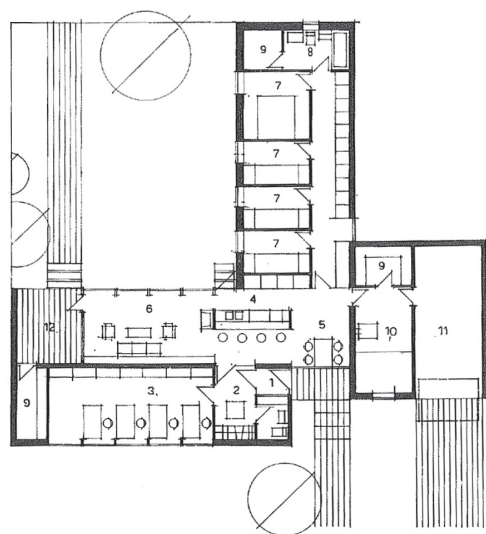
1

2

Sl. 1: Atrijske hiše - situacija, Savin Sever.

Sl. 2: Atrijske hiše - tloris, Savin Sever.

3

»Kadar notranji bivalni prostor (dnevna soba) leži v neposredni povezavi z zunanjim bivalnim prostorom, ga ta povezava optično povečuje. Isto prednost ima tudi kuhinja, ki je povezana z jedilnim mestom na prostem. Zunanji prostor, pa naj bo še tako majhen, rabi kot psihološko povečanje notranjega prostora, pa tudi kot mesto za sončenje, telovadbo in druge vrste sprostitve in zaposlitve v prostem času.«⁴

Hiše v Podgori pri Šentvidu, ki se s strmimi strešinami prislanjajo k hribu, je leta 1962 za potrebe petih umetnikov, združenih v zadrugo *Likovnik*, zasnoval Ilija Arnautović. Glavna značilnost zasnove vrstnih hiš je ekspresivna oblika strešin, ki pokriva velik enoten dnevni volumen pod streho, kjer je na nosilec v nadstropju naslonjen atelje z velikim strešnim oknom, pod njim pa je obojestransko osvetljen prostor s kuhinjo, z jedilnico in dnevno sobo. Nočni del s spalnimi prostori je prav tako orientiran na atrij.

Leta 1963 leta je Savin Sever za uslužbenca časopisne hiše *Dela* za Bežigradom oblikoval sosesko petnajstih atrijskih hiš. »Izrazito podolžna zasnova tlorisa stanovanja omogoča enakovredno orientacijo vseh spalnic in dnevnih sobe proti vrtu, ki se razteza ob vsej dolžini južne fasade, medtem ko je okno jedilnega kota obrnjeno proti cesti, tako pa je dosežen zadovoljiv stik tudi z zunanjim prostorom. Stanovanja so grajena v običajni tehniki, pri čemer sta nosilna samo vzdolžna zunanja zidova, ki podpirata strešno konstrukcijo v razpetini 6.60 m. Vse notranje predelne stene so izzidane kot polnila.«⁵ Tlorisno površino hiše podvaja enako velik ograjen vrt, ki postane dnevna soba na prostem.

»Arhitektura mora kot večno občutljivi medij v vseh svojih različnih gradbenih nalogah upoštevati mnogovrstne okoliščine in reagirati na različne medsebojne odnose in nazore. Izraža se v nekem vizualnem redu, ki sloni na jasnih analizah funkcionalnih, socialnih, kulturnih in še kakšnih problemov. Dokler je neka realizacija bolj ali manj podobna kaki svoji predhodnici in je poleg tega še v mejah finančnih predvidevanj, je problem za laika pravzaprav rešen. Za dojetje in ustvaritev arhitekture npr. miljejskih kvalitet ali arhitekture z morebitnimi simboličnimi vidiki pa težko najdemo plodna tla. Tako ostaja slej ko prej tudi naša individualna stanovanjska gradnja odsev tega stanja z redko kje nakazanimi omenjenimi tendencami.«⁶

Soseska Murgle je, kot je zapisano v obrazložitvi Plečnikov nagrade za leto 1974, pri nas prvič v večjem merilu uveljavila organizirano, racionalno in sodobno individualno zazidavo po načelih sodobne-

ga urbanizma. Soseska je osnovana na mreži nekdanjih barjanskih kanalov, ločene so poti avtomobilov in pešcev. Izrazito preproste stanovanjske hiše se odpirajo na atrije, ki mejijo na pešpot med hišami. Murgle so desetletja trajajoči projekt zakoncev Ivanšek, ki sta pri nas v veliki meri zaslužna za dvig bivanjske kulture. V utemeljitvi nagrade fundacije Ikea za izjemne inovacije na področju arhitekture in oblikovanja interierja je komisija poudarila: »Njuno izhodišče za delo so bile vselej potrebe navadnih ljudi.«³ Tu velja omeniti, da je cena atrijske hiše v prvi fazi naselja znašala toliko, kot enako veliko stanovanje v stanovanjskem bloku.

Terasasti bloki Viktorja Pusta v Kosezah iz leta 1974 pomenijo kompromis med nizko gosto zazidavo in blokovsko gradnjo. Soseska je bila sprva zasnovana po brutalističnem vzoru, a v humanem in človeku prijaznem merilu manjših gruč. V končni izvedbi gre za 35 vzporednih blokov z osrednjo promenado, od koder se odpirajo pogledi na Kamniške Alpe. Stanovanja so piramidasto naložena, velike terase pa jim svojsko nadomeščajo površino vrta.

Omeniti velja tudi nezgrajeni sistem Savina Severja, ki je bil projektiran za lokacijo ob Slovenski cesti, mogoče pa bi ga bilo aplicirati tudi v ostalih delih mesta. »V sistemu EVH-100 gre za poskus rešitve stanovanjske aglomeracije, v kateri naj bi bila razlika med individualno hišo in kolektivnim stanovanjem čim manjša, tako glede prostorske rešitve kakor glede obilicij pri gradnji. V tem sistemu se arhitektura in osnovna investicija aglomeracije omejujeta izključno na primarni prostorsko-konstrukcijski sistem z vsemi potrebnimi instalacijskimi nastavki, sicer pa ostaja stanovanje s fasado vred pod popolno ingerenco stanovalca samega. Obvezna sestavina stanovanja je večja površina za ureditev vrta, ki razmejuje stanovanje od zunanjega prostora, v okviru celotne aglomeracije pa večkratno nadomešča z gradnjo odvzete zelene površine. Dosledno je izpeljan princip enakega osnovnega prostorskega komforta, ki omogoča vrsto variant v tlorisu, glede na različne potrebe in različne ekonomske zmogljivosti stanovalcev. Popolno fleksibilnost tlorisa zagotavlja konstrukcijski sistem in pa neobvezna fasada proti vrtu, ki ne odreja zunanjega videza objekta.«¹

Sočasnost produkcije kakovostnih, zanimivih rešitev stanovanjskih stavb in kompleksov, ki se z ramo ob rami sprehaja s tedanjo skandinavsko produkcijo, pomeni prepoznan duh časa, ki so ga arhitekti uspeli ujeti. Pravzaprav lahko za večino trdimo, da so presegli semantično pojmovanje svojih zasnov, ki tako danes kot tudi vnaprej predstavljajo kakovostne posege v prostor in zgled dobre prakse⁶.

Sl. 3: Vrstne hiše, Borsetova ulica v Ljubljani, Stanko Kristl.

Sl. 4: Vrstne hiše - prerezi, Peričeva ulica v Ljubljani, Danilo Fürst.

Sl. 5: Vrstne hiše - fasada, Peričeva ulica v Ljubljani, Danilo Fürst.

Sl. 6: Vrstne hiše - tloris, Peričeva ulica v Ljubljani, Danilo Fürst.

Sl. 7: Vrstne hiše - situacija, Podgora, Ilija Arnautović.

Sl. 8: Vrstne hiše - prerez, Podgora, Ilija Arnautović.

Sl. 9: Vrstne hiše - tloris, Podgora, Ilija Arnautović.

1 Sever, S. (1973). Sinteza. 28, 29.

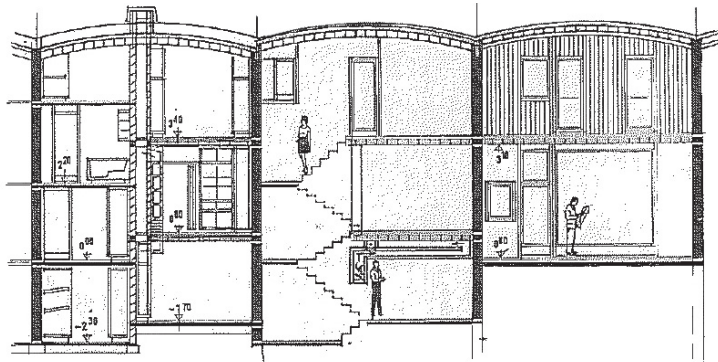
2 Koselj, N. (2000). *Danilo Fürst arhitektura*. Ljubljana: Cankarjev dom.

3 Ivanšek, F. (1988). *Družina, stanovanje in naselje*. Ljubljana: Ambient.

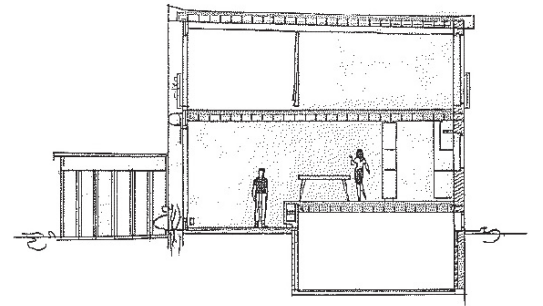
4 Ivanšek, F. (1969). Sinteza. 13, 14.

5 Sever, S. (1969). Sinteza 13, 14

6 Kristl, S. (1969). Sinteza 13, 14.

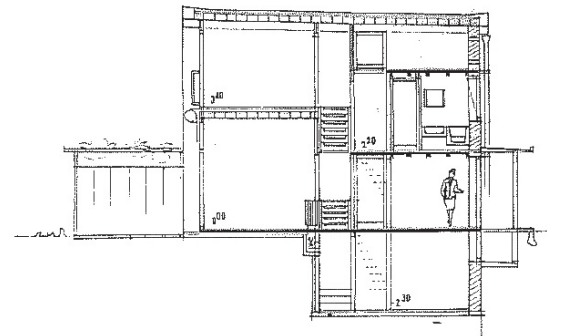
4

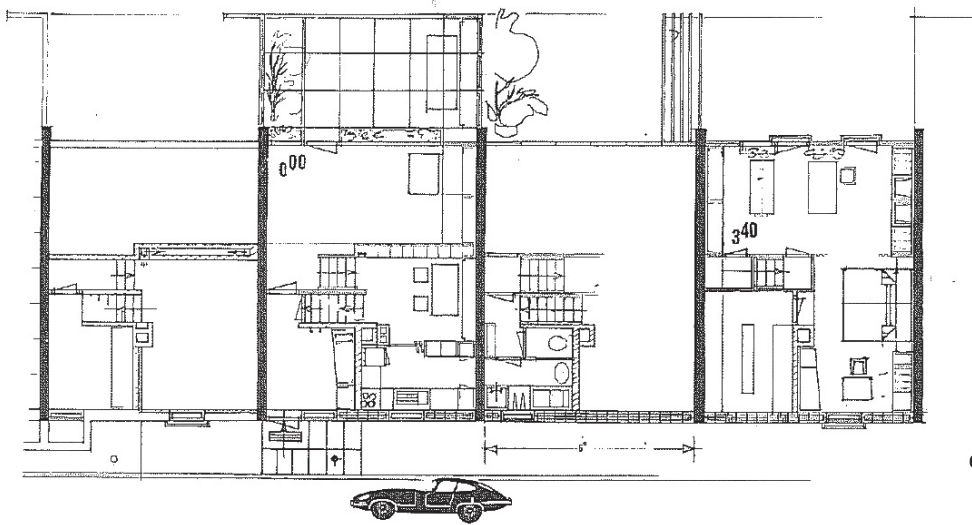
4

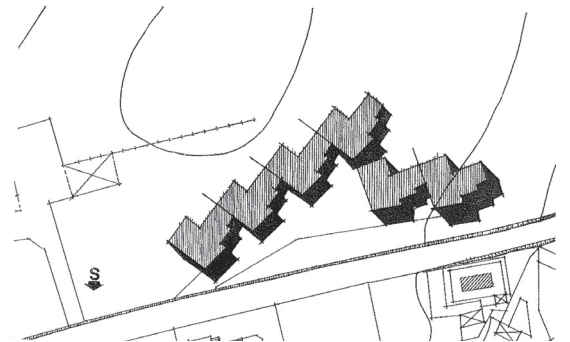
5

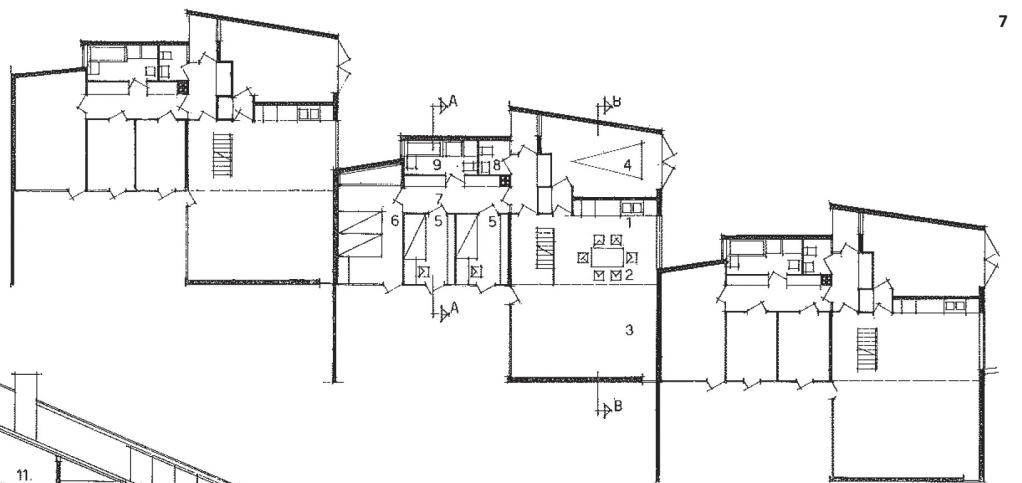
4

6

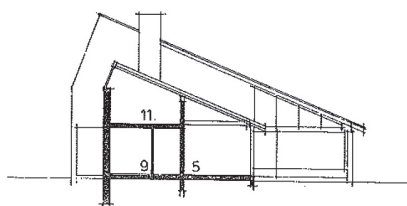
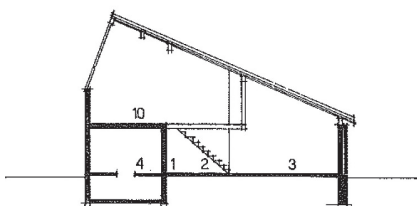

7

8

9

Kapsula: tipologija druge arhitekture

Peter Šenk

Nihče ne more biti blizu drugim, če nima možnosti pogosto biti sam.

Christopher Alexander, *A Pattern Language*

Kapsula je kiborška arhitektura. Človek, stroj in prostor gradijo novo organsko telo, ki presega nasprotja.

Kisho Kurokawa, *Deklaracija kapsule*

Ustvarjanje slogov ali niza manierizmov, vrednih posnemanja, je eno, ustvarjanje tipologij pa je mnogo bolj zanimivo.

Peter Cook, *Capsules, Pods and Skins (Kapsule, kokoni in ovoji)*

Ob koncu eksperimentalnih šestdesetih let Peter Cook iz skupine Archigram opomni, da je bilo v dvajsetem stoletju "več priložnosti, ko je hkrati delovanje znatnosti, tehnologije in človeške emancipacije povzročilo eksplozijo arhitekture".¹ V prvi polovici petdesetih let dvajsetega stoletja se je z *novim brutalizmom* zgodila "nova zapoznena eksplozija" na področju arhitekturne teorije. Usmeritev Alison in Petra Smithsona, ki je nakazovala oživitve izvornih naukov moderne gibanja je z odnosom do uporabe materialov želela vzpostaviti povezanost med gradnjo in človekom. Arhitektura naj bi bila neposreden rezultat načina življenja.² Mnogi angažirani sodobniki so izrazili nestrinjanje z družbenoekonomskim sistemom kot s prostorskimi in urbanimi razmerji, ki jih ta producira. V zamišljenih eksperimentalnih mestih in arhitekturah so se vzpostavile nove vizije časa in prostora, ki so napovedovale vznik mobilne civilizacije, v kateri bo arhitektura sredstvo za eksperimentiranje z življenjskimi spremembami. Kritika obstoječih mest in hkrati vse pogostejša radikalna kritika tedaj ustoličenega modernističnega funkcionalizma pa je dvajset let kasneje s pomočjo glasnikov nove dobe postmodernizma, za mnoge razočarajoče, simbolično kulminirala v poružitvi v tistem času zgrajenega stanovanjskega kompleksa *Pruitt-Igoe*.³ V vmesnem obdobju do rušilnih detonacij v St. Louisu pa je arhitekturno dogajanje pretresala vrsta eksplozij, ki v sodobnost prinašajo potencialen zgled o možnostih drugačnega, alternativnega mišljenja in delovanja v arhitekturi. V pričujoči knjigi obravnavane vizije in konceptualizacije novih prostorskih in družbenih razmerij za nove prostorske in družbene razmere, ki v mnogih pogledih nadgrajujejo nedoločljivosti in eksperimentiranju zavezane urbane prihodnosti, so bile hkrati diskreditacija in ogledalo banalnosti tedanjih razmer in napoved druge arhitekture prihodnosti.

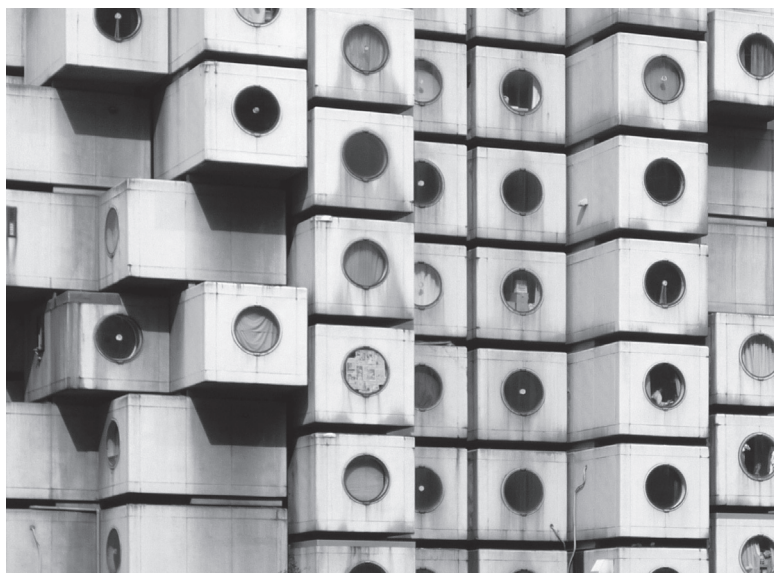
Skozi podrobnejšo analizo dejavnosti protagonistov, za katere je arhitektura (še) bila bolj javna kot zasebna zadeva⁴, konceptov (proto)trajnostne arhitekture zamenljivih in potencialno obnovljivih delov stavb ter odnosa do okolja nasploh, do tistih, ki so skozi popolno individualizacijo in njen odraz v arhitekturi kazali na možnosti bolj demokratičnih, polnih in živahnejših drugačnih skupnih urbanih prihodnosti, se zrcalijo aktualna vprašanja sodobne arhitekture. Poskusi vračanja k izvornim idealom funkcionalizma, poskusi iskanja nove identitete z združevanjem tradicije in sodobnosti ter novih možnosti arhitekture v polju tehnologije in življenjskih slogov so nakazovali vznik arhitekture, ki naj bi odgovarjala na resnične potrebe družbe, jo pomagala transformirati in kazala upanje na svetlejšo prihodnost življenja v mestih in individualni razvoj posameznika v njih. Seveda obravnavani predlogi nikakor niso bili brez pomanjkljivosti že v kontekstu in pogojih časa nastanka. Zato si ne umišljamo, da bi lahko v sodobnost enostavno prenesli predstavljene koncepte, programe, estetske sheme itd. Takšen neposreden prenos bi bil skrajno anahronističen. Če pa izluščimo njihove potenciale, lahko ob zavedanju pomanjkljivosti pričakujemo nadgradnjo začetega projekta v sodobnosti. V razvojni perspektivi bomo zato skušali pokazati tako na njihovo uporabo, preobrazbo in odklone kot na emancipatorni potencial v njih izraženih stremiljenj, želja in prizadevanj, ki nam v sodobnosti lahko služijo kot opora in zgled za delovanje v smeri sprememb v družbi, institucijah, prostoru in arhitekturi za prihodnost.

Iskanje drugačnega arhitekturnega pristopa in izraza je pri obravnavanih protagonistih raznoliko. Na eni strani so to povsem radikalni predlogi, ki v maniri historičnih avantgard prekinjajo s tradicijo. Drugi so nadgradnja tradicionalnih konceptov na povsem nov način, npr. t. i. nevidne tradicije. Spet tretji s preseganjem nasprotij in omogočanjem sobivanja raznovrstnosti iščejo tretjo pot. Vprašanje drugosti je razpeto med raznolike pristope s skupno težnjo po drugem, drugačnem od prevladujočega, po drugosti, ki bi omogočila preseganje *statusa quo*. Različnim pristopom iskanja *druge arhitekture*, kot jo razumemo, je skupno aktivno poseganje v dani trenutek družbene, tehnološke in arhitekturne realnosti. Izhajajoč iz realnih pogojev vsebujejo posegi kritično in pri nekaterih tudi utopično dimenzijo. Z izpostavljenim nestrinjanjem s stanjem stvari je izražena zahteva po spremembah. S podrobno obravnavo koncepta in tipologije kapsule v arhitekturi bomo skušali pokazati na tiste značilnosti druge arhitekture, ki razkrivajo njuno aktualnost in potencialno subverzivnost tudi v sodobnosti.

Izpostavili bomo aktualne teme, ki se nanašajo na vprašanje tehnologije in ustreznega arhitekturnega izraza, vprašanje doma, bivališča posameznika in prostora skupnosti, vprašanje odnosa arhitekture do zemlje in njene navezanosti na kraj, vprašanje ideje umika in avtonomije posameznika in arhitekture v individualiziranem globalnem svetu, ter jih kontekstualizirali z izbranimi pionirskimi in sodobnimi primeri. Pri tem bomo skušali izluščiti razlike med njimi in pokazati pot njihovih sprememb v razvoju koncepta in tipologije. Navedene teme, usmerjene k preizpraševanju stanja stvari družbene, tehnološke in arhitekturne realnosti, kličejo po alternativnih konceptih, pristopih in tipologijah na sledi *druge arhitekture*.

V času nastanka samosvoji in še danes aktualni koncepti in pristopi kot npr. *nehiša*, *resnični stroj za bivanje*, *kiborška arhitektura*, *pop arhitektura*, uporaba materialov, *takšnih*, *kot so vtičnik*⁵ /*plug-in/*, *priponka /clip-on/* itd., so v orbito arhitekturnih tipologij v šestdesetih letih prejšnjega stoletja lansirali tipologijo kapsule. V razvojni izkušnji se je tipologija kapsule razkrivala v genealogiji kot protokapsularnost skozi univerzalistični tehnokratizem Buckminsterja Fullerja in ameriško udejanjanje odpora skozi kontrakulturo *crash-padov*⁶. Skozi avantgardne pozicije med etiko in estetiko, skozi eksistencializem, pop, brutalizem je bila na sledi radikalni *architecture autre* Reynerja Banhama in se udejanjala v provokativnih podobah mehanskega tehniziranja in tehnopop življenjskega sloga ali regionalnega metaboličnega futurizma. Tipologijo kapsule, ki je bila vselej zavezana zagotavljanju drugačnih, ustrežnejših pogojev za življenje posameznika in potrebnim spremembam v družbi, našete lastnosti opredeljujejo kot eno tistih arhitekturnih konceptov in tipologij, ki jim lahko pripišemo potencial iskanja in udejanjanja druge arhitekture.

Arhitekturni tipologiji s poimenovanjem kapsula sledimo v sodobni arhitekturi od šestdesetih let prejšnjega stoletja, začeni s najodmevnejšimi legendarnimi projekti skupine Archigram in japonskih metabolistov. Nekateri drugi arhitekti in skupine so sicer že od dvajsetih let prejšnjega stoletja, predvsem pa v poznih petdesetih in zgodnjih šestdesetih letih uporabljali tehnološke, znanstvenofantastične estetike z vidnim navdušenjem nad možnostmi, ki jih ponuja supertehnologija, ali celo izraza kapsulacija in kapsula.⁷ Za samostojne, mobilne in tehnolo-

ško opremljene bivalne in enofunkcijske enote pa so izraz kapsula pričeli najprej uporabljati predvsem angleški sodobniki, med prvimi v skupini Archigram pa Cedric Price in člani japonske skupine metabolistov. Warren Chalk iz skupine Archigram je začel uporabljati izraz kapsula leta 1964 za prefabricirane serijsko proizvedene bivalne enote *Capsule Homes (Kapsulni domovi)*, istega leta je Cedric Price uporabil kapsule za projekt regionalnega izobraževalnega okolja *Potteries Thinkbelt*, v japonski skupini metabolistov pa je genealogijo metabolističnega koncepta kapsule, ki naj bi bil kot tak z različnimi poimenovanji prisoten od leta 1959, objavil Kisho Kurokawa v *deklaraciji kapsule* leta 1969.⁸ V skupini Archigram so se zavedali, da ideja serijsko proizvedenih bivališč z zamenljivimi sestavnimi deli ni nova, zato je član skupine Warren Chalk v prispevku "Housing as a Consumer Product" leta 1966 navedel referenčne primere: sodelovanje Le Corbusierja z Jeanom Prouvéjem, posamezni Prouvéjevi projekti, bivalni in mobilni eksperimenti z oznako *Dymaxion* s kopalnico za *Phelps Dodge* Buckminsterja Fullerja, *House of the Future (Hiša prihodnosti)* Alison in Petra Smithson, prefabricirane hotelske enote Ionela Scheina, *Monsanto Plastic House (Plastična hiša Monsanto)* v Disneylandu, dela japonskih metabolistov in Arthurja Quarmbyja v Angliji;⁹ vsi ti primeri predstavljajo tudi poskus iskanja tehnološke druge arhitekture v obdobju destabilizacije heroičnega modernizma in internacionalnega sloga. Značilnost navedenih referenčnih primerov skupine Archigram je navdušenje nad možnostmi, ki jih omogoča nova tehnologija, uporaba novih materialov in konstrukcijskih rešitev ter serijske proizvodnje v želji ponuditi posamezniku, družbi, mestu in stroki nekaj resnično novega. Archigram je v novem in drugem prepoznal potencial omogočanja ustvarjanja vselej novih in novih živahnih življenjskih slogov. Zavestno spajanje arhitekturnega nagovora z *vsakdanjim življenjem* v povezavi s *popularno kulturo*, kar je bilo za visoki modernizem še povsem nesprejemljivo, je bilo podprto z internacionalizacijo in globalizacijo potrošniške kulture, ki se je v šestdesetih letih že povsem uveljavila kot prevladujoča. Kljub kritikam ameriških vzorov, ki so se v Evropi vseskozi oglašale, pa je bil povojni zalet v zgodnjih šestdesetih letih v polnem zamahu in v veliko primerih je vprašanja upravičenosti in ustreznosti tehnološkega napredka, potrošništva in razvoja znanosti še zastiral z navdušenjem nad možnostmi ustvarjanja boljšega sveta.

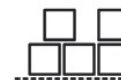
*Uvodni odlomek iz knjige *Kapsula: tipologija druge arhitekture* / Peter Šenk, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, ki je izšla v zbirki *Teoretska praksa arhitekture*.

avtonomne celice

samostojne celice

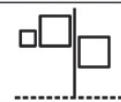

kompozitne celice

priključne celice

priponke/vtičniki, paraziti

obeski, vstavki

- 1 Peter Cook, *Experimental Architecture*, New York: Universe Books, 1970.
- 2 "The New Brutalism", *Architectural Design*, januar 1955.
- 3 Gl. Charles Jencks, *The Language of Postmodern Architecture*, New York: Rizzoli, 1977.
- 4 Gl. Rem Koolhaas, Hans-Ulrich Obrist (ur.), *Project Japan: Metabolism Talks*, Köln: Taschen, 2011.
- 5 Z izrazom "vtičnik" slovenimo po analogiji z uporabo v računalništvu tudi v arhitekturi uveljavljeni pojem "plug-in".
- 6 Izraz "kontrakultura" bomo uporabljali kot prevod angleške besede "counterculture" oz. "counter culture", ki pomeni nasprotno gibanje prevladujoči kulturi – nekaj podobnega kot "opozicija" v politiki. Izraz "crash pad" pa bomo uporabljali v angleškem izvorniku; v naši uporabi pomeni okolje za eksperimentiranje s psihedeličnimi substancami, ki omogoča čim bolj udobno in udobno vračanje v normalno stanje zavesti. Izraz "crash pads" se sicer med drugim uporablja tudi za posebna kompaktna prenočišča letalskih posadk.
- 7 Bruno Taut npr. v knjigi *Die Auflösung der Städte oder die Erde eine gute Wohnung* iz leta 1920 pri obravnavi bivališča prihodnosti to opiše kot fleksibilno z enostavno premičnimi stenami, v katerem "se lahko vsak član gospodinjstva znotraj velike kapsule enostavno izolira" /kapsulira – nem. Einkapseln/. Bruno Taut, *Die Auflösung der Städte oder die Erde eine gute Wohnung*, Folkwang-Verlag, 1920, nav. v: Bruno Taut, *Die Neue Wohnung: Die Frau als Schöpferin*, Leipzig: Verlag Klinkhardt & Biermann, 1928, str. 92.
- 8 Peter Cook (ur.), *Archigram*, New York: Princeton Architectural Press, 1999, str. 44; Cedric Price, *Cedric Price: Works II*, Architectural Association, London: Architectural Association, 1984, str. 25; Kisho Kurokawa, "Capsule Declaration", v: Kisho Kurokawa, *Metabolism in Architecture*, London: Studio Vista, 1977, str. 75–85. Deklaracija je bila prvič objavljena v skrajšani obliki kot članek: Kisho Kurokawa, "O! Pravila kiborgov" (Kisho Kurokawa, "Oh! Saibogu no Okite"), *SD – Space Design*, 03/1969, str.50–53. Prevod iz japonsčine Urška Capuder, Hiroshi Kohno, arhiv avtorja.
- 9 P. Cook (ur.), *Archigram*, str. 17.

Recenzija

Kapsula: tipologija druge arhitekture

Peter Šenk

Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015. (Teoretska praksa arhitekture)

Miha Dešman

V okviru knjižne zbirke *Teoretska praksa arhitekture* je letos izšla druga knjiga, in sicer študija fenomena kapsule v arhitekturi modernega obdobja, ki jo je napisal arhitekt Peter Šenk.

Knjiga obravnava drugo arhitekturo, ki je v psihoanalitičnem smislu drugo tiste prve arhitekture, njena kritika, pa hkrati njena resnica in radikalno bistvo. Modernizem je utemeljen na ideji odpora in v arhitekturi se običajno ta odpor potlačuje v želji po monumentalnosti in po večnosti, ki sta bistvo klasične in tudi velikega dela moderne arhitekture. Na simptom potrebe po drugem, začasnem, neformalnem in anti-institucionalnem se je arhitektura odzivala na svojem radikalnem, eksperimentalnem robu. Iskanje drugačnega arhitekturnega pristopa je šlo z roko v roki z iskanjem drugačnega, modernega človeka. Tako je arhitektura lahko postala radikalna. Kapsula je simbol te radikalnosti. Nastala je kot odgovor na potrebo po možnosti boljšega sveta, nato pa je na svoji eksplozivni poti oscilirala med utopijo in pragmatizmom.

Avtor postavi osnovno tezo, da gre tudi pri kapsuli za arhitekturo odpora. Proti institucijam, tradicionalni arhitekturi, konformizmu. Zanima ga osvobajajoči in generativni potencial, ki ga ima kapsula kot materializacija osebnega prostora individualiziranega posameznika. Knjiga je izjemno izčrpna in zgoščena pri teoretski umestitvi koncepta kapsule. Podrobno obravnava razvoj in primere kapsulne arhitekture, pa tudi teoretske podlage in osvetlitve fenomena. Znanstveni enciklopedični pristop je odlika te študije, ki pa jo Šenkova natančnost hkrati dela težje berljivo, saj se nekateri ključni avtorji, koncepti in dela ponavljajo v različnih osvetlitvah. Delo je opremljeno le z najnужnejšimi ilustracijami, kar pa ni pomanjkljivo, saj so v današnjem času digitalne družbe viri dostopni v obliki načrtov, tekstov in fotografij na spletu in v monografijah.

Struktura knjige je klasična, z imeni poglavij, ki odražajo vsebinski lok. Najprej je predstavljen teoretski Okvir, drugo poglavje ima naslov Razvoj, sledi Katalog tipov in njihovih udejanjenj, naslednji del je posvečen Mediju, zaključno poglavje je Koda. Okvir uvede temo, s prikazom ključnih konceptov in terminov: kapsula, nomadizem, druga arhitektura itd. Razvoj in Katalog obsegata večji del knjige in prikažeta zgodovino oblikovanja koncepta kapsule v 20. stoletju kot izrastek in hkrati kritiko modernega projekta. Avtor prikaže širok spekter uporabe, od kriznih in

vojnih razmer do utopičnih hipijevskih komun. Predstavi glavne protagoniste, od Buckminstra Fullerja, Smithsonov, Archigrama in japonskih metabolistov do arhitektov teoretikov Reynerja Banhama, Cedrica Pricea in drugih.

Poglavje Medij se nasloni na Mc Luhanovo teorijo medija kot podaljška človekovega organizma. Kapsulo vidi kot ovoj, ki simulira maternico, kot primordialno zavetje oz. popolnoma individualizirano in s tem celično mobilno enoto sodobnih nomadov, nato pa raziskuje možne aglomeracije teh enot. Če je Laugierjeva primitivna koliba arhetip, ki arhitekturo utemljuje kot avtonomno umetnost, pa se v času moderne tej želji po izvornem pridruži potreba po standardizaciji, serijski proizvodnji in tehnološki dovršenosti. Arhitektura se poveže z inženirstvom in oblikovanjem in se odpove avtonomiji. Še več, s kapsulno strukturo, ki izpolnjuje zahteve po mobilnosti in fleksibilnosti, se vključuje v pop kulturo in potrošniško družbo.

Koda je najbolj esejistični del knjige, v katerem avtor vrednoti domet koncepta v današnji arhitekturi in družbi. Opozori tako na nevarnost atomizacije kot na potencial obrambe zasebnosti, ki bi lahko oblikovala odgovornejšo, bolj utopično in hkrati bolj heterogeno družbo.

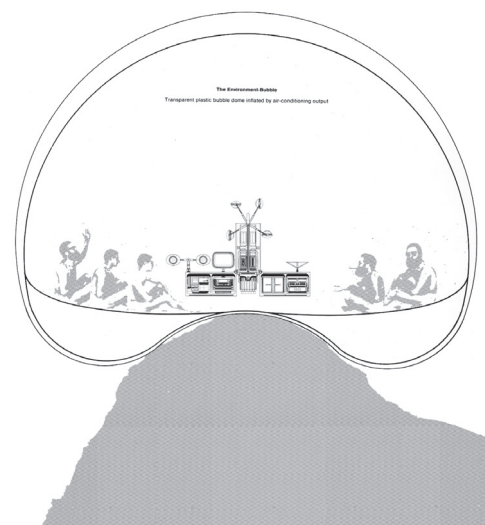
Knjigo bi moral prebrati vsak arhitekt in še posebej študent arhitekture, »ki da kaj nase«. Enciklopedično obravnava pomemben segment arhitekture modernizma, ki kot rob predstavlja pravzaprav enega od jeder gibanja. Z digitalno revolucijo in rastjo pomena ekologije v najširšem pomenu raste tudi potreba po utopiji. Pa tudi po interdisciplinarnosti in povezanosti vseh vidikov človekovega bivanja v svetu, pri čemer je ponovno v središču strateško oblikovanje zavetja kot infrastrukture in hkrati okvira bivanja.

Če bi koncept kapsule osvetlili s slovenskega gledišča, ki ga seveda v knjigi ni, razen umetniškega projekta Marka Peljhana *Makrolab* in Kajzeljevega *Bivaka pod Kotom*, bi lahko pričeli s tematsko številko naše revije: *Soba 25*. V njej so dokumentirane radikalne arhitekturne ideje iz začetka 70-ih, ki so pod vplivom uporniških dogajanj v širokem svetu nastajale v mikrokolju risalnice od znotraj navzven, od teoretskih in projektnih študij do spontanega eksperimentov. Fenomen *Soba 25* je mogoče razumeti v novi luči s pomočjo Šenkove knjige, saj tematizira širšo sliko in ozadje arhitekture, ki je hotela postati antiarhitektura.

KAPSULA: TIPOLOGIJA DRUGE ARHITEKTURE

Peter Šenk

tpa teoretska praksa arhitekture

Artefakt in narava

Aalтови arhitekturni koncepti

Uršula Koren

Živimo v času, ko se odnos med človekom in naravo na novo definira. Del tega procesa so tudi različni pristopi, ki so že dlje časa prisotni tako v arhitekturni teoriji kot tudi v praksi in ki se nanašajo predvsem na tehnično plat problema, v smeri trajnostnega razvoja in ekologije. Pričujoče razmišljanje o Aalтови arhitekturi se v ta diskurz vključuje s poglobljanjem vprašanja odnosa med arhitekturnim artefaktom in naravo z vidika kompozicije¹. Ukvarjamo se torej z vprašanjem arhitekturne oblike, ki se definira v interakciji s pokrajino in pridobi pomen v dialektičnem odnosu med elementi – tistimi, ki so ji lastni, in onimi, ki izhajajo iz konteksta. V tem pomenu nas zanimajo oblike, ki v sebi skrivajo povezavo s klasičnim, arhaičnim oz. prvobitnim. Poglejmo, kako ti sistemi interagirajo v Aalтови arhitekturi.

Le-ta je bila že predmet mnogih definicij. Stereotip, ki se je je krčevito oklenil, jo označuje kot organsko arhitekturo², izhajajočo iz naravnih oblik, čeprav je že prenekatera študija prikazala in poudarila pomen, ki ga je imela pri snovanju Aaltovih arhitekturnih dosežkov antična in druga historična arhitektura³. Aaltovega opusa tako ne moremo secirati v niz zaporednih obdobij, saj je prav odnos do historične arhitekture tisti, ki vztraja kot osnova njegovega dela ne glede na stilske spremembe arhitekturnega izraza. Ta odnos je med drugim gojil s potovanji v mediteranske države, ki jih je vztrajno obiskoval od svojega poročnega potovanja v Italijo leta 1924 dalje.

Tovrstna študijska potovanja so bila sicer še v prvih desetletjih 20. stoletja povsem običajna praksa študentov in mladih arhitektov iz severnega dela Evrope. Za razliko od arhitekturnih potovanj v prejšnjih stoletjih, ko so se med t. i. grand tourom posvečali sistematični metodološki študiji antike, so bila potovanja mladih finskih arhitektov v začetku prejšnjega stoletja usmerjena v pridobivanje neposrednega delovnega navdaha in itinerariji so bili bolj plod intuicije kot načrtovanega pridobivanja znanja. Obiskane arhitekture ter konfiguracije mest in pokrajin so postale del osebne zakladnice idej posameznih arhitektov, iz katere so bolj ali manj svobodno črpali pri izdelavi projektov. Po drugi strani obstajajo dokazi, da se Aalto ni zanimal le za t. i. architettura minore – anonimne urbane scene iz Italije, temveč se je posvečal tudi zelo natančnemu preučevanju monumentalne arhitekture⁴. V kasnejših letih, ko so potovanja na jug postala stalnica v Aaltovem življenju, je nastalo

mного stavb, za katere primerjava s fotografijami in skicami iz potovanj pokaže, da so bile pri njihovem projektiranju obiskane arhitekture dejansko uporabljene kot model. V primeru kampusa Otaniemi na Finskem (Aaltova ekipa ga dobi na natečaju leta 1949) se po obisku Grčije leta 1953 osrednji stolp spremeni v ikonično oblikovano stavbo, ki spominja na grške amfiteatre.

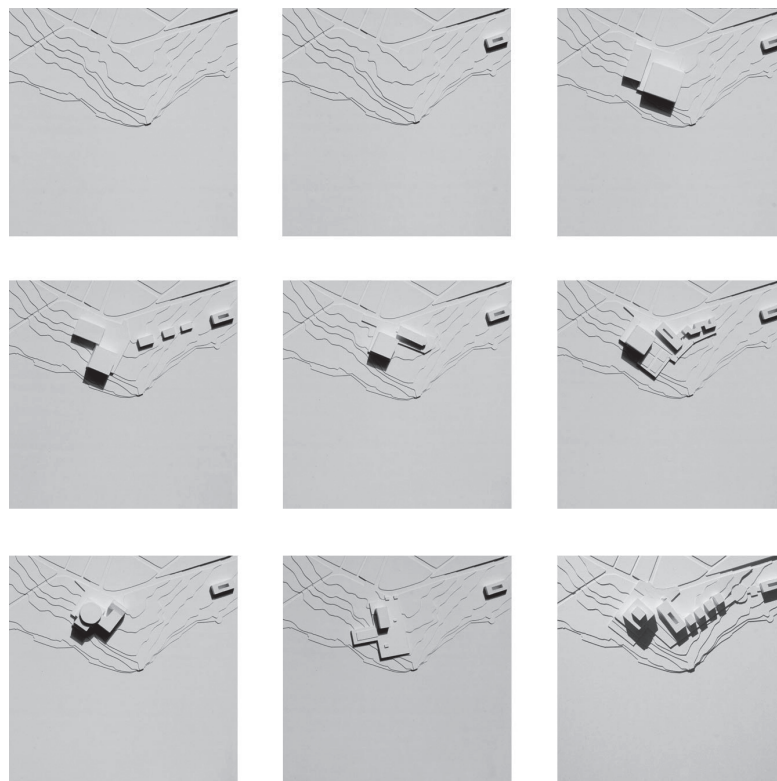
A vrnimo se za trenutek na sam začetek Aaltove kariere in pogledimo, kako se je ta pristop, ki historično arhitekturo kot model povezuje z dejavniki iz pokrajine, kamor je vstavljena, sploh začel.

Akropola v gozdu.

Natečaj za Palačo narodov v Ženevi

Nedokončani natečajni projekt sedeža Društva narodov v Ženevi⁵ predstavlja pomembno točko v oblikovanju Aaltovih arhitekturnih konceptov. Prvi veliki natečaji, ki se jih je Aalto lotil v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, so bili namreč priložnost za razmislek in preskok v smeri individualnih idej o arhitekturi. Projekt v Ženevi nam kaže, kako lahko moderna monumentalna stavba, potopljena v pejsaž alpskega sveta, izhaja iz arhetipov, ki jim je dodeljena vloga nosilca osnovne arhitekturne ideje. Z uporabo iz zgodovine iztrganih elementov ter z njihovo kompozicijo v nov organizem postane arhitektura sedeža »svetovne vlade« simbol demokracije, ki se neposredno veže na klasično antično arhitekturo in prevzema njeno simbolično vrednost.

Aaltova Palača narodov je imaginarna arhitektura. Nastajala je skozi skiciranje številnih zamisli in bila prekinjena, še preden se je izkristalizirala jasna podoba stavbe. Skice so tako edina priča kompleksnega procesa projektiranja, ki ne odraža sistematične metode ali še manj kakšne definirane teorije. Bolj kot to

1

Sl. 1: Makete različnih postavitev volumnov Palače narodov. Izdelani na osnovi Aaltovih skic iz leta 1926.

(Avtorica članka je avtorica vseh prikazanih maket, risb in fotografij. Risbe in makete so izdelane na osnovi arhivskega gradiva, pridobljenega v Fundaciji Alvar Aalto v Helsinkih.)

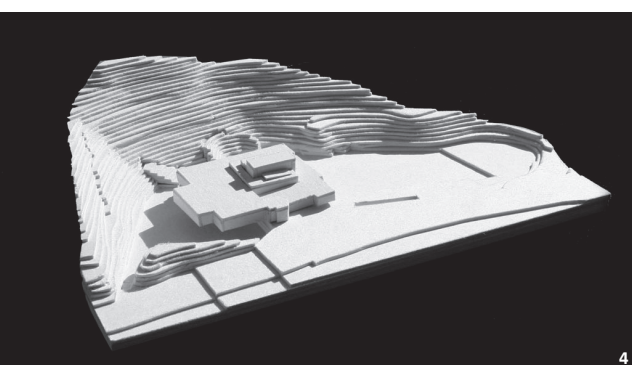
- 1 Pričujoči članek je povzetek avtoričine doktorske dizertacije *Artefatto e Natura. La proposta di Alvar Aalto per il Palazzo delle Nazioni a Ginevra*, Doctorate Thesis in Architectural Composition, XXVI Cycle, Doctorate School, IUAV University of Venice.
- 2 Glej Sigfried Giedion, *Spazio, tempo, architettura* (Milano: Hoepli, 1954) in Bruno Zevi, *Verso un'architettura organica: saggio sullo sviluppo del pensiero architettonico negli ultimi cinquant'anni* (Torino: Einaudi, 1954).
- 3 Glej npr. Demetri Porphyrios, *Sources of Modern Eclecticism. Studies on Alvar Aalto* (London: Academy editions, 1982).
- 4 Tako npr. projekt za delavski klub Jyväskylä iz leta 1924 odseva natančno posnemanje dekoracije monumentalne grobnice Sacello Ruccellai v Firencah. Glej Francesco Dal Co, 'Aalto e Alberti', *Casabella*, št. 659, 1998: 66–75.
- 5 Društvo narodov, predhodna organizacija OZN, je leta 1926 razpisalo mednarodni natečaj za sedež v Ženevi. Natečaj se je zapisal v zgodovino kot velik »škandal«, saj ni bil izbran en zmagovalec, temveč je bila po večletnih zapletih oblikovana skupina različnih arhitektov, ki je izdelala končne načrte za stavbo. V skupino ni bil vključen Le Corbusier, ki se je dolgo, a neuspešno, zoperstavljal odločitvam žirije.

Sl. 2: Rekonstrukcija prečnega prereza dvorane Palače narodov. Prerez je povzet po Aaltovi skici AAF 46-327.

Sl. 3: Tloris prvega nadstropja dvorane Palače narodov, vstavljen v situacijo. Tloris je rekonstruiran po Aaltovi skici AAF 46-355, situacija pa po skici AAF 46-346.

Sl. 4: Maketa Muzeja sodobne umetnosti v Aalborgu. Izdelana je na osnovi projekta za izvedbo.

je sinteza fragmentov arhitekturnih idej in strategij, ki so bile prav pri tem projektu postavljene na preizkušnjo.

Pri preučevanju projekta naletimo na problem, kako sploh analizirati in spoznati stavbo, ki ni nikoli obstajala, in proces nastajanja, katerega se niti ne da natančno definirati, saj skice niso opremljene s tekstualnimi opisi ali zabeležkami. Zakaj torej iskati odgovore v imaginarnem artefaktu, oddaljenem v času in zamišljenem v klasičnem jeziku, ki dandanes komajda oplazi zanimanje arhitektov? Odgovor se morda skriva prav v današnjem dožemanju odnosa človek-narava, katerega kontradiktornost se odraža tudi v arhitekturi. Tehnika, ki nam pomaga obvladovati naravo in se ji navidezno približati, nas vse bolj oddaljuje od avtentičnega stika s kraji, ki jih naseljujemo, z njihovo zgodovino in pokrajino. Poznati klasično arhitekturo pa pomeni tudi razumeti, kako sistem, ki je bil prav tako globalen kot današnja globalizirana arhitektura, interagira z naravo in v tej interakciji proizvaja pomen. Prav slednji je v dandanašnjih procesih snovanja arhitekture pogosto izpuščen ali nadomeščen z *ad hoc* koncepti.

Aaltovo Palačo narodov lahko interpretiramo kot stavbo, pri kateri je arhetip templja inspiracija za začetno idejo. Rekonstrukcija različic projekta, ki so sobivale na maestrovi risalni mizi, razkriva, da zasnova stavbe temelji na sekvenci različnih ambientov, ki so v nenehnem dialogu s pokrajino, v katero so postavljeni. Že ena od začetnih skic prikazuje lokacijo stavbe ob Ženevskem jezeru ter dolgo ravno črto, ki jo povezuje z Mont Blancem. Aaltov projekt je, čeprav nedokončan, tako eden redkih izmed stotin oddanih elaboratov, ki upošteva mogočno pokrajino Alp. Med številnimi, med seboj zelo različnimi verzijami postavitve volumnov, v katere je nameraval umestiti program⁶, se Aalto odloči za kompozicijo dveh prizmatičnih objektov, ki s svojo postavitvijo ustvarjata hierarhijo tako notranjih kot tudi zunanjih prostorov. Glavni volumen dvorane skupščine je postavljen na privilegirano pozicijo in je orientiran proti Mont Blancu, s katerim ustvari dialog. Tu velja omeniti, da ideja o dialektičnem odnosu stavbe z naravo ni nova, saj se finska arhitekturna tradicija že stoletja spopada z razmeroma negostoljubno pokrajino⁷. Velja pa tudi pripomniti, da je način, na katerega stavba »gleda«⁸ proti Alpam, izrazito nemoderen v

primerjavi s kasnejšimi Aaltojevimi projekti. Gore so videne skozi okvir arhitekture kot oddaljen kraj, kot kontrapunkt arhitekturi templja, ki se dviguje nad jezerom in katere zasnova spominja na z nostalgijo prežete ruševine antičnega mesta.

Že hiter pregled arhivskega gradiva pokaže, da je mnogim izmed stotinami skic že na prvo oko skupna inspiracija z antičnimi in drugimi historičnimi modeli, ki si jih je Aalto izposodil iz zakladnice arhitekture, nato pa svobodno kombiniral njihove fragmente v nov arhitekturni organizem. Analiza dimenzij stavbe pokaže, da ga niso zanimali toliko merski povzetki zgodovinskih stavb in njihovih proporcev, temveč njihova »ikonična«⁹ podoba in monumentalna pojavnost. Med skicami najdemo tako namige na točno določene stavbe, npr. Akropolo, Panteon, vilo Rotondo, miletski bouleuterion. Po drugi strani analiza skic pokaže, da je pri snovanju Palače narodov Aalto upošteval tri splošne arhetipe: prazen središčni prostor, tempelj in teater ter jih je v bolj razdelanih različicah tlorisa združil v nenavaden arhitekturni organizem.

Arhaično in moderno.

Muzej sodobne umetnosti v Aalborgu

Zanimivo je, da so se inspiracije iz klasične grške arhitekture v Aaltovem delu ohranile, tudi ko je stilsko presešel klasicizem začetnega obdobja. Mnoge kasnejše stavbe so oblikovane okoli središčne praznine ali pa kot tempelj na podstavku, medtem ko je figura gledališča (pahljače) prisotna v toliko primerih, da že kaže na obsedenost.

Prav te elemente skriva v sebi na primer Muzej sodobne umetnosti v Aalborgu na severu Danske⁸, ki je za razliko od Palače narodov realiziran projekt, skozenj se je moč sprehoditi in ga občutiti. Aalto s sodelavci zmaga na prestižnem natečaju in med koncem 50-ih in začetkom 70-ih let prejšnjega stoletja izdelava projekte za stavbo, dokončano leta 1972. Muzejski kompleks je lociran na obrobju industrijskega mesta Aalborg, kjer si podajata roko urbano okolje in narava. Arhitekturni objekt se obiskovalcu predstavi s podobo templja na podstavku, ki je kontrapunkt gozdu za njim. Stavba muzeja stoji na robu travnika, obdanega z linijo belega opečnega zidu, ki sledi originalnemu robu gozda in ki je prekinjena s posameznimi arhitekturnimi figurami. Stavba in njena neposredna okolica tako predstavljata prostorsko sekvenco,

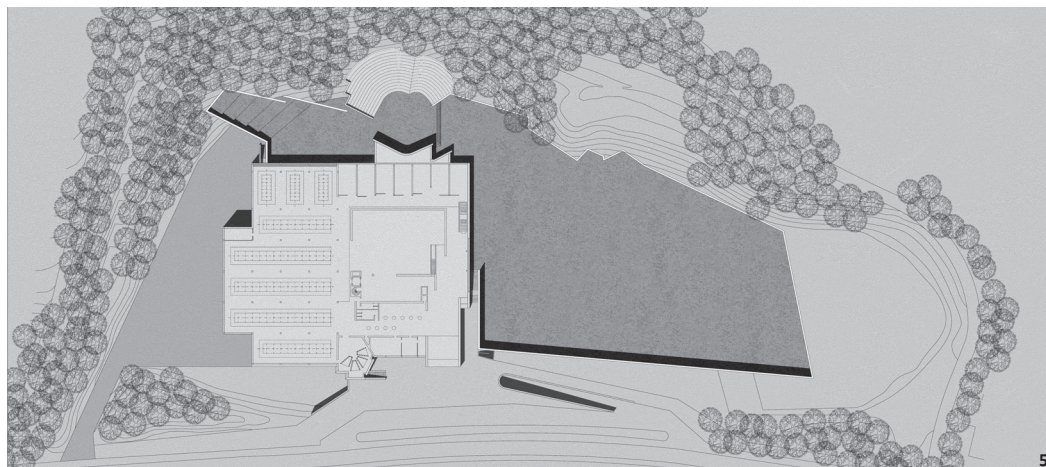
6 Ta je obsegal predvsem dvorano skupščine in pisarniške prostore Društva narodov.

7 Tipičen projekt, v katerem je simbolična arhitektura postavljena v značilno finsko pokrajino, je idealistični monument finski kulturi, t. i. Kalevalatalo Eliela Saarinenova iz leta 1921.

8 Originalno ime muzeja se je glasilo Muzej umetnosti severnega Jutlanda. Že od začetka je bil namenjen sodobni umetnosti. Danes je to Kunsten Museum of Modern art Aalborg.

9 Glej Marc Augé, *Non-lieux, Introduction à une anthropologie de la surmodernité*, (Seuil, Pariz, 1992): 68–69.

10 Alvar Aalto: *Rationalism and Man*, predavanje na letnem srečanju Swedish Craft Society, 1935.

v kateri še posebej zunanje »scene« spominjajo na klasične arhitekturne formacije.

Območje muzeja, v katerega so vstavljeni arhitekturni fragmenti, vzpostavlja analogijo z arheološkim najdiščem, kjer se obiskovalec sprehaja med ruševinami. Opazovanje fotografij in skic, izdelanih med potovanji v Grčijo in druge države na jugu Evrope, razkriva scene, ki so bile očitna inspiracija zunanjih prostorov muzeja, in analogije, s pomočjo katerih je dosežena simbolična razsežnost prostora. Kljub podobnosti pa ne moremo trditi, da je Aalto antične arhitekturne modele uporabil neposredno kot v svojem začetnem obdobju in v prej omenjenem primeru Palače narodov. V 50-ih so reminiscence historične arhitekture metabolizirane v del lastnega arhitekturnega jezika in oblikujejo prostor, ujet med preteklostjo in sedanjostjo – v tem pogledu brezčasen.

Forma stavbe muzeja v Aalborgu je tako izvedena iz zgodovinskih primerov in iz narave, ki obdaja stavbo. Iz teh dveh komponent izhaja njena simbolična vrednost in identiteta prostora, zasnovanega na območju bivšega peskokopa, ki ni dal niti slutiti poetične razsežnosti, ustvarjene z opisanim pristopom k arhitekturi. Aaltovi arhitekturni koncepti, ki zajemajo metamorfozo klasičnih oblik v moderne, oblikujejo prostor, v katerem sodoben program sobiva z arhaičnim duhom in ki ima vse lastnosti t. i. »antropološkega prostora«⁹. Gre za prostor, s katerim lahko vzpostavimo odnos, oz. prostor z identiteto, ki je dandanes pogosto umaknjena iz arhitekture in nadomeščena z globalno veljavnimi koncepti.

Analiza Aaltove arhitekture nas pripelje do spoznanja, da se monumentalni karakter arhitekture lahko doseže z razmeroma preprostimi sredstvi, kot so arhetipi, ki že tisočletja skrivajo v sebi simbolično, univerzalno in sveto. V arhitekturi, ki je skupek psihološko-prostorskih sestavin, ima pojem klasičnega ključno vlogo, saj je razumljen kot tisto, kar daje svetu merilo, in tisto, kar skozi obvladovanje distorzij vzpostavlja most med pokrajino in človeškim delom. Aaltova arhitektura tako obstaja v subtilnem ravnovesju navidezno iracionalnih dejavnikov. A če jo vzamemo pod drobnogled, spoznamo, da je prav projekt, ki temelji na »razširjenem racionalizmu«¹⁰, kjer sobivata realno in imaginarno, tisti, ki omogoči prostore z značajem in identiteto. To pa je utopija, vredna, da jo poskusimo uresničiti.

Sl. 5: Alvar Aalto, Muzej sodobne umetnosti v Aalborgu, 1958–72. Situacija in tloris 1. nadstropja. Risba izdelana na osnovi načrta za izvedbo.

Sl. 6: Alvar Aalto, Muzej sodobne umetnosti v Aalborgu. Fotografija pogleda na amfiteater izpod stebrišča ob stavbi.

Sl. 7: Alvar Aalto, Muzej sodobne umetnosti v Aalborgu. Fotografija stavbe in obodnega zidu zemljišča.

Sl. 8: Alvar Aalto, Muzej sodobne umetnosti v Aalborgu. Fotografija amfiteatra v sklopu muzejskega parka.

Sl. 9: Alvar Aalto, Muzej sodobne umetnosti v Aalborgu. Fotografija fasade, posneta iz vrta skulptur.

